

L'EIXAM I LES ABELLES

Per un nou model de creixement a les Illes Balears

Carles Manera

Allò que no beneficia l'eixam, tampoc beneficia l'abella

MARC AURELI

Presentació

Aquest llibret recull tot un seguit de pensaments i reflexions que neixen de la pròpia activitat acadèmica i professional i, també, de l'experiència viscuda en la gestió econòmica, tant a la Universitat –com a vicerector de Planificació Económicoadministrativa, en els anys 1996-2003– com al Govern de les Illes Balears –com a conseller d'Economia, Hisenda i Innovació, des de juliol de 2007–. Agraesc al rector Llorenç Huguet i al president Francesc Antich que hagin confiat en mi per encapçalar aquestes responsabilitats.

La necessitat de posar en ordre idees que molt sovint bullen en el cap i que, per processos atzarosos, impulsen a escriure i discutir amb altres col·legues i amics, esdevé el primordial fil conductor que explica l'atreviment en donar una passa que va més enllà del que són els textos professorals, sovint presentats a congressos, jornades i *workshops* per arreu del món i subjectes a uns protocols determinats, per endinsar-se en terrenys molt més conspicus i entremaliats. Dit d'una altra manera: aquest text, amic lector, és un llibre de combat. De combat econòmic, d'esgrima dialèctica per contrastar amb altres persones que, amb els seus fonaments, vulguin analitzar sosegadament cap a on pot anar l'economia balear. És un treball ideològic que, no obstant això, pretén afinar les opinions que es traslladen amb la metodologia científica. En definitiva, és un producte que surt del despatx del professor per enllaçar amb els agents econòmics i socials, posant damunt la taula unes argumentacions que, amb totes les deficiències, estan presidides pel rigor i la subjectivitat a parts iguals.

Estic convençut que l'economista no pot deixar de mirar per les finestres: cal obrir-les, orejar els espais, encendre espurnes que modulin, en la mesura de les possibilitats –i de les capacitats–, millores en el procés d'enteniment del creixement econòmic. Tot plegat es tradueix en un objectiu essencial quan, endemés, hom vol aprendre i seguir les lliçons dels grans mestres d'aquesta “ciència lúgubre” –com deia el poeta Carlyle–, noms insignes –Smith, Ricardo, Mill, Marx, Marshall, Shumpeter, Keynes– que mai donaren l'esquena a la realitat que els envoltava, i que, per tant, fugiren del còmode encastillament. L'economia així entesa, coneixedors que es tracta d'una disciplina de caire social, habilita a l'especialista a parlar més enllà de les taules estadístiques, de les sèries històriques, dels models econòmics o les digressions epistemològiques. I es passa, sense embuts, a travessar les relliscoses coordenades de l'opinió que té, al seu torn, una segona derivada: la generació de discurs a la política econòmica. Vull tocar amb les mans això del “canvi del model productiu”, del que tant es parla. I ho vull fer amb la dissecció del cirurgià, la visió mòbil del biòleg, l'empremta de l'historiador i les eines de l'economista. Estam en una important cruïlla econòmica. I

convé gaudir d'aportacions diverses, fetes des de l'honestetat intel·lectual, per tal de copsar millor quin camí cal desbrossar, i quins costos d'oportunitat pot tenir tot plegat.

El lector no trobarà massa nombres a les planes que segueixen –ni, per suposat, cap taula estadística–, per la qual cosa pot pensar, lícitament, que ens trobem en el mer territori de la retòrica. Però puc assegurar que darrera cada epígraf que compon aquest petit plec de fulls hi ha moltes hores de reflexió, desprovistes d'una escriptura apressada. No es tracta de cap mena de “manual” a l'ús per analitzar l'economia balear, ni existeix més aportació que el pensament processat després de moltes lectures, recerques i comentaris amb altres experts. Tota una munió de coneixement propi i alié que he intentat sistematitzar el millor que he sabut. Vull dir, emperò, que alguns dels arguments que aquí es presenten foren divulgats –si es pot parlar així– mitjançant diferents col·laboracions en premsa: en el *Diario de Mallorca*, *El Mundo* *El Día de Baleares* i, especialment i de manera més regular i constant, en *l'Última Hora* i el *Diari de Balears*. He d'agrair als seus directors que, en el seu moment –entre els anys 1990 i el 2007– em donessin l'oportunitat d'entrar a les seves capçaleres, fet que m'ha servit per tal de que algunes persones comentessin i critiquessin les asseveracions que anava bastint. L'obligació d'escriure regularment, auto-imposada, esdevé un exercici d'aprenentatge per a tots aquells que, normalment, consagram la nostra vida professional a ensenyar a unes aules i a escriure textos adreçats a especialistes, amb un llenguatge que, normalment, és entenedor per a una gamma reduïda de població. Per això, no he volgut, de forma intencionada, adobar el text amb notes a peu de plana que remetessin a uns autors que es citen, i he procurat –ja veurem si amb èxit– alleugerir la redacció sense eludir un cert nivell explicatiu, per aportar frescura i intensitat a una lectura que, esper, sigui propera al lector.

El arguments i les idees de les planes que segueixen les he comentades, en el decurs dels darrers anys i de forma parcial i amb intensitats distintes, amb diferents amics i col·legues del gremi de la Història Econòmica –en particular, el Grup d'Estudis d'Història Econòmica de la Universitat de les Illes Balears, vital per a confegir tot el meu discurs– i de l'Economia Aplicada. D'entre tots, emperò, vull recordar els enyorats Ernest Lluch i Pere Mascaró Pons, Alexandre Forcades, Jaume Garau Taberner, Guillem López Casanovas, Ferran Navinés, Jordi Maluquer de Motes, Emilio Ontiveros, Llorenç Pou i Enric Tello. Andreu Sansó Rosselló, Joan Rosselló Villalonga i Maria Antònia Truyols, companys del departament universitari i, ara també, membres del meu equip a la Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació, han contribuït notablement a modificar plantejaments amb les seves acotacions quotidianes –en els camps fiscal, de finançament i quant als càlculs del creixement–, sovint d'una duresa que no per extrema és menys agraïda. Maria Costa, Rosa Estadès, Antònia

Febrer, José Luis Gil, Lluís Llinàs, Tòfol Milan, Antoni Manchado, Vicenç Matas, Pere Oliver, Antoni Roig i Fernando Toll han resultat determinants –encara que no hagin estat conscients, la qual cosa fa més valuoses les seves contribucions– per a conèixer les interioritats de l'administració i per aportar nocions sorgides de l'economia real –la comunicació, les noves tecnologies, el món de la recerca i de la innovació, el teixit del sistema financer, les anàlisis pressupostàries, els afers patrimonials– que he incorporat en el text. He de dir que estic molt orgullós d'aquest grup de professionals, sense els quals la meva tasca com a conseller resultaria força més difícil per les meves múltiples ignoràncies, màxim en un moment particularment difícil, quan es tracta de pilotar l'economia balear en un context d'incerteses i d'intensos impactes per mor de la crisi econòmica més severa que hem conegut en els darrers temps. Amb el bon amic Gabriel Jover Avellà he discutit sempre –i crec que sempre discutiré!– per parlar tant de l'economia europea del segle XVIII com per abordar el desenvolupament econòmic balear als inicis del segle XXI. Però seguim fent cerveses plegats, des de fa més de vint anys. Ramon Molina, més que un amic –també vint anys de sòlida amistat que ens observen–, s'ha convertit gairebé en la meva parella de fet, d'ençà iniciàrem aquesta aventura de transitar de l'economia teòrica a la real. Passam més hores junts que amb les nostres respectives famílies, i les seves visions polítiques i econòmiques, sustentades sobre un sòlid edifici d'una vastíssima cultura, m'han ajudat sempre en el decurs del meu treball, tant en la feina de professor i investigador, com en la de responsable econòmic.

Algunes de les idees que es presenten foren igualment analitzades en reunions de caràcter polític-econòmic dins del Cercle d'Economia de Mallorca, la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Mallorca, la Unió General de Treballadors i el Partit Socialista de les Illes Balears. Sempre vaig prendre bona nota de les aportacions que es feien i això ha enriquit i millorat l'entrega final. És obvi advertir que cap de les persones i de les institucions esmentades tenen responsabilitat a les errades del text. Soc jo qui no haurà interpretat amb precisió els útils suggeriments que tots ells, sense excepció, m'han fet de manera tàcita o explícita.

Els economistes deim que cal ser obscurs ja que no podem ser profunds. La ironia aplicada a la pròpia feina no deixa de ser un signe, si m'ho permeten, d'intel·ligència, tot i que és ben cert que la jerga, el llenguatge, els conceptes que feim servir, en moltes ocasions amaguen la pròpia incomprensió real dels fenòmens que pretenem explicar. És una mena d'autodefensa. O, dit d'una altra manera: el tractament dialèctic ampulós ens serveix per difuminar la nostra pregonia ignorància. Perquè m'han de creure si els dic que el que s'està esdevenint a l'economia mundial a hores d'ara era impossible de predir –tot i que se'ns tracta,

als economistes, com si fossim gairebé nous oracles de Delfos– i que, siguem sincers, resulta complicat d'explicar de manera planera i convincent, atesa la gran volatilitat dels fets econòmics. Esper que, malgrat tot, puguin tancar el llibre pensant que he estat menys obscur del que imaginàven. I de que, si més no, aquesta contribució serveixi, modestament, per incitar-los a veure amb altres ulls els avatars econòmics que ens envolten.

C.M., Esporles, juliol de 2009

1

Un context problemàtic

1. Un primer problema greu per a l'economia mundial

No és la taxa d'inflació, ni els dèficits públics, ni l'evolució, més o menys trontollant, del Dow Jones. El principal entrebanc amb el què s'enfronta l'economia mundial en els propers anys prové de les conseqüències directes del mateix creixement econòmic: els negatius impactes sobre el medi ambient; això que els economistes anomenem “externalitats negatives”, concepte darrera del qual s'amaguen les emissions tòxiques a l'atmosfera, la generació de residus sòlids urbans, les congestions demogràfiques i la destrossa de capital natural, entre d'altres. Ja fa anys que els científics experimentals alerten quant a n'aquesta greu situació. Tot just unes mostres: el 1997, a la prestigiosa revista *Science* –en concret, al número 5.325– el biòleg P. M. Vitousek indicava que entre la meitat i la tercera part de la superfície terrestre s'havia transformat per l'acció directa de l'home, al temps que assenyalava l'increment descomunal –un 30%– del diòxid de carboni des dels inicis de la Revolució Industrial. Alhora, confirmava la desaparició gradual d'espècies d'aus i de pesqueres marítimes, de manera que s'esvaïa de forma galopant la biodiversitat. J. McNeill, un historiador del medi ambient, ha apuntat indicadors que van en una línia consemblant, i aprofundeix en aquesta pèrdua biosfèrica, vinculada a l'enlairament dels grans indicadors econòmics. Per a que es facin una idea, en el segle XX la població humana s'ha multiplicat per 4, l'activitat econòmica per 17, el consum d'energia per 13 i la població urbana total per 13. El biòleg català J. Terradas, un dels principals seguidors del gran científic R. Margalef, testifica al seu torn el col·lapse ecològic en el què ens trobem instal·lats. El Panell Internacional sobre el Canvi Climàtic ha emès, en el decurs dels darrers anys, diferents informes tendents a advertir quant als greus efectes ambientals dels nostres models de creixement, amb un fet clar que, en certa mesura, ho sintetitza tot: el canvi climàtic.

Des del camp de l'Economia, ja fa temps que existeixen veus autoritzades que, val a dir-ho, bramen en un desert acadèmic. A les Facultats d'Economia seguim ensenyant als nostres estudiants tot un seguit d'arguments, models, premisses i conceptes provinents de la macroeconomia keynesiana, de la filosofia econòmica neoliberal i, sobretot, d'una concepció prometéica que ja és obsoleta: la noció de que, encara, ens trobem en un “món buit”, tal i com ha suggerit l'economista nord-americà H. Daly. Però ara ens enfrontem amb un escenari nou:

dels tres factors clàssics de producció –terra, treball i capital–, el més escàs és el primer, que es relaciona directament amb la naturalesa i, en especial, amb els recursos naturals no renovables. Abans (i aquest “abans” té una data per a alguns científics: segons un equip d’investigació encapçalat per l’economista M. Wackernagel, el punt d’inflexió es situa entorn a 1980, moment en què, per primera vegada, les demandes col·lectives superaren la capacitat regenerativa de la Terra), la idea de “món buit” desconsiderava les conseqüències de l’expansió de les economies: existia espai vital, econòmic i natural, per redreçar les externalitats. Però ara (i aquest “ara” és, ni més ni menys, que els moments presents, que tots nosaltres vivim en un present rabiosament actual) l’estat és d’un “món ple” (*full world*, en paraules de Daly), amb creixements exponencials de les economies dels països emergents, increments brutals en la demanda d’energia, producció massiva de residus i de contaminació i, val a dir-ho, obcecació de determinats països a fer polítiques d’estruc en el terreny ambiental, sense assumir de manera seriosa i pràctica el Protocol de Kyot.

Així doncs, aquest –les greus externalitats ecològiques del creixement– és, al meu entendre, el principal problema econòmic de la humanitat. I ho és perquè té derivades específiques, que obren noves coordenades d’incertesa: afecta el benestar de la població, incideix en el canvi del clima, promou la pobresa i, al seu temps, induirà de forma severa el creixement econòmic del futur més immediat. N. Stern, un economista destacat en el Banc Mundial, ha fet públics els resultats d’un estudi sobre el canvi climàtic i els seus impactes econòmics. La diagnosi és devastadora –en la línia que hem comentat abans– però, contràriament al que han dit els mitjans de comunicació, no és pas nova. Tal vegada l’economia acadèmica més convencional faci cas ara d’un tema que altres economistes acadèmics, però amb visions distintes, diuen d’ençà fa més de vint anys, amb bibliografies solvents en aquest ample mercat de la I+D. Abraçar amb més força el que es deriva del Protocol de Kyot i, de manera essencial, canviar pautes de demanda, actuar sobre l’origen dels processos de producció, desenvolupar més programes de recerca que contribueixin a baratar la tecnosfera existent i bastir polítiques serioses d’educació ambiental, conformen alguns dels eixos d’actuació que les administracions públiques haurien de liderar sense dilació.

2. La pobresa, l’altra cara del creixement

El segon problema greu és la pobresa, que alimenta potents –i em tem que imparables– corrents migratòries en un futur immediat. Les imatges que els mitjans de comunicació ofereixen assíduament sobre els països del Tercer Món –utilitzant una terminologia que alguns poden considerar ja obsoleta– són sagnants, i ens enfronten davant el mirall del

creixement econòmic global en aquest nou segle. I el perfil resultant no pot ser més deformat. Recordem dades recents publicades per UNICEF: el seu Inform Anual torna a subratllar la existència d'una important població infantil abandonada i desnodrida, infantessa que es perd en silenci davant els ulls gairebé incrèduls de les càmeres dels reporters gràfics, incapaçs de copsar en imatges els 35.000 nins que moren diàriament per malalties fàcilment superables. La sort dels adults no és menor: l'atur ultrapassa el 60%, les condicions sanitàries són infrahumanes a les àrees rurals i a franjes cada cop més amples dels extrarradis urbans, mentre zones geogràfiques es troben, a hores d'ara, pràcticament desheretades de qualsevol possibilitat de desenvolupament. La pobresa i la misèria han assolit nivells ja estructurals, inimaginables. No obstant això, els indicadors macroeconòmics suggereixen fenòmens inversos, la qual cosa ha propiciat que alguns economistes argueixin el major ritme de creixement de la renda per càpita dels països del Sud, tot identificant un procés que, se'ns diu, tendeix, a les nacions menys desenvolupades, a igualar les seves magnituds amb el Nord. Treballs recents del professor català d'Economia de la Columbia University, X. Sala-i-Martin, van en aquesta direcció: la pobresa, assevera, s'ha reduït en els darrers vint anys. Dita tesi no és del tot assumida per dos experts del Banc Mundial, S. Chen i M. Ravallion, que indiquen la minsa contracció de la pobresa en el planeta en similars coordenades cronològiques. En aquesta mateixa perspectiva, el professor W. Easterly, de la New York University, ha indicat que els esforços inversors fets als països pobres a les darreres dues dècades, no han portat el resultat esperat. El tema, com es veu, genera posicionaments divergents i sovint difícils de conciliar.

Ara bé, tan sols cal fer unes senzilles operacions per albirar que és poc creïble la idea segons la qual s'està reduint la diferència entre les nacions avançades de les deprimides. I és així perquè les distàncies de partida allarguen fins a límits biològicament insostenibles el punt de trobada dels dos conjunts, la qual cosa anul·la tota esperança d'encontre: si suposem que la renda per càpita del Nord és actualment d'uns 17.000 dòlars i que pot augmentar un 2% anual durant un nombre d'anys ics; i alhora si pensem que el mateix indicador del Sud és d'uns 2.000 dòlars i que s'incrementa durant un nombre d'anys ics a un ritme d'un 4% (o sigui, el doble de la del Nord), resultaria que d'aquí a 25 anys la renda per càpita del Nord encara seria cinc vegades més gran que la del Sud. Dit amb d'altres paraules: l'equilibri de rendes, amb creixements constants, es produiria després de més de cent anys, amb costos ecològics difícilment suportables pel planeta. La fal·làcia del desenvolupament per etapes es desmorona davant dades tan contundents, demostrades –entre d'altre potent literatura econòmica– en els treballs dels premis Nobel J. Stiglitz i A. Sen.

La veritat és força més dura i intransigent, i és enganyós jugar amb l'estadística per tal de fer quadrar posicions dificultoses no tan sols des de vessants ètics, sinó també des d'enquadraments estrictament econòmics: l'actual sistema no garanteix en absolut la *distribució* del sustent mínim del gruix de la població mundial, i les diferències entre els estats rics i els pobres són incontestables i cada cop més abismals. Una de les causes que obstaculitza el desenvolupament dels països subdesenvolupats és la manca d'infraestructures bàsiques. La comparació no resulta banal: França i Alemanya, que per la seva extensió poden cabre perfectament dins del Zaire, tenen entre ambdues més longitud de carreteres que tot el continent africà. A més, cal afegir els problemes d'equipament. A bona part de les nacions del Tercer Món s'han realitzat esforços per arrencar el creixement econòmic, en moments en què l'hemisferi més avançat es trobava en crisi com a conseqüència de l'encariment energètic. Així, els països de l'Àfrica Negra que, amb les excepcions de Nigèria i Angola, no posseeixen petroli, han pagat les seves factures al mateix preu que els països rics i, endemés, han sofert índexs d'inflació draconians i una política de restricció a les importacions. En aquest context, els preus energètics, dels béns d'equipament i de la maquinària, productes fonamentals per a generar una industrialització, van augmentar de forma notable; al seu torn, les matèries primeres del Tercer Món es troben cada cop amb majors dificultats per tal de ser exportades, la qual cosa ha mobilitzat els interessos del segment més poderós dels anomenats països emergents, és a dir, Brasil, Argentina, India, Xina i Sudàfrica, sota el lideratge del president brasiler Lula. Es tracta d'un contingent que suposa pràcticament el 60% dels habitants del planeta, i que pot voler marcar, amb tot el dret, altres formes de relació entre les nacions més poderoses i aquelles que romanen en diferents estadis en el seu nivell de creixement, però amb severs problemes derivats d'una deficient distribució de la renda.

3. Un clima que canvia

La derivada principal dels dos epígrafs precedents: està canviant el clima? Totes les dades disponibles –provinents d'àmbits prou diversos, però seriosos– indiquen que sí. I aquesta gradual transformació es relaciona de manera directa amb una determinada pauta energètica, la derivada de l'aplicació massiva de combustibles fòssils al món econòmic. Val a dir que l'estudi empíric de la utilització de l'energia a l'economia és de data recent. Però els canvis econòmics lligats a problemes energètics no són nous. Els grans cicles físico-químics es desenvolupen segons unes modalitats i unes limitacions temporals rígides, que pesen molt sobre el desenvolupament de les societats. Les alteracions climàtiques, per exemple, han estat el tema de diverses recerques publicades d'ençà els anys cinquanta. I ens mostren una

correlació molt estreta entre la meteorologia i la conjuntura econòmica de les societats agrícoles pràcticament des del Neolític. En aquest sentit, Ch. Pfister, un gran historiador del clima, ja posà de manifest la importància de les variacions climàtiques en els preus dels cereals i, més generalment, en els cicles econòmics a les societats pre-industrials de l'Europa continental. De la prehistòria fins a l'actualitat, les activitats de predació i de reproducció humanes han introduït la reducció general i la transformació contínua dels ecosistemes naturals, segons un determinat nombre de grans tendències pluriseculars. És a dir, les tensions actuals entre les societats i la naturalesa tenen un origen molt llunyà: són el resultat de crisis ecològiques acumulades.

Cap civilització no ha estat innocent, ecològicament parlant. Força abans de la industrialització europea de l'època moderna, l'activitat humana s'ha revelat profundament destructiva del teixit ecològic i li ha fet patir modificacions irremeiables, la més antiga i general de les quals ha estat la desforestació. Aquesta fou efecte i condició del desenvolupament de l'agricultura, la ramaderia, l'artesanat i les activitats protoindustrials. Les societats feren recaure sobre el bosc la part més important de les seves sostraccions destructores. En efecte, a partir del segle XVI, s'obrí a Anglaterra i als Països Baixos una greu i perllongada crisi de fusta, la qual s'escampà posteriorment a tot el continent. Un recent llibre sobre l'economia escandinava, signat per T. Kjaergaard, s'ubica en aquesta mateixa línia interpretativa. I si la primera substitució en massa dels combustibles vegetals pels fòssils i la revolució energètica moderna es van esdevenir a Anglaterra és perquè va ser el primer lloc on la fusta va mancar. Les causes són prou conegudes i es centren especialment en el creixement demogràfic i en l'augment de la demanda per part de les ciutats, escenaris en plena expansió. Un sòl ric en recursos carbonífers i una tupida teranyina de canals fluvials que afavorí el transport de la preciada mercaderia, foren factors que induïren la transformació del model energètic. I, al seu torn, s'encetaren noves problemàtiques –com ara els forts impactes ecològics sobre el món urbà– que, de bon començament, no eren suficientment subratllades pels contemporanis. Un dels pocs grans economistes que escriu durant l'enlairament de la Revolució Industrial, amb fortes dosis de preocupació sobre el tema dels recursos naturals, fou W. Jevons –pare de la teoria de la utilitat marginal, peça seminal de l'escola neoclàssica en economia–, autor d'un llibre capital, *The Coal Question*, publicat el 1865. Jevons escriví que els altres països vivien del producte anual regular de les seves collites, però que Gran Bretanya vivia del capital: un capital que no produïa cap interès, doncs un cop convertit en calor, llum i força desapareix per a sempre a l'espai. Aquestes apreciacions certifiquen que Jevons coneixia perfectament la segona llei de la termodinàmica, exposada per Carnot en el

decurs de la dècada de 1820 i que trencava amb la física newtoniana. La recepció del text de Jevons fou extraordinària. El gran J. Stuart Mill ho mencionà al Parlament. J. Herschel, figura decisiva en l'organització de la ciència a Gran Bretanya, elogià l'estudi i es va cartejar amb Jevons sobre temes com la utilització de les marees com a font d'energia. El pare de Herschel, William, astrònom, realitzà l'observació original de que existia una correlació entre l'aparició de taques solars i les variacions en el preu dels cereals (ja que pensava que les taques solars suposaven un augment del calor irradiat i, per tant, una millora de les collites terrestres). Això fou objecte d'estudi per part de Jevons, en forma d'exercici estadístic. El tema es podrà reprendre en el nord d'Europa, si es compleixen les previsions d'increment de les temperatures.

Per tant, l'evolució econòmica de les societats ha plantejat sempre problemes ecològics. En aquests moments, les preocupacions essencials es concentren en els efectes provocats per les emissions de CO₂ a l'atmosfera, provocades per l'acció humana sobre el medi natural a partir de les activitats econòmiques. Aquest tema, la resolució del qual esdevé inajornable, palesa la necessitat imperiosa de comunicar l'entorn físic amb l'entorn econòmic de manera harmoniosa, i té com a vèrtex cabdal el canvi climàtic i, de forma molt més específica, l'escalfament de la Terra. La literatura sobre la qüestió és força abundant, i l'analitza des de vessants estrictament científiques –amb conclusions recents que resulten inquietants– fins a previsions més frívols, properes a un periodisme elemental que juga amb el catastrofisme més barroer o amb la despreocupació més insensata. La pregunta clau que pul·lula en bona part de les contribucions és saber què pot passar si, en augmentar la concentració de CO₂, puja encara més la temperatura. De fet en èpoques anteriors de la història de la Terra hi ha hagut més CO₂ –ens ho mostra l'aire guardat a les bombolles dels gels polars– i sabem que hi havia un clima més càlid. El que passa és que avui aquest augment es produeix molt ràpidament, com a conseqüència directa de l'acció humana, i amb intensos efectes acumulatius. De fet, els darrers informes comuniquen un escenari de severes dificultats –i soc moderat– en els propers decennis, si no s'apliquen polítiques correctores en els nostres models de creixement.

L'evolució del clima ja no és, a hores d'ara, una dada excèntrica per als economistes, com ho era –amb escasses excepcions– no fa molt. El perill és que tota aquesta nova casuística promogui una estratègia d'imatge “verda” a administracions i entitats, de manera que cobreixin així les seves preocupacions formals –sense anar més enllà– per la possible incidència del canvi climàtic a l'economia. Aquesta qüestió ha estat apuntada, també recentment, per J. M. Naredo, que posa l'èmfasi corrector sobre les polítiques a desplegar més

que tot just damunt els instruments de reflexió –oficines, gabinets– si, tanmateix, aquests darrers tenen una incidència real escassa o nul·la sobre el pensament dels agents polítics i econòmicosocials. És a dir, sobre les cúpules directives que acaben prenent decisions concretes. El tema, que té una gran profunditat històrica –com he apuntat–, no ha fet més que començar per alguns. El com acabi dependrà de les mesures que s'adoptin i que urgeix impulsar des de tots els àmbits.

4. Una nova emergència industrial

Empreses multinacionals importants ubicades a Catalunya –Samsung, Novotex, Novalux– han anunciat la seva intenció de traslladar una part o la totalitat dels seus processos productius a d'altres països. Tal decisió no obeeix a un balanç de situació en el què es constatin números vermells. Dit d'una altra manera: no s'en van perquè perdin. Aquestes firmes obtenen beneficis a les seves fil·lials catalanes; però aquests guanys no són suficients segons els seus consells d'administració i, per tant, calen nous procediments que facilitin la pujada dels resultats empresarials a cotes que no facin perdre competitivitat. Però val a dir que aquestes noves formes no ho són tant: es tracta dels moviments de deslocalització productiva que són clarament detectables des de la dècada dels anys 1960, quan grans consorcis aposten per fragmentar la seva fabricació i situar-ne un segment a indrets amb salaris més baixos, tot i que amb capacitacions tangibles de la seva força laboral. És així com sectors com l'automobilístic, el tèxtil, la confecció en pell i la informàtica –per esmentar tot just alguns exemples al respecte– s'enlairen a Mèxic, Brasil, Taiwan, Hong Kong, Xina, Índia o Marroc.

A n'aquest ample bloc de nacions cal afegir ara els Països de la Europa Central i Oriental (PECO), que ostenten nivells salarials i ajudes fiscals prou interessants per a les empreses que es troben, a hores d'ara, emplaçades a Itàlia, Espanya, França i Alemanya. Posar dades a les afirmacions que estic fent proporciona una visió més correcta de tota aquesta qüestió: el salari mínim a Espanya representa poc més de 500 euros mensuals; però, i a tall d'alguns exemples representatius, a Polònia és de 170 euros, a Eslovàquia 130, a Hongria 166 i, atenció, 51 euros a Bulgària i 66 a Romania, de forma que integren aquests dos països la franja més baixa. A l'ensem, els incentius fiscals –Impost de Societats, dividends i d'altres– són clarament favorables per a aquests nous socis de la futura Unió Europea: mentre a Espanya es paga entre el 30 i el 35% en Impost de Societats (i a Alemanya prop del 40%), a Polònia es lliura el 22%, a Eslovàquia el 25%, a Hongria el 16% i, de bell nou reclam l'atenció, a Estònia... el 0%! Comparin les xifres i entendran el perquè de la deslocalització.

Les conseqüències de tot aquest procés són conegudes: pèrdua de teixit industrial a l'actual Unió Europea –i també als Estats Units, amb fuites d'empreses cap a Xina i Índia– i, per tant, clara afectació a les economies regionals, segons les Enquestes de Població Activa (EPA). Així, el sector tèxtil galleg –crucial, amb el seu buc insígnia Inditex– ha perdut gairebé deu mil llocs de treball en els darrers dos anys, per mor de les estratègies deslocalitzadores; mentre la indústria de conserves –un sector històric– veu amb preocupació la fragilitat laboral d'unes vuit mil persones. Pel seu cantó, a Catalunya l'economia haurà de fer front a una situació que, com dic, no és pas nova, però que assoleix una gran dimensió en els moments actuals, ja que respon al plantejament estratègic d'una gran part de les empreses emblemàtiques de sectors concrets –l'automòbil, l'electrònica i les tecnologies de la informació i de la comunicació–, ubicats allà. A Balears, el fenomen és igualment conegut: en el sector industrial més resistent de la manufactura insular, el calçat, es manifesten des de fa anys aquests moviments deslocalitzadors que impulsen fases del procés productiu –o la seva totalitat– a Marroc, Portugal i Índia. La recerca de baixos salaris i de normatives més laxes –en síntesi, d'una major flexibilitat– s'amaga darrera d'aquesta estratègia empresarial, que esperonen firmes igualment senyeres del calçat balear. Així doncs, hom persegueix una major eficàcia econòmica que estimuli els beneficis tot reduint els costos de producció, atenent la intensa competència d'altres gèneres que porten, per exemple, el segell italià, signe d'alta qualitat. Els industrials balears incentiven, al seu torn, una presència més efectiva en punts de demanda d'enorme potencialitat, com són ara els mercats asiàtics. De fet, les exportacions de calçat illenc a Àsia han augmentat entre 1994 i 2005, de manera que aquest espai comercial esdevé un dels que palesen una clara perspectiva de futur.

Els problemes ecològics i les mesures de control sobre les emissions de diòxid de carboni –regulades en el protocol de Kyot– són també factors que animen les deslocalitzacions. Nous emplaçaments amb menors controls ambientals aplanen les inversions tecnològiques de les empreses, que així tenen més facilitats per contaminar sense estar sotmeses a normes estrictes ni a ecotaxes. El tema és preocupant: la siderúrgia europea pot perdre gairebé vint-i-cinc mil llocs de treball si es trasllada a d'altres contrades on cluquin els ulls front les onades contaminadores; alhora, sectors que creen externalitats perniciosos, com ara el de la ceràmica i el vidre, es poden veure igualment afectats a Espanya i, en particular, al País Valencià i a Castella. Així, marques d'emblema –Talavera, Paterna– són susceptibles de veure el seu “*made in*” envaït per un nom estranger. No són casos únics: IBM i Levi's ja cerquen nuclis de producció a Xina, Índia i Mèxic, per estalviar costos laborals –gairebé el 80%– i ecològics. Aquesta “ruptura industrial”, en paraules dels professors M. Piore, C. Sabel

i J. Zeitlin, exhibeix la vessant més flexibilitzadora del gran consorci, capaç d'adaptar-se a noves realitats i a nous processos més intensius en treball i, en segons quins àmbits –com ara el de la informàtica–, amb el concurs d'una mà d'obra altament preparada en països emergents.

El que resta clar és que aquestes quatre situacions, vulguem o no, de forma directa o indirecta incideixen i incidiran sobre el nostre model de creixement.

5. Macroeconomia en crisi

Al costat del que acabam d'exposar, els signes genèrics més convencionals semblen igualment clars, i han estat exposats per diferents institucions que delaten l'alentiment econòmic en molts països desenvolupats: la crisi declarada en algunes nacions europees, amb taxes negatives del seu PIB –Alemanya, Itàlia, França, Holanda–; les poques pulsacions de represa a l'economia nordamericana, amb indicadors sovint contradictoris, com ara els greus desequilibris comercials i financers, junt a la seva incontestable posició com a potència; i una lleugera recuperació de l'economia nipona enmarcada en un estat de deflació gairebé permanent i crisi econòmica des de fa ja una dècada, constitueixen el grans trets de l'evolució recent de les economies més desenvolupades del planeta. La situació té la virtut que obliga a repensar paradigmes considerats com indiscutibles fins fa poc temps –davant els escassos marges que pot assolir la política monetària–, la qual cosa no vol dir que s'adoptin. La nova exploració dels cicles econòmics –que es consideraven ja superats–, el repensament dels moviments inflacionaris –amb l'aparició de processos d'*estagnació* dels preus–, la realitat d'un complex i segmentat mercat de treball –que combina flexibilitat i precarietat– i el paper de l'Estat en l'economia, conformen un gruixut paquet de problemes i reptes que, al seu torn, obren noves vies per a la política econòmica i, per fortuna, reediten els massa sovint oblidats pensaments dels clàssics.

Veus solvents parlen de l'activació de la política fiscal per obtenir més recursos, contradint així molts dels plantejaments teòrics del conservadurisme més estricte, que advoca per una contracció dels impostos. Per un altre cantó, la moderació salarial constatada en els dos darrers decennis a tots els països avançats, i el fet que la redistribució dels guanys de la productivitat s'ha generat de manera palesa sota la forma de dividends, ha confirmat dins l'economia una estructura de repartiment de rendes que s'ha revelat potencialment recessiva. Els problemes derivats d'una crisi deflacionària, que ara s'invoca constantment, n'és un exponent al respecte, motivada per una caiguda regular en el consum privat, nodrida per

l'increment de l'atur, que ha afectat principalment a Alemanya –d'aquí la seva estreta relació amb la conjuntura negativa de l'economia balear– i, en menor grau, a França.

Ara bé, la història econòmica demostra que no sempre les iniciatives tendents a davallar impostos produeixen els resultats positius esperats en els models econòmics, si això no es complementa amb una bateria paral·lela de mesures econòmiques en les què la funció del sector públic no és menyspreable. De fet, la recepta, aplicada de manera generosa per les administracions conservadores nordamericanes, ha significat increments notoris dels dèficits en els períodes històrics més recents: les presidències de Ronald Reagan i dels dos George Bush són exemples evidents. Els seus respectius gabinets impulsaren retallades fiscals directes, fomentaren l'embranchada de la indústria militar i penalitzaren, com a contrapartida, totes les esferes de les polítiques socials. Els llegats foren sagnants en dos sentits clars: en termes socials, amb increments cridaners de la pobresa i la desatenció a sectors estratègics com ara la sanitat i l'educació; sota l'òptica financera, pel draconianisme desavenc dels comptes públics, que es pogué corregir en l'etapa de Bill Clinton gràcies a un redreçament de les partides pressupostàries, tot arribant a un clar superàvit –gairebé quaranta un bil·lions de dòlars– explicable, entre d'altres factors, per les polítiques d'inversions en noves tecnologies de la informació i per l'increment notable de la productivitat. Fent una fàcil caricatura, hom podria afirmar que el cortocircuit de les economies més avançades ens situa davant noves visions d'un keynesianisme que tant pot servir als posicionaments de la dreta –Reagan, els dos Bush, Chirac–, com al diguem-ne centrisme més moderat –Carter, Clinton–. Però, evidentment, els resultats en l'àmbit de les polítiques socials són força dispars. I és en aquest punt on existeix un terreny hàbil per a les alternatives econòmiques. La nova presidència als Estats Units, de la mà d'Obama, pot facilitar el trànsit a un nou paradigma econòmic.

2

Cap a un altre paradigma tecnoeconòmic?

1. Els problemes estructurals

Els professors menorquins Guillem López Casasnovas i Joan Rosselló Villalonga, dos dels economistes més solvents que tenim a Balears, publicaren el 2003, com a pòrtic de l'Informe Econòmic de la Fundació BBVA (text que cal llegir i analitzar, i no tan sols per part dels professionals de l'economia), un extens i decisiu treball sobre la perspectiva econòmica insular en els darrers trenta anys. Aquesta contribució fuig del descriptivisme típic i tòpic de les apreciacions de conjuntura –molt epidèmiques, tot i que provoquen grans titulars mediàtics– i s'endinsa, sense concessions, a l'exploració més estructural de la nostra economia, on es revelen punts febles notoris que haurien, aquests sí, de promoure debats rigorosos –perquè afecten de debò els pilars de la nostra estructura econòmica– i suports decidits per part dels mitjans de comunicació. Es subratlla, entre d'altres valuoses reflexions, la pèrdua de posicionaments de l'arxipèlag en relació a la resta de comunitats autònomes, que els autors imputen al millor comportament d'aquestes economies i a l'estratègia de l'Administració Central d'adreçar el gruix de les inversions en funció d'un principi de reequilibri territorial. Les dades que s'exposen no deixen lloc al dubte: des de 1996, l'economia balear perd potència en contrast amb el conjunt estatal, de forma que s'inicia una tendència que aproxima les variables macroeconòmiques illenques a una situació de convergència regional, tot i que les Illes es segueixen trobant en els llocs preeminents quant al creixement econòmic. Aquest, de menor intensitat, lidera la creació d'ocupació, i això s'ha manifestat de forma tangible en la capacitat per absorbir una gran massa laboral provinent d'altres indrets. Així, l'any 2001 Balears mostrava una taxa d'ocupació, entre la població major de setze anys, un 18% superior a la mitjana espanyola i una xifra d'atur un 70% inferior al paràmetre estatal. A conclusions consemblants es pot arribar si s'afegeixen els guarismes corresponents a 2009. Per tant, a les Illes hi ha més població ocupada que a la resta de les regions, de la mateixa manera que la producció primària per càpita és superior a l'arxipèlag que al conjunt espanyol. L'escassa productivitat representa un important contrast, tot i que és un dels trets definitoris de l'economia balear en els moments actuals, atenent la utilització intensiva de la força de treball en els processos productius terciaris i la parca innovació tecnològica apreciable a les Illes, com veurem més endavant. Estam doncs, segons aquests experts, davant d'uns límits clars de l'actual model de creixement extensiu, en el què es

detecten precarietats laborals, baixos nivells de formació, poc *stock* de capital públic, dificultats en la capacitat pressupostària de les institucions autonòmiques, deteriorament del medi ambient, baixos salaris-hora i com a colofó, la qualitat mediocre de les infraestructures. La conclusió de López Casasnovas i Rosselló Villalonga és que aquest procés de caiguda gradual no s'explica tot just per la conjuntura, sinó que és més aviat estructural; no és adjudicable a un període concret de la història econòmica, sinó que els problemes venen des de 1986 i afecten, per tant, a administracions diverses. Pel meu cantó, afegeix: el rigor analític, la honestetat en l'elecció de les dades estadístiques i dels seus àmbits comparatius, l'observació detinguda de les xifres en perspectiva històrica –actius del treball que es comenta– aporten molt més a l'economia aplicada que les opinions puntuals presidides per les vísceres –entre les quals no s'inclou el cervell– i l'animadversió ideològica.

Aquest estudi de López Casasnovas i Rosselló Villalonga se'l pot enllaçar amb sengles contribucions signades de forma col·lectiva o individual pels autors en diferents moments. Per una banda, tenim el text rubricat per ambdós el 2003 sobre el balanç fiscal de Balears, on especifiquen un dels temes que s'apunten en aquesta visió més general de l'economia il·lenca: el dèficit fiscal, estimat al voltant del 7% del PIB insular el 1998 –fent servir dades de 2001 editades pel BBVA–, al què cal afegir –indiquen– la condició de doble insularitat que força el conjunt i les parts a un tractament dels costos mínims per a la provisió de serveis. Per un altre cantó, cal ressaltar l'aportació defensada en solitari per Rosselló Villalonga el 1999 –sota la direcció de López Casasnovas– sobre les formacions de capital humà i de capital social a les Illes, en la què es certifiquen els problemes formatius, per diferents trams d'edat i nivells educatius, del capital humà il·lenc, al temps que es demostra l'escassa entitat del capital social –derivat de sectors estratègics per a l'economia, com ara la sanitat, els serveis socials o l'educació– a l'arxipèlag. Els dos elements –dèficit fiscal i reduït *stock* de capital social i humà– tornen a aparèixer amb força –i amb sòlida recerca sota el braç– en el treball de l'Informe del BBVA sobre les Illes.

En un recent llibre prologat pel gurú Ralf Dahrendorf –desaparegut recentment–, l'historiador, economista i professor de la London School of Economics Adair Turner –un autor que, juntament a qui li fa d'introducció, es pot qualificar com un científic social de tall clarament liberal– defensa la necessitat urgent de repensar la globalització econòmica a partir de l'aprofitament dels recursos que proporciona l'economia de mercat i de la rellevància de la funció de l'Estat. L'autor, conscient de les dificultats en posar fronteres de separació entre les esferes pública i privada de l'economia, indica, no obstant això, la falsedat de determinats axiomes que defensen la reducció de l'Estat del Benestar per afavorir la competitivitat en els

mercats globals, al temps que aporta dades substancials –sobre les economies britànica, nord-americana i de casos concrets de la Unió Europea, com ara Itàlia– quant a la importància del sector públic en àrees amples, però determinants, que involucren el benestar de grans segments de la població. És el que ell anomena “capital just”, una forma d’humanitzar l’economia liberal, en la què els preceptes de “liberalisme redistributiu” o, de manera eufemística, el “capitalisme de rostre humà” de Samuel Brittan, apareixen amb força. La importància per assolir aquest “capital just”, un concepte que recorda poderosament la noció de “preu just”, relacionada amb l’economia moral de la multitud encunyada per Edward Palmer Thompson i apreciada pels grans economistes clàssics, emfasitza de manera inequívoca la rellevància del capital social i del capital humà, que haurien de ser factors que caldria situar al marge de la conjuntura i mantinguts de forma més sòlida amb l’estructura de l’economia.

Doncs bé, en certa forma, la investigació de López Casanovas i Rosselló Villalonga ens porta a n’aquest escenari desitjat, en el què, sense demagògies i sense infantilismes ideològics, la classe política hauria d’entendre que la conjuntura no pot ser un arma per a llançar a l’adversari o en la què refugiar-se. Al mateix temps, interpret que és cada cop més necessari que els economistes diferenciem –quan es comenten els moviments conjunturals– entre allò que és, justament, conjuntura, i que pot tenir afectacions de caire local i/o internacional; del que sacseja els fonaments de l’economia i que s’imposa escorcollar sense prevencions. I que, per a Balears, prosseguir cegament, de manera acrítica, amb plantejaments expansius buits de reflexions de futur amb el mateix model de creixement –amb capital humà poc format, amb esquifit capital social–, esperona l’economia balear a fictícies etapes de fort desenvolupament físic que, com a contrapartida dificultosa, amaguen severs entrebancs en desenvolupament humà, en la formació d’aquest “capital just” del què ens parla, des de coordenades liberals serioses, el professor Adair Turner.

2. Els cicles existeixen!

I tot això s’esdevé en un context de recuperació dels cicles. Sí: els cicles econòmics existeixen, contràriament al que pensaven les ments més militants del neoliberalisme. Iniciar un llibre de pensament econòmic amb aquesta asseveració pot semblar fins i tot frívol. Però no és pas gratuït recordar-ho. Assistim, a hores d’ara, a allò que s’ha vingut anomenant com a “canvi de paradigma tecnoeconòmic” –el context internacional esbrinat i la síntesi dels economistes menorquins abans esmentats ens ho recorden–, un concepte que maneig no estrictament en la idea de Thomas Kuhn, sinó més aviat en les tesis palesades per la

professora Carlota Pérez en un esplèndid treball. El model balear s'incardina, al meu parer, en aquesta perspectiva: s'ha assolit, en el marc d'una economia madura com la turística, un nivell que està produint –es veurà més endavant– rendiments decreixents, i la obligació derivada –si es vol mantenir una clara opció de competitivitat– d'aportar noves vies de treball que comportaran, al seu torn, possibles nínxols d'ocupació i, també, desaparició d'actius laborals en aquelles activitats sobresaturades. I tercera, que aquesta trajectòria té *costos de transició*; dit d'una altra forma: no hi ha costos zero. I els polítics, per tant, no poden negligir aquesta situació.

L'economia illenca necessita de canvis estructurals que ultrapassin la conjuntura econòmica puntual, com déiem abans, tot seguint les paraules de López Casasnovas i Rosselló Villalonga. Altres experts han transitat pel mateix viarany. Joaquín Alegre i Llorenç Pou, economistes del departament d'Economia Aplicada de la UIB, rubricaven, també el 2003 – amb una bateria copiosa de dades –, els importants canvis que s'estan produint a les economies turístiques, amb propensions paleses d'escurçar estades i amb un component clau: la major contingència de competidors en el turisme de masses. El 2004 i des del Consell Econòmic i Social, Pere Mascaró i Ferran Navinés demostraven, en un llibre seminal sobre la competitivitat i productivitat de l'economia balear, la existència de rendiments decreixents a l'economia insular per l'expansió de places turístiques, el consum territorial i la creació d'externalitats negatives. Aquesta línia de recerca porta a una primera reflexió que és decisiva: l'economia insular necessita més gent, més fluxos energètics, més expansió física i més visitants per mantenir-se, en termes constants, a uns nivells estables. I, tot plegat, això no redunda en un increment del benestar general, si atenem l'evolució més recent de les dades sobre renda familiar bruta disponible per càpita, on es palesa un empitjorament de la situació de l'arxipèlag des de l'any 1986. A n'això cal afegir una menor incidència de la despesa pública a les Illes, fet que penalitza els serveis socials i, en general, la competitivitat de la nostra economia. Estam en un model que, des de fa poc més de vint anys, perd de mica en mica intensitats –que no extensions: aquí rau, justament, la seva raó per avançar–. És com un ferit a una artèria menor que mana sang poquet a poquet, però sense cap mena d'actuació per reduir-li les fuites vitals: una situació de feble hemorràgia que, amb el temps –és a dir, amb l'estructura i no pas amb la conjuntura–, pot esdevenir un gran bassiot de sang.

L'economia balear es troba emplaçada en una cruïlla, que té condicions dispars a les anteriors fases d'estancaments i/o recessió econòmiques, i que no es pot esperar a que tot just el mercat actuï per redreçar una situació que, en clau internacional i atenent la existència d'espais força competidors, és cada cop més preocupant, i remet als anomenats problemes

estructurals dels fonaments econòmics illencs. En aquest respecte, recordar conceptes elementals esdevé determinant: els de conjuntura i estructura. Per conjuntura entenem moviment: pujades i davallades, oscil·lacions, fluctuacions cícliques. Però l'estabilitat la marca l'estructura: la permanència, en definitiva. Les xifres turístiques de 2009 són conjuntura –i poden variar mes a mes i any rera any–; la sobre-oferta de places turístiques és, a hores d'ara, un tema de caire estructural. Les polítiques econòmiques poden incidir en ambdues esferes –conjuntura i estructura–, en funció de les capacitats reals dels governs per fer-ho. Dic això perquè en grans quadres macroeconòmics, en la fixació de grans tendències en economies obertes com la nostra, resulta molt difícil que un Executiu autonòmic pugui influenciar molt clarament, tant per bé com per mal. Existeixen factors exògens que resulten impossibles de controlar, màxim quan, com en el cas de Balears, la dependència de mercats exteriors és total. Així, un mal comportament –o uns bons resultats– de l'economia alemanya, els tipus de canvi de la lliura esterlina, les devaluacions monetàries –quan es podien fer– o els atemptats terroristes han impactat, en un sentit positiu o negatiu, sobre la situació econòmica balear. Els estudis d'elasticitat-preu i d'elasticitat-renda així ho corroboren. Això és, de bell nou, la conjuntura; aquest és, doncs, un problema –o, segons com sigui, un punt fort– que abasta un cicle concret.

Però, al seu torn, les comunitats autonòmes gaudeixen de possibilitats tangibles i efectives per desenvolupar les seves pròpies polítiques econòmiques, que afecten l'estructura de les seves economies. Estam, ara, davant coordenades endògenes. Arribats a n'aquest punt, es poden albirar el que són els problemes estructurals de Balears:

1. La caiguda de la productivitat del treball. El tema s'ha subratllat, un cop i un altre i es relaciona de manera directa amb el nostre model de creixement, molt intensiu en mà d'obra de baixa qualificació i amb plantejaments netament extensius.

2. La intensa especialització econòmica de les Illes. La qüestió ha estat apuntada amb traços gruixuts per distints experts, fins el punt de parlar-ne de “malalties econòmiques” relacionades amb aquesta especialització (*Dutch disease* o malaltia holandesa). La diversificació que cal invocar no es relaciona amb una reestructuració de l'economia balear, sinó en un tema central, que infereix totes les economies madures: la diversificació del sector terciari; és a dir, dels serveis.

3. La manca d'infraestructures “silencioses” (educació, sanitat, serveis socials). L'estoc de capital social públic és escàs a Balears. I això és un problema que s'arrossega des de dècades i afecta negativament el nivell de benestar social de la població, que no encaixa amb la teòrica distribució de la renda, tal i com demostren les dades de l'Index de Desenvolupament Humà.

4. Les externalitats ambientals negatives, agreujades per polítiques econòmiques agressives amb l'entorn o permissives amb l'ocupació desordenada del territori. Els instruments fiscals s'acabaran fent servir a les economies terciàries –com ha succeït a les economies industrials de l'Europa més avançada–, per acarar els problemes derivats d'aquestes externalitats en un escenari, endemés, de canvi climàtic, segons han indicat els científics del Panell Internacional sobre el Canvi Climàtic, amb afectacions clares a les àrees litorals.

5. L'estacionalitat turística i la sobreoferta de places. La primera és de difícil resolució. No existeixen receptes màgiques, atès que la dependència exterior és important. El tema, endemés, es relaciona amb canvis en el comportament de la demanda turística. Però quant a la segona, sectors influents del gran capital hotelier balear ja han advertit que urgeixen moratòries urbanístiques per paralitzar construccions que contribueixen a engreixar, encara més, l'excés de places turístiques –que no necessàriament hoteleres– a les nostres Illes.

6. L'escassa formació de capital humà, fet que incideix a la productivitat del treball i que, de no posar-hi remei, pot situar les nostres Illes en una posició difícil en el mig termini. L'estructura del nostre mercat de treball agullona aquest estat, atesa la seva intensitat en força de treball i la rellevància del component femení en el sector turístic. Sobre aquest punt, els guarismes balears són altament inquietants, denunciats arreu per part de científics, economistes i historiadors econòmics i per institucions diverses (Eurostat, Sa Nostra, UIB, La Caixa, Cercle d'Economia). En paral·lel, la feble aposta per la I+D penalitza, encara més, aquest estat de postració relativa.

Aquests sis problemes medul·lars són estructurals, no conjunturals. Es tracta de situacions que requereixen solucions estratègiques, apostes fermes per part del sector públic (amb lideratge inequívoc del Govern Balear; el mercat tot sol no resoldrà res) i la superació del cicle immediatista d'una convocatòria electoral. I sintetitzen factors en els què, des de l'esfera autonòmica, es pot fer política econòmica que fugi de les obsessions curtplacistes. L'estímul absolut per una construcció viària fora assenyada tal i com es va fer la passada legislatura –i atenció perquè no s'està negant la necessitat peremptòria de desenvolupar projectes viaris ajustats a la realitat del nostre territori– detrau recursos dels sis àmbits d'actuació esmentats, incrementa el deute públic a nivells descomunals, esperona un creixement desequilibrat (que, insistesc, és crematístic, però pot esdevenir anti-econòmic) i, sobretot, de limitat recorregut temporal.

La conjuntura és més voluble i obeeix a cicles curts; l'estructura marca una tendència, comporta una munió històrica de problemes i contradiccions que poden romandre inalterables

–i agreujats amb el decurs del temps– si no es plantejen solucions efectives, de naturalesa estratègica.

2. Canviar de paradigma té costos de transició

El 1966, el vell mestre Simon Kuznets definia el creixement econòmic com l'augment a llarg termini de la capacitat per suministrar a la població un conjunt de béns econòmics cada cop més diversificat, capacitat que es sustenta en l'avanç tècnic i en els ajustaments institucionals i ideològics que es requereixen. El concepte presentat per aquest gran economista implica la simbiosi entre creixement econòmic (és a dir, progrés tecnològic i increment de la productivitat dels factors) i, el que em sembla determinant, canvi estructural, val a dir, l'augment de la quantitat i qualitat dels factors que s'ha de produir en un marc organitzatiu adient. La noció de Kuznets no ha perdut vigència i, al meu entendre, sintetitza el que cal tenir en compte quan tractam d'analitzar un procés de creixement observat en el mig i llarg termini, sense perdre de vista la perspectiva més immediata de la conjuntura econòmica. La seva aplicabilitat a Balears és escaient. Aquí, el plantejam com a gran rerafons teòric d'un tema que tot just es sol albirar de manera recurrent en el cas de l'economia il·lenca, però que en molt poques ocasions es concreta de manera tangible: la necessitat o no de canviar el model vigent de creixement econòmic a les Illes.

En el model de creixement balear es produeixen idèntics fenòmens generalistes observats a d'altres contrades, analitzats per la història econòmica i l'economia aplicada. La seqüència és clara i es pot estilitzar així. Els recursos entren en un procés econòmic complex, en el què les bases tecnològica i social exigeixen criteris i resultats d'eficiència i d'escala, i “expulsen” a l'exterior residus i tota mena d'impactes, coneguts com externalitats. La vertebració de tot aquest circuit sobre fonaments de desenvolupament humà parteix d'un fet decisiu, l'acumulació d'informació (en el sentit que Ramon Margalef ha exposat pel que fa als ecosistemes). I és justament aquest desenvolupament humà el que ha de repercutir sobre els dos vectors abans indicats: l'eficiència i l'escala. Les externalitats, en aquest punt, s'entenen com a escenaris de conflicte, i infereixen, com a mínim, tres interrogants clars: ¿qui les produeix?, ¿a qui o a quins afecten? i ¿com les apercebeixen els afectats? Situar el discurs en aquest terreny condueix a abordar polítiques realistes envers l'impacte negatiu del creixement econòmic, des de l'òptica ecosocial. És aleshores quan les externalitats esdevenen oportunitats: s'ha donat, així, el gir de pensament necessari per tal d'afrontar una reorientació en el model de creixement. Les qüestions que s'obren tenen un abast diferent, però sorgeixen de les anteriors: ¿qui suscita el conflicte?, ¿contra qui o quins? i ¿amb quins arguments i amb

quines solucions? Això es pot concretar encara més en dues línies metodològiques precises: una, que canviï la noció existent en el balanç cost-benefici (¿convé créixer d'una determinada forma si els resultats a mig termini poden ser nocius? o bé ¿cal créixer sense planificar, mínimament, el futur?); la segona: amb l'aplicació d'una tecnosfera ja existent, generadora de menors externalitats negatives, que descansa sobre dos eixos: la seva adaptabilitat i el seu caire de transformació.

Les èpoques de bonança econòmica haurien d'arraconar allò que tots qualificam com urgent (la gestió diària de la cosa pública) per centrar una part de les nostres capacitats en allò que és important (les estratègies que faciliten el perllongament del benestar). Perquè els canvis en els models econòmics no tenen costos zero. En efecte, passar d'un model "A" caracteritzat per ser molt intensiu en el consum de recursos naturals, depredador en la seva expansió territorial, centrat exclusivament en les taxes incrementalistes de creixement del PIB i amb una elevada pressió demogràfica (per esmentar tot just uns vèrtexs d'un polígon molt més complex), a un model "B" més respectuós amb l'entorn, més preocupat per la qualitat que per la quantitat i més bolcat al desenvolupament i no sempre al creixement, no es fa d'un dia per un altre. El procés és complicat, lent, marcat per incerteses i indecisions, i per la tensió inherent a tota situació de canvi que hom preveu com a necessari des del moment en què, tant administracions com alguns agents econòmics i socials, constaten el sòtil de l'actual pauta de creixement. La transició d'un model en el què l'economia ha funcionat de manera compulsiva, amb escassos límits per part de les administracions, sense contrapartides que compensin les externalitats negatives que ha provocat, a un altre model que persegueix racionalitzar el creixement i entrar en paràmetres més clars de desenvolupament humà (en el sentit que Amartya Sen ha estimulat en les seves investigacions sobre qualitat de vida), comportarà costos de tota mena que no es poden pas ignorar. Aquests costos –val a dir, les contradiccions i tensions que signifiquen baratar la forma del creixement– s'expliciten en unes vessants concretes, que abasten escenaris de caire social, cultural, econòmic i polític, i que tot just s'esbrinen:

- a) Social: sindical, empresarial, associatiu, de comunicació.
- b) Cultural: canvis en les premisses dominants.
- c) Econòmic: dificultats en el mercat de treball, nous processos formatius, protagonisme del sector públic per regular els costos de transició.
- d) Polític: la fuga de la contemporització per centrar-se en els plantejaments estratègics, amb la idea clara de que les tendències al canvis no són sempre ben acceptades, ni compreses, ni assumides per tothom.

En conjunt, és el canvi estructural del què parlava Kuznets, transformació que manifesta iniciatives que res tenen a veure amb l'equilibri teòric que els models econòmics sempre preconitzen.

3. Comunitat rica, administració pobre

El cost de transició en una economia en evolució representa els esforços de tota mena –econòmics, socials, culturals, polítics– que suporten aquelles estructures que engeguen nous processos de desenvolupament. El tema és d'una simplicitat que esgarrafa: si una pauta de creixement hom considera que palesa signes d'esgotament per problemes de competitivitat, l'adopció de noves coordenades per a refermar la permanència de l'avenç econòmic no té un cost zero, com deia abans. Estam davant d'una obvietat que sovint s'ignora. Aquesta qüestió ultrapassa amb escreix els límits de les declaracions formals de caire teòric i/o acadèmic, màxim quan tot l'arc parlamentari balear, en un moment o en un altre, ha alertat quant al sostre del nostre model de creixement. Les diferents opcions polítiques poden abordar la situació amb perspectives dispars i amb una agenda executiva diferent. Però si de debò es vol discutir de manera pregonada què pot significar canviar de model de creixement, sense demagògies ni alarmismes, aleshores cal emplenar de contingut els conceptes. En aquest sentit, no es pot perdre de vista mai el context en el què es mou l'economia balear: el de la Unió Europea i el de la conca mediterrània. En aquest espai determinant, el model social europeu és un referent clau que pretèn preservar les importants quotes de benestar social assolides en els camps de la sanitat, l'educació, els serveis socials o les infraestructures.

Ara bé, i tornant a les Illes, l'aprofundiment i la maduració d'aquest model social europeu suggereixen tot un seguit d'efectes en termes de desavencos i beneficis socials que no es troben sincronitzats en el temps, i que no són fàcils de percebre pels agents socials. És ací on rau una bona part de la dificultat que es presenta a Balears a l'hora de mantenir la complicitat social en el canvi de model. Això es deu al fet que els costos a curt termini afloren tot d'una en determinats segments de la població. En aquest respecte, és prou conegut que en les economies turístiques és freqüent que la indústria turística o la societat no percebin els errors com a tals en el moment en què es projecten o realitzen. Això comporta un problema de primera magnitud. Si no hi ha consciència precisa dels costos i sí, en canvi, dels beneficis a curt termini, la dificultat per als governants d'impedir que els efectes externs negatius es produeixin pot ser gran, i, en el supòsit que intentin evitar-los, es veuran castigats, tant pels grups de pressió com electoralment. En aquest respecte, només cal veure la demagògia desplegada sobre el tema de l'ecotaxa o quant a la pretesa crisi turística de perfils apocalíptics

la temporada 2002, per entendre que no és fàcil trobar un consens que adobi noves perspectives de creixement. L'ecotaxa es podria pensar que forma part d'aquest cost de transició que, en concret, no té un impacte negatiu sobre el conjunt de la població ni sobre l'estat de l'economia turística. L'acció de la derogació del dit impost passarà factura, car s'hauran d'arbitrar altres mecanismes, encara molt boirosos, que facilitin l'assoliment regular dels recursos que proporciona una eina fiscal. Perquè existeixen components que exigiran fortes injeccions pressupostàries que, si no es cerca remei, haurien de sortir d'un pressupost autonòmic que a hores d'ara és més limitat que el d'altres regions espanyoles.

En efecte, aquests costos de transició –canvis graduals a les activitats, nous processos de formació, adaptabilitat tecnològica, etc.– poden significar tensar la hisenda pública insular, ja que és possible que les sol·licituds de les demandes des del vessant de la despesa puguin desbordar amb facilitat els ingressos, bàsicament per tres raons. Primerament, perquè a Balears –tal i com assenyala el professor Jordi Maluquer de Motes– hi ha dèficits històrics en infraestructures i capital social de tota mena, que tenen una incidència negativa palesa en la competitivitat de les empreses i en la vida quotidiana dels ciutadans. En segon terme, perquè –segons indica l'economista i estadístic José Manuel Naredo– els reptes plantejats en relació amb el medi ambient seran creixents durant els anys vinents, i encara que molts ja estaven establerts amb anterioritat, és en el marc d'aquest inici del segle XXI quan es significaran amb més força. I, en tercer lloc, perquè el nou model social europeu vol fer compatible –tal i com conclou el professor Vicenç Navarro– el desenvolupament econòmic sostenible amb la qualitat de vida i la cohesió social. En aquest nou marc, es va prenent consciència de la necessitat d'afrontar els acusats dèficits socials, que en el cas de Balears són d'existència provada, malgrat els equívocs que infereix l'alta renda per habitant. Aquests dèficits socials, a més a més, s'agreuaran en els propers anys, atesa la nova onada migratòria que reben les Illes en el decurs dels darrers temps, la qual cosa genera un creixement important de la població resident –i sovint no reglada, com asseveren els estudis dels professors Pere Salvà i Maria Antònia Carbonero– i, consegüentment, de les demandes socials. En aquest respecte, als reptes de caire financer caldrà afegir d'altres de naturalesa social, sintetitzats en una pregunta cabdal: ¿com acarar el tema d'aquesta rellevant població immigrant, una part de la qual és il·legal?

Per totes aquestes raons, és plausible pensar que els progressos que cal fer en matèria de finances hagin de descansar en altres fonts i instruments, un dels quals hauria de ser el desplegament racional i efectiu de la Llei de Règim Especial balear, que derivarà cap a un necessari pacte polític per poder millorar el sistema de finançament. En aquest sentit, cal tenir

en compte que la Fundació de les Caixes d'Estalvi Confederades ha presentat un estudi que, sense entrar en consideracions sobre la metodologia emprada, ha registrat com a conclusió que la solidaritat de les Balears envers les regions de menor nivell de renda, per a l'any 2000, se situaria prop dels 1.925 milions d'euros, xifra òbviament de gran relleu. Un altre angle del problema de la balança fiscal balear és el que fa esment a la Unió Europea. La qüestió és molt important, atès que a l'àmbit de l'Estat la majoria de les regions i, en especial, les de menys nivell de renda per habitant (però no solament aquestes), poden finançar un gran ventall de les seves necessitats d'inversió i de formació amb els fons europeus. No obstant això, aquesta no és la situació de Balears. D'acord amb un estudi per al període 1986-1999 signat pels economistes Maria Dolores Correa i Salvador Maluquer, de l'Institut d'Estudis Autonòmics de la Generalitat de Catalunya, les Illes no són receptores netes de fons, sinó al contrari, contribueixen al pressupost de la Unió Europea, a diferència del conjunt espanyol. En concret, cada habitant illenc, amb 285 euros, aporta la major quantitat d'Espanya.

Per tant, la disjuntiva és clara. Per una banda, deixar que el mercat actuï sense cap mena d'intervenció pot tranquil·litzar als furibunds acòlits del liberalisme econòmic, encara que ens pot conduir a un difícil coll d'ampolla, ja intuït i assenyalat des de la segona meitat dels anys noranta per grans empresaris hotelers, polítics i experts. Però, per altra cantó, auxiliar des de l'administració un canvi en el model de creixement, tenint sempre present que es treballa en una economia de mercat –i que, per tant, intervenen molts agents econòmics que incideixen amb les seves decisions sobre l'evolució del mateix–, significa trobar fòrmules de finançament que evitin que una part important dels recursos generats a Balears surtin de l'arxipèlag i que, alhora, enriqueixin el pressupost ordinari de la comunitat, atenent la seva migrada entitat actual en termes per càpita. Això són, doncs, faves comptades. I davant racions tan escurçades, la inactivitat –o el *laissez faire*, com vulgui el lector– no només és poc recomanable, sinó que pot arribar a ser una mostra més d'insensatesa.

3

La intangibilitat del creixement

1. Misteriós creixement

Per què creix una economia? I per què no ho fa? Aquests dos interrogants han bastit bona part dels discursos en el pensament econòmic modern, des d'en Colbert –per posar un nom referencial– fins a les modalitats més economètriques actuals, tot i que aquestes darreres puguin pecar, massa sovint, d'una certa frivolitat aplicada. Les preguntes així formulades palesen clars signes d'abstracció: reclamen concreccions més estrictes, elements més o menys descriptius, factors en definitiva que siguin identificatius i que infereixin una aproximació més curosa a la generació de coneixement. Hom pot comprendre que no es tracta, ara i ací, d'albirar tot el seguit de doctrines econòmiques que han abordat els sengles interrogants que encapçalen aquestes reflexions. Però no hi ha cap mena de dubte de que la recordança dels grans dissenyadors de l'economia en tant que disciplina (no sabem si científica en el sentit dur del terme) apareixen de retruc. Pocs temes, com el del creixement econòmic amb totes les seves vessants, promou més tensions i trontollaments a l'exercici de pensar en economia.

D'ençà la Primera Revolució Industrial, ens hem convençut que les tesis smithianes i ricardianes presidien la més plausible de les explicacions: la llibertat de comerç, els avantatges comparatius, l'especialització, integraven un potent triangle que navegava amb determinació i fermesa envers el creixement econòmic. Tot just l'agorer malthusianisme s'encarregava de returar el moderat optimisme dels clàssics, veritablement pessimistes, no obstant això, quant a les seves diagnosi. Però sabem que el pretés lliberalisme econòmic fou més una proclama ideològica que no pas una recepta d'aplicabilitat infal·lible: bona part, per no dir tots, els països que s'industrialitzen en el decurs del segle XIX ho feren sobre premisses més aviat proteccionistes, per sobre dels paradissos lliurecanvistes que es recitaven gairebé de memòria. L'oblit d'un autor de la talla de Friederich List representa una mostra fefaent d'això que dic. Les salvaguardes de les pròpies indústries, mitjançant severes polítiques aranzelàries –deia l'eminent economista germànic–, foren les estratègies establertes per les noves nacions emergents arran de la Segona Revolució Industrial –tot en un escenari de patró monetari gairebé únic, malgrat el bimetal·lisme–, mentre Gran Bretanya, fins aleshores líder indiscutible de l'economia moderna, pregonava una llibertat mercantil que, en els seus orígens, no aplicà mai. Heus ací una gran contradicció del creixement: la posada en pràctica

d'uns determinats eixos d'actuació que no sempre es corresponen amb les soflames teòriques que pretesament els sustenten.

La perifèria europea, mentrestant, conegué processos tortuosos, mancats de la innovació tecnològica més pregonada, amb desiguals pautes de creixement. I, si encara hi acostam la lupa de l'anàlisi econòmica, les visions regionals del creixement són força més colpidores: podem esbrinar, podem intuir, fins i tot en alguns casos podem demostrar, que fou possible créixer amb poc carbó, amb escasses innovacions tecnològiques de primera generació, amb les absències dels vectors claus de les revolucions industrials; clar i llampant: sense el sorollós moviment de la nova maquinització. Impossible, diran els prometeics seguidors de David Landes: impossible créixer sense increments en la productivitat, en la formació reglada dels treballadors, en l'accés més directe a les matèries primeres peremptòries. Impossible... però cert, diríem els que hem posat una lent encara més poderosa a la nostra imaginada visió.

L'economista i l'historiador econòmic, davant aquest escenari, avantposa el concepte de desenvolupament sense eludir la idea clara, acadèmica –totèmica, si se'ns permet– del creixement crematístic de l'economia. Perquè, anem a veure: fou interessant per als obrers manchesterians créixer industrialment? El debat, com es sap, és vell i alhora nou: quins foren els costos socials de l'avenç de la indústria, de l'abandonament del camp, de l'embranchida urbanística? Les perspectives divergeixen, però es poden matisar força si la idea que pul·lula rau en les formes de vida, les condicions de vida, els nivells de vida, les cultures vitals dels protagonistes socials del progrés de les indústries líders.

Els economistes no encertam a endevinar per què un espai geogràfic concret evoluciona d'una determinada manera, mentre un altre amb condicions parangonables ho fa d'una altra. Un creix i avança; l'altre retrocedeix o s'estanca. A n'aquestes alçades sabem que els *caeteris paribus* no existeixen, tot i que els nostres col·legues s'obstinin en fer-ho creure i així ho expliquin als joves estudiants de les nostres facultats. La visió "biològica" de l'economia, que tant deu a Georgescu-Roegen, fa pensar en la mobilitat de tots els factors i la gènesi desballestadora de tot el procés: no hi ha punts mitjans d'equilibri, poques vegades veurem òptims formats, en rares ocasions es dibuixen amb claredat corbes lafferianes. Pensem en els incentius, assevera William Easterly, per a qui la consecució del creixement és factible gràcies a concrets estímuls materials. O en una relectura marshalliana de les economies "districtuals" i dels nous factors de localització, aquesta nova geografia econòmica que ha apuntat Paul Krugman. Però no ens enganyem: seguim comunicant allò que es produeix com a excepció i no pas com a regla conductual, com a pauta registrada i copsada per la

experiència històrica, el gran laboratori real, desprovist de grans integrals i derivades, de la Història econòmica. És ací on l'economista es troba despullat de llenguatges ampulosos i de teories avalades per un caramull de fórmules matemàtiques amb contrastos escassos amb la realitat, la tossuda situació de les coses, el comportament irracional de les persones i dels agents econòmics, els elements desequilibrants –i per tant desequilibradors– dels grups empresarials. L'ombra allargada i fèrtil de Joseph Alois Schumpeter ens estimula.

Del creixement sustentat sobre el localisme de les matèries primeres hem passat a la descripció del creixement endògen; del determinisme geogràfic a d'altres factors que emfasitzen la idea d'un capital humà format, més il·lustrat, més capaç per a reblanir i domesticar les forces exteriors. Inútil fuga. Aquestes “forces exteriors” existeixen malgrat els governs, a pesar de les estratègies d'alguns segments empresarials. I la internacionalització de les activitats econòmiques –la presència en els mercats– molt sovint es palesa per accions individuals, que acaben confegint xarxes més o menys pregonas –fins i tot punyents– o modestes, que superen les disposicions legals, les normes dels Estats, les prèdiques de les classes polítiques. És molt factible que el misteri del creixement s'edifiqui sobre aquests vímetes esponerosos i flexibles, que s'esvaeixen dels controls estrictes dels observadors públics i que tanquen el cistell del progrés econòmic amb les connexions, amples o lil·liputienques, de les demandes amb les ofertes. No hi haurà, tanmateix, punts d'equilibri convencionals. El desequilibri, el trasbals de l'acció i de la desesperació, haurà generat l'espurna del creixement. Quina fórmula és capaç de sintetitzar això?

2. Però on és el capital humà?

Com es deia, els plantejaments endògens dominen l'escena de la interpretació econòmica en el creixement. Estudiï, formi's, investigui... i creixerà. Heus ací la pedra filosofal que, evident per als moments presents, s'acaba per llançar al passat com una mena d'argument retrospectiu que tracta d'evidenciar la situació actual. No manquen raons de base a alguns casos en els què aquesta idea pren força: els països escandinaus o el gran salt germànic obeeixen a plantejaments que encaixen amb més o menys precisió amb tals asseveracions. Però què dir d'aquelles economies en les què l'analfabetisme era estructural, l'accés a la cultura reglada molt minoritari i la existència de centres de formació tecnològica foren excepcions... però aparegué un creixement econòmic gens despreciable? Aquí, la idea que pot agafar més força parla de capacitació d'un capital humà que defuig clarament les idees preconcebudes. Així, serà tan important la força de treball variant, aferrada a la dura realitat dels mercats junt a empresaris coneixedors del que succeeix a diferents indrets del

món, com l'entrada del jovent a les escoles primàries i secundàries. El capital humà esdevé aleshores una tautologia: n'hi ha tants de capitals humans com capacitacions generals demostrades en els fets històrics i no en els esquemes teòrics dels economistes.

Així, l'avinentsa en crear xarxes comercials, nusos de comunicació mercantil, fluïdesa de relacions econòmiques, alternança en les transaccions desenvolupades, constituïran –o poden constituir, per ser més cauts– elements a tenir en compte. És factible fins i tot que en els mapes convencionals del creixement industrial no hi figurin, com la germinació d'un lideratge, aquells espais que conegueren processos de desenvolupament ben tangibles, acumulatius, encadenats entre el passat i el present, assimilats culturalment de manera fins i tot inconscient. La intangibilitat en economia no és un valor que es consideri, ja que no tenim aquí coeficients ni derivades específiques que ens facin veure, de manera sintètica, el resum apretat d'un procés. Les antenes de l'economista han de ser parabòliques, en aquests casos, car del que es tracta és de copsar el complex procediment que implica passar d'una societat rural a una altra on el camp i la ciutat es barregen, amb severes contradiccions, amb relacions tumultuoses, amb pugnes larvades o explícites de classes socials... però amb complementarietats riques en situacions i experiències.

La pregunta que cal fer-se, arribats a n'aquest punt, és simple: qui vivia millor, abans del creixement econòmic contemporani (posem com a frontera la dècada de 1960), un català, un madrileny, un valencià, un extremeny o un balear? I ara mateix? Es correspon veritablement la renda per càpita amb el benestar de la població a escala de les regions? No estarem, per ventura, equivocant el missatge actual quant a les receptes a aplicar en economia? Anem a concretar: pensam, seriosament, que l'economia balear pot avançar en el seu model de creixement, tot generant un major capital humà que, ara per ara, es mesura per les capacitacions més aviat intel·lectuals i formatives? De quines pautes de renda estam parlant: individuals o col·lectives? A Balears: necessitam més investigadors de primera fila o més personal integrat en els mòduls de formació professional? Ambdues coses, sens dubte. Però, posats a fer apostes unidireccionals, quines són les alternatives més convenientes? Serveixen les lliçons del passat per acarar aquests nous reptes? I els empresaris: creuen, amb certesa, en tot allò que comuniquen, en tot allò que ara esdevé políticament correcte? Valoren, seriosament, un capital humà format –i per lògica més car– o tot just ho diuen perquè és el discurs que cal pronunciar?

3. Allò que és tangible: el paper de la indústria, en un sentit laxe

Però anem ara a la “tangibilitat” del creixement. En el cas de Balears, urgeix implementar les inversions que signifiquin esperonar aquelles activitats econòmiques que palesen rendiments creixents, en una direcció nítida: la seva pulsació en el mercat, la capacitat d'innovar i d'introduir canvis en els processos de producció i de gestió, i l'avinentesa en formar i alhora fer servir un capital humà capaç. Tot plegat porta a un escenari de majors valors afegits, que és el que interessa fomentar des d'una premissa essencial: l'aposta per diversificar l'economia insular passa necessàriament per la diversificació del sector terciari fins arribar a sostres quaternaris i quinaris, quefers relacionats amb la cultura, amb l'oci, amb els serveis mediambientals i socials, amb tot allò, en definitiva, que configura “infraestructures silencioses” que abasten el món de l'educació, de la sanitat, de l'ecologia i de la societat, de manera que es fomentin nous nínxols en el mercat laboral. Aquí no tot ho pot fer el mercat; és més, resulta problemàtic de que això que anomenem “competència perfecta” assumeixi el rol de construir nous punts d'equilibri. Atenent que la competència en la qual retolem l'escenari econòmic és més aviat imperfecta, amb asimetries informatives i estats de partida força distints, l'administració ha d'intervenir no per posar crosses públiques a activitats esmorteïdes, sinó per agilitar amb la millor disposició capitals, assessoraments i connexions. És aquesta la sinèrgia que cal reivindicar amb intensitat.

En aquest respecte, el concepte d'indústria extralimita les seves pautes ortodoxes. Hem pogut saber que Balears ha arribat al punt en què es troba actualment per mor d'un recorregut històric i econòmic precís, on les experiències manufactureres i industrials no foren alienes. On dites activitats agullonaren els agents econòmics i socials, posaren fonaments sòlids per a canviar l'estructura econòmica (amb un avenç notori del sector secundari des de començaments del segle XX) i en unes coordenades en les quals l'auscultació de les forces del mercat fou pedra angular en el comportament econòmic. L'activitat agrària es nodrí d'aquesta realitat i la indústria existent es connectà sense embuts, en moltes ocasions i durant molt de temps, amb els canvis albirats a l'agricultura. Tot un seguit de compromisos mutus que apuntalaren un creixement econòmic potent entre 1900 i 1940 i, amb el parèntesi del primer franquisme, des de 1950 fins a la irrupció del turisme de masses.

Què feu plausible aquesta pauta de creixement? Sense matèries primeres decisives, sense institucions que articulessin un determinat engranatge educatiu, sense suports més o menys explícits per part de l'Estat (permeti'ns aquesta disgressió terminològica), el creixement econòmic fou factible per un element cabdal: la renda de situació de l'arxipèlag i la capacitat de fer-la servir per part d'un factor humà empresarial pregonament adaptatiu a les

condicions del mercat. I aquesta destresa manté un component dialèctic, històric i, de bell nou, intangible: la consolidació de la cultura del mercat, amb tot el que això comporta de factors positius i negatius, que s'estén a bona part del teixit productiu. Els aspectes més afavoridors són innegables: connexions comercials amples, de manera que hom abasteix els circuits més rellevants del mercat mundial; decisió en reorientar la producció per a nodrir els punts de demanda externs; formació i desenvolupament de xarxes mercantils, que actuen com a vasos capil·lars entre la producció local i els primordials centres de consum. Però no es pot negligir la existència de l'altra cara de la moneda en el creixement: els problemes socials derivats.

En efecte, les condicions d'explotació social i econòmica eren ben visibles a Balears. Lluny de ser un espai en calma, com pregonaven els visitants tenyits amb un sentiment encara romàntic, de descoberta de paradisos perduts, les Illes evidenciaven tots els signes definitoris d'una societat de classes, on la lluita entre elles no sempre romania emmarcada en el més feixuc dels silencis. Per exemple, la ciutat de Palma segregava els seus espais interiors en aglomeracions insalubres i amb pèssimes condicions de vida, una veritable urbs amuntegada, que s'ordenava al voltant del casc antic i abastava barris sencers amb gran pes demogràfic. Les descripcions coetànies de metges i higienistes illencs no deixen lloc al dubte: les seves paraules es poden confondre amb aportacions consemblants que explicaven la situació als bruts i sorollosos carrers de Manchester o Liverpool. Les diferències són mínimes, per no dir nul·les. La mortalitat infantil, la desnutrició, les malalties socials, el treball irregular, són trets que patien milers de persones a les Illes, tot molt enfora de l'arcàdia retrobada dels intel·lectuals acomodaticis que arribaven a Mallorca.

Però, al seu torn, heus ací que aquestes penoses condicions de vida que coneixien importants segments poblacionals, eren menys lesives si la perspectiva es generalitza. Les dades són il·lustratives. En relació a la resta d'economies regionals espanyoles i quant a la mitjana estatal, Balears gaudia, entre 1860 i 1930, de major esperança de vida, de millor desenvolupament humà i d'un positiu índex físic de qualitat de vida. El corol·lari de tot plegat es sintetitza en allò que el Premi Nobel d'Economia Robert Fogel ha definit com la més notòria mesura antropomètrica: la talla dels joves. Els mossos de Balears, en dit període, lideren l'estatura del jovent espanyol, fet que denota millors estats ambientals, una alimentació més adient i, en definitiva, un major benestar. O un menor malestar, com es vulgui dir. La forma de créixer determina aquests resultats: una economia bolcada a l'exterior, sempre oberta, on les artèries del creixement estan composades per activitats intensives en treball –sense eludir, emperò, l'adaptació tecnològica– com ara el calçat, el tèxtil, les

conserves vegetals, la metal·lúrgia lleugera, les perles artificials, que conflueixen envers un cor que bateja de forma rítmica: una clara precocitat en els índex de transició demogràfica en relació al conjunt estatal; la pluriactivitat d'una força de treball on homes, dones i nins s'incardinen en els processos productius; i on la noció d'Albert O. Hirschman d'encadenaments econòmics no és pas aliena, fet que abasta igualment els empresaris. Dit d'una altra manera: l'avinentesa de baratar de treball amb facilitat, atenent la tipologia de la producció, on les inversions en capitals fixes són més limitades; la capacitat d'adaptar-se a les condicions dels mercats i a les seves demandes; o l'habilitat en fer feina, de manera simultània, en més d'un ofici, tot aprofitant estacionalitats productives. En definitiva, tota una munió de situacions dispars que agiliten el procés del creixement.

4. Cap a una economia “districtual”?

Les bases històriques condicionen l'evolució econòmica. Les enteses socials, sustentades sobre aquella cultura de mercat que evocaven, marquen noves possibilitats. I, ara, quines són les noves motivacions industrials? Davant dels processos de globalització econòmica (amb deslocalitzacions importants de fases productives), i amb una estructura de costos rellevant en l'exemple illenc (en relació a economies emergents fortament competidores), la única solució plausible descansa en allò que he anomenat “economia del consens”. En el terreny industrial, això té una perspectiva llampanant: la noció del districte industrial, en el sentit que el projectà el gran economista neoclàssic Alfred Marshall i ha recuperat el degà de l'economia italiana, el venerable professor Giacomo Beccatini. En efecte, reconeguts experts italians subratllen, des de fa més de dues dècades, el dinàmic paper de l'economia regional al seu país, vertebrada en el cas de la manufactura sobre la noció pràctica del districte industrial. Aquest s'entén com un element integrador dels diferents agents econòmics i socials que, juntament amb l'administració, permet articular eficients processos de complicitat de tota mena que han portat a un desenllaç cabdal: la represa d'àrees en declivi i la consolidació d'altres que es trobaven amb serioses dificultats per mor de la competència exterior.

La realitat del districte industrial dibuixa una pràctica quotidiana presidida per l'acord entre els sindicats, l'administració i l'empresariat, per tirar endavant els processos productius amb garanties, de manera que això contribueix a generar les economies externes necessàries que fan possible l'enlairament regional. Empresaris i treballadors cedeixen parts dels seus diguem-ne programes, per arribar a escenaris que van molt més enllà de les reivindicacions de caire salarial, car abasten un horitzó de Sistema Productiu Local, amb fortes connotacions amb el món comercial, cultural, sociològic i polític. Les administracions, pel seu cantó,

treballen per facilitar l'entesa i aplanen contactes institucionals i comercials. En definitiva, estam davant d'una nova realitat en la què, sense negar entrebancs i problemes, es persegueix l'estabilitat laboral, el compromís sindical i la col·laboració pública en els camps del *marketing* i de la comercialització des de l'òptica més netament social; i la producció de qualitat –que no eludeix la descentralització de fases del procés– i la confirmació exportadora, des d'una òptica més aviat econòmica. Un punt de partida fonamental és, emperò, la ferma creença dels empresaris en tal estratègia: sols des d'aquest convenciment es poden endegar els projectes per a fomentar l'avenç de la manufactura.

Però deixem la teoria: volen un cas concret, molt analitzat pels economistes? Ho tenim –entre d'altres– a la ciutat italiana de Prato, prop de Florència, històricament important en la producció de teixits. Al meu parer, pot servir com un model a imitar en el cas de les comarques industrials balears. Convé recordar que entre 1966 i 1976, el treball tèxtil disminuï a l'Europa Occidental, en concret un 25% a França i Alemanya Occidental i més d'un 35% a Gran Bretanya. Però en el districte tèxtil de Prato es mantingué estable, amb increments significatius de les exportacions (al voltant del 75% de la producció a començaments de la dècada de 1980). Aquest èxit es sustenta en dos elements claus: la substitució dels teixits ordinaris per teixits elegants i la reorganització de la producció, consistent en el relleu de les grans fàbriques per tallers basats en una tecnologia complexa i especialitzats en diverses fases de producció. Quan els tèxtils de Prato són vulnerables a la competència dels productors de teixits de llana de menor cost de Japó i de l'est d'Europa, la resposta dels industrials fou contundent i imaginativa: la fabricació dels teixits de fantasia –*tessuti fantasia*–, teles amb fils reconstituïts de diferents colors, combinats amb la creativitat del dissenyador i els capricis de la moda. L'addició de fibres artificials permeté la fabricació d'aquest producte en telers més ràpids i complexos, la qual cosa augmentà la seva resistència i permeté a la indústria explotar una nova i barata matèria primera.

En síntesi, la innovació tecnològica, la constant reordenació de les subcontractacions i la recerca de nous productes es convertiren en els elements vertebradors d'una economia regional molt elàstica. La vitalitat d'aquesta indústria flexible és inqüestionable. I, de fet, els bancs locals, els sindicats i les associacions d'artistes i industrials col·laboren en aquest projecte. Es començaren a dissenyar tecnologies informàtiques per a incrementar la flexibilitat dels vincles entre les empreses, així com l'eficiència a la unitat de producció. El plantejament és lúcid: adaptar la tecnologia a la vocació de la regió, entesa com especialista col·lectiu –amb totes les connotacions culturals que això implica–, en lloc d'acoplar les estructures regionals a la tecnologia utilitzada per les empreses avançades que produïen en sèrie.

Ara, en el marc d'una economia fortament terciaritzada a Balears, val la pena recordar que la indústria encara hi és present, i que manté marques que tenen una important quota de mercat, amb les Illes i el món de la Mediterrània com a referents essencials. Així doncs, repensar el nostre model de creixement suposa, també, integrar aquesta tangible realitat, en una clara direcció: Balears podria convertir-se en una important experiència de desenvolupament econòmic regional a Europa en àrees deprimides en el camp industrial, i en el context d'una economia que té la seva part del lleó en l'oferta de serveis. Les experiències i les condicions són paleses: l'economista no s'ha inventat el procés.

5. Un estudi de *business school*: un fabricant sense fàbrica que calça tres continents

I la prova que no inventam és l'observació d'un cas, en perspectiva històrica. Capital industrial que esdevé capital turístic. Visió estratègica empresarial que obre noves perspectives. Aposta comercial. Heus ací els antecedents de Camper. L'artífex preeliminar: Llorenç Fluxá Figuerola, continuador de la tasca senyera que féu, anys enrera, el seu pare Antoni Fluxá, fundador de la firma Lottuse, un buc insígnia de la indústria del calçat a Balears i a Espanya. Fluxá Figuerola copsà les possibilitats de canvi: adquireix Viajes Iberia i situa en el seu consell d'administració una composició netament familiar, seguint així la tradició empresarial: Antoni i Miquel, fills de l'emprenedor, l'integren. A l'ensem, l'industrial inverteix en hotels. Ens trobem al voltant de l'any 1956. El turisme de masses no ha esclatat, encara que s'intueix. Els visionaris aplanen el terreny. Tot fins arribar a 1975. S'escriptura l'entitat Coflusa S.A., l'embrió de Camper. Les regnes les agafa amb força el fill menor, Llorenç Fluxá Rosselló, mentre els altres dos germans involucrats en els negocis familiars lideren la marca Lottuse i les activitats netament terciàries derivades del procés turístic.

Experiència acumulada. Coneixements fermes aplicats de bell nou. Encadenaments entre la sabata i l'hotel. Idea renovadora: la venda de marca. Flexibilització sustentada sobre alts valors afegits. La cultura mediterrània que pul·lula en tot el projecte. Així es comença a articular Camper. El tema no és nou a Mallorca: l'expertesa empresarial havia creat signes inequívocs d'un calçat d'altura, amb segments de demanda diferenciats. Qui no recorda les sabates Gorila, produïdes a La Soletat; o Yanko, culminades al Raiguer? Camper apuntala l'envit i aporta noves energies, a partir d'uns trets essencials:

1. Organització productiva flexible. S'eliminen fases de les cadenes productiva i distributiva que caracteritzaven el sector. Si en un esquema clàssic es passava del fabricant al distribuïdor, d'aquest al comerciant minorista i, finalment, al consumidor, el nou circuit parteix del fabricant qui, alhora, actua com a distribuïdor i culmina en el client, que ja coneix la identitat

de la marca. La concreció: 1975, les sabates “Camaleon”, les mítiques porqueres, elaborades amb material reciclat. Base agrària –camperola, Camper– que erigeix una segona ruptura industrial, la importància de la petita i mitjana empresa, amb mercats, amb demandes, amb noves concepcions. Obertura de botigues pròpies i rellevància, també, de noms propis: el dissenyador català Fernando Amat i un desconegut, encara, Javier Mariscal. Ambdós treballen de valent en els primers anys per a Camper. Més tard: el publicista Joaquín Lorente i el dissenyador Carlos Rolando. L'entrada d'un grup d'especialistes mallorquins, dirigits per aquest mestre del disseny i fervent seguidor d'una mística mediterrània que es diu Guillem Ferrer, aporta actius cabdals a l'empresa.

2. Deslocalització productiva: Inca, Alaró, Consell, Menorca, Portugal, Marroc, Llevant peninsular, Índia. Les premisses: no utilització de mà d'obra infantil, pagament dels salaris oficials a cada zona, compliment de la legislació vigent. Jordi Bigas s'encarrega de revisar aquesta mena de codi ètic tàcit. El fenomen Camper se propaga. S'incrementa el *cash-flow* de l'empresa, que permet finançar la internacionalització: noves botigues a Londres, Milà, Colònia, Atenes, Lisboa, entre d'altres capitals. Mercaderia inèdita: els “Brothers”, de gran acceptació a Japó; els “Twins”, col·locats per arreu; i, sobretot, els “Pelotas”, imitats fins a l'extenuació. El colofó és la propaganda espontània: Giorgio Armani, Ian Se Ming –president de Xina–, Robert Redford, Nicole Kidman i Steven Spielberg, entre d'altres, són fotografiats portant aquest segell insular en els peus. *Financial Times* i *Vogue* –entre moltes importants referències– dediquen generosos espais a Camper. Les benediccions es succeeixen.

3. Preocupació per la I+D, relacionada amb la tecnologia i el disseny. S'impulsa la planificació estratègica. I s'empren les eines CAD (“Computer Aided Design”), que faciliten la flexibilitat i la fiabilitat en el desenvolupament de nous productes. El complex de Camper al polígon d'Inca és un centre de pensament, de *know-how*, on habiten unes cent cinquanta persones consagrades a investigar, dissenyar i treballar amb l'horitzó proper dels mercats. Són, en aquest sentit, sabaters sense fàbriques. Mentre vosté llegeix aquest text, ara, més de vint dissenyadors es serveixen de sofisticats programes informàtics per a crear més de dos cents cinquanta models que l'empresa comercialitza cada any, tenint en compte que al voltant del 20% dels que es proposen no surtiran al mercat. Un corol·lari: els “Wabi”, una sabata pensada per estar en espais tancats, de feina, còmode, fabricat amb materials reciclats i que es canalitza envers persones que passen moltes hores a oficines i dependències.

4. Lideratge indiscutible. Més de cent trenta milions d'euros de facturació anual, unes vendes avaluades en més de trenta cinc mil milions de les antigues pessetes, beneficis nets de més de

vint-i dos milions d'euros el 2001, en una sòlida progressió ascendent. Estam davant la gran capçalera del calçat espanyol.

La conclusió és llampanant: no tot és terciarització a casa nostra. O, millor dit, aquesta és un fenomen decisiu que cal observar des de prismes més complexes i amples, on la indústria històrica té encara protagonismes centrals: exportar coneixements, saber-fer, experiència, emulació i noves propostes. En aquest sentit, Fluxá Rosselló torna al seu pare: capital industrial esdevé capital turístic. L'empresari s'endinsa ara en projectes hotelers, activitats dimensionades, executades amb la mateixa gelosia i professionalitat que en el món de la sabata.

6. Seguint amb allò que és tangible: per un Pacte Econòmic entre administracions, empresaris i sindicats

No obstant això, l'etapa que s'engega amb el turisme de masses a principis dels anys seixanta constitueix el vertader envolt de l'economia balear en general i de la mallorquina de forma molt particular. Assistim, doncs, a la fase més destacada i transformadora de la història econòmica illenca que, de mica en mica, s'insereix en el darrer procés de globalització que es palesa, sobretot, arran de la dècada dels anys vuitanta. En efecte, el turisme de masses és, junt a la construcció, el gran motor de l'economia balear. En aquest context, existeixen enormes dificultats per assolir una diversificació econòmica a Balears, per la gran concentració de l'estructura productiva i les dificultats inherents –és a dir, majors costos– al fet insular. Aquesta situació propaga el fenomen de la desindustrialització a Balears. Malgrat que les xifres sobre la formació de la renda indiquen un declivi gradual del pes dels sectors primari i secundari a l'estructura econòmica insular a partir de 1955, el transvassament més decidit de capitals i força laboral s'efectua una dècada més tard. El ràpid creixement del sector serveis va anul·lant les experiències manufactureres, molt intensives en mà d'obra i amb minsos capitals tecnològics, de manera que aquesta tendència és la que acaba delineant tota la “política econòmica” que es pot aplicar a Balears: tota activitat que no sigui de serveis ni relacionada amb el turisme és marginada, malgrat pugui gaudir de quotes de mercat.

Ara bé, la caiguda industrial no hauria d'arraconar que el sector gaudeix encara d'una presència tangible en el mercat, sobretot en activitats de gran tradició històrica –amb el calçat com a gran capçalera– i amb clares possibilitats d'iniciar processos innovadors en la política industrial. En aquest respecte, és cada cop més evident que Menorca i el Raiguer palesen característiques que recorden els districtes industrials, amb l'existència d'atmòsferes manufactureres que, en el decurs de la història, han confegit una cultura de l'empresa i del

treball. Casos parangonables de l'economia regional europea demostren que és possible donar una empenta significativa a les iniciatives industrials ja existents, si es compleixen dos requisits bàsics: la pulsació inequívoca del mercat –els sectors no poden ser auxiliats totalment per les administracions públiques–; i l'edificació de complicitats entre empresaris, treballadors i sector públic, en forma d'una gran convenció que suposi articular propostes en les què els agents economicosocials hi perden part de les seves reivindicacions i posicionaments per a que, així, hi guanyi la comunitat amb la concreció d'accions estratègiques consensuades.

Pel seu cantó, les activitats terciàries –generadores del gruix de la renda insular– provoquen externalitats negatives que es concreten a l'àmbit ecològic i a l'esfera social. Això planteja la visió de mesurar també l'economia balear amb indicadors biofísics complementaris als estrictament crematístics, que ajudin a explicar la situació economicosocial i mediambiental de les Illes. Aquesta és una necessitat que es deriva no tant de les possibles pressions socials com de la mateixa supervivència del model econòmic, si es vol competir per la via de la qualitat i no pas pel difícil camí de la tensió a la baixa dels preus. Per això, no em sembla assenyat voler “amagar” dites disfuncions, car un problema que es camufla és un entrebanc que no es resol. Màxim quan les investigacions recents que contemplen la reconstrucció dels esmentats indicadors delaten, a banda de situacions de caire estrictament ambiental que tenen un fort impacte econòmic –problemes hídrics i energètics, congestió poblacional–, la existència de dèficits importants que abasten sengles camps: les infraestructures i els serveis. Val a dir que aquests dèficits són històrics, de manera que obliga a una major presència de l'administració en línies estratègiques que es poden adscriure, de forma total o parcial, a l'economia pública: la formació, l'educació, la sanitat, les infraestructures viàries i l'I+D+i. Tot plegat es pot veure agreujat per l'increment demogràfic, molt important en el cas de Balears en relació a la resta de comunitats autònomes.

Per altra banda, és important estimular graus d'obertura amb altres economies regionals des d'una perspectiva políticoeconòmica. En aquest respecte, refermar llaços amb aquelles comunitats amb les què es pot vertebrar una euroregió tal i com s'entén a l'administració europea, esdevé una aposta estratègica cabdal, sobretot si aquest plantejament contempla la integració d'àrees molt dinàmiques (Catalunya, Comunitat Valenciana, Aragó) que, afegides al corredor mediterrani (Provença, entre d'altres), poden aportar importants sinèrgies a l'economia balear en els camps turístic, industrial, tecnològic i formatiu. Les prevencions ideològiques –que han existit fins no fa massa temps– no haurien de defugir un marc de cooperació amb unes economies que composen una nova geografia econòmica a

Europa –com afirma Paul Krugman, que ja ha estudiat pregonament situacions consemblants per a l'economia nordamericana–, sustentada sobre la densitat de les activitats productives. És això, justament, el que persegueixen tots els territoris europeus. Negligir-ho significa ignorar la nostra positiva renda de situació i no jugar, per tant, amb les avantatges comparatives que això comporta.

En definitiva, els signes que va llançant el mercat en la globalització econòmica –i els preus són, tal vegada, els més rellevants– conviden a pensar seriosament en un canvi gradual que rearmi el model de creixement balear front als reptes que s'esdevenen. Dos factors cal destacar. En primer terme, les deslocalitzacions industrials, que sacsejen l'Europa més avançada, tenen manifestacions preclares a Balears: empreses històriques que gaudien de balanços positius, es troben bolcades a una reubicació geogràfica que desmantellarà els darrers vestigis del món industrial illenc. En segon lloc, països emergents a la Mediterrània en economia turística –Tunísia, Turquía, Marroc, Egipte, i atenció amb Argèlia– disposen de costos de tota mena –de personal i ecològics– molt més ajustats que els illencs. Tant en uns casos com amb els altres, Balears té difícil competir amb preus, per la qual cosa els seus actius s'han de concentrar en l'aportació de majors valors afegits. I aquí intervé de manera explícita la simbiosi entre el sector públic i el privat. En aquest respecte, les inèrcies han de donar pas a les actuacions estratègiques, de forma que urgeixen pactes entre l'administració pública i els agents econòmics i socials que sàpiguen llegir els missatges que provenen dels mercats i que facilitin una transformació econòmica gradual.

4

Però, com hem arribat fins aquí?

1. La vessant econòmica: el model històric de creixement

Molt sovint els economistes defineixen els fenòmens que analitzen com a relativament nous quan, en rigor, es poden detectar a la història econòmica. Així, l'economia s'ha astorat davant la pretesa “novetat” de processos d'enorme actualitat, com ara la preocupació per la reducció dels costos de transacció, la creació de xarxes econòmiques per assolir millors quotes de competitivitat, l'anàlisi dels nous escenaris de ruptures industrials, els problemes inherents a les caigudes de la productivitat, o, amb dimensions més extenses, les reflexions entorn de la globalització o de l'anomenada “nova economia”, temes que l'historiador econòmic explica amb naturalitat a les seves classes o pot aportar en el marc de les seves investigacions. En el cas del model balear de creixement succeeix quelcom similar. La visió rupturista de l'evolució econòmica de l'arxipèlag, sustentada sobre el fort desenvolupament turístic arran dels anys 1960, ha silenciat la gran riquesa de tot tipus —econòmica, però també experimental i cultural— que es generà en èpoques precedents i que explica de forma més acurada l'envol econòmic mallorquí, en un primer moment, i menorquí, amb posterioritat, amb l'adscripció activa a l'economia terciària. Aquesta deliberada ignorància del passat econòmic, entès com un conjunt de signes folklòrics d'escassa entitat, en què just es reivindiquen continguts de caire antropològic o ètnic, ha arraconat el coneixement de situacions que ara es poden entendre com a insòlites però que ja es produïren en etapes anteriors. En aquest sentit, cal partir d'un punt seminal: el creixement econòmic no s'improvisa, no prové del no-res, no descansa només sobre pionerismes més o menys lluent. Ben al contrari, l'avenç d'una economia es fonamenta sobre iniciatives de tota mena que s'acumulen en el temps, que gaudeixen del concurs de diferents agents econòmics i que es retroalimenten amb una coneixença cultural compartida. Ho hem vist ja a planes anteriors.

L'ensenyança, si és que modestament es pot parlar així, del creixement econòmic balear és aquesta: en unes amples coordenades cronològiques en què les revolucions industrials dirigien el món, fou possible créixer i establir unes bases sòlides per a un desenvolupament futur i més intens —el derivat del turisme de masses— a partir d'activitats manufactureres no determinants de pautes i d'una agricultura que, de manera gradual, experimentà transformacions significatives tant pel que fa a l'estructura de la propietat com quant a la dels conreus. En ambdós casos, el nexa comú deriva de la connexió efectiva amb el

mercat, de l'auscultació constant de la demanda, fet que possibilita una major integració de la força de treball i la seva utilització intensiva en llargs períodes de temps. Quan avui en dia s'adverteix dels problemes que té el model de creixement terciari a les Illes, s'apunta que un punt feble —i una amenaça— pot ser seguir creixent en extensió i no pas en intensitat; es tracta de la diguem-ne perversió del que entenem sempre per creixement com un concepte només expansiu, en què el desenvolupament desapareix. El fenomen —una vegada més— no és desconegut per a la història econòmica. I, en aquest sentit, el coneixement del passat ha permès albirar com resolgueren els distints agents econòmics els entrebancs i les resistències en les diferents etapes del model històric de creixement. La circulació intersectorial i, finalment, la vinculació al sector més rendible i productiu —el turístic, amb totes les seves derivacions— foren la resposta donada. A hores d'ara, el repte rau a treballar sobre aquest mateix espectre ampli dels serveis, que cal diversificar i ubicar de bell nou. Probablement aquest és el gran envit per a totes aquelles persones que ens dediquem al món de l'economia a Balears, per un motiu clar: no és raonable seguir intensificant, ateses les contradiccions socials, els problemes pressupostaris i les externalitats ambientals, la mateixa pauta de creixement, que deriva cap a més consum territorial i de recursos naturals, més immigració, més demanda energètica i, en definitiva, el gran corollari que nodreix tensions: l'increment de la població. Les dificultats afegides a aquest model no es poden superar amb les receptes del passat. Però des de la revisió acurada d'aquest passat més proper, els historiadors econòmics podem parlar amb rigor i fer una diagnosi preventiva amb pregons arguments, reflexions assossegades i dades tangibles: l'alternativa més clara, la que palesa els costos d'oportunitat més baixos, se centra en la qualificació del creixement i en la competitivitat sobre un plantejament que parla més de qualitat que de quantitat. Els preus —com sí que succeí en altres fases del creixement— no seran ara el vector clau, per la posició no perifèrica de les Balears en el món del turisme. Abans treballàvem, com s'ha dit, en agricultures mediterrànies que s'anaven transformant lentament i en indústries no determinants de pautes, de baixa intensitat tecnològica. Però ara els illencs podem ser uns dels pocs que marquen el signe del turisme de futur, atesa la nostra experiència. S'entra, així, en un nou escenari en què el coneixement del passat ha de servir si més no per saber el que no s'ha de fer. La misèria insular pre-turística s'invoca per a explicar, encara amb major vehemència, l'enlairament posterior. El missatge, obstinat i impertorbable, segueix encara en boca de molts, fent comparacions incorrectes entre la Mallorca actual i la preturística, i en el fons alimenta un auto-odi econòmic i social que és ahistòric i que, endemés, es troba molt lluny de l'actitud a d'altres comunitats que foren, com la nostra, econòmicament molt dinàmiques.

Les investigacions econòmiques sobre el passat insular demostren la fortalesa de l'estructura econòmica illenca i el seu lideratge en renda abans de 1960. El tema ha estat recuperat per la Fundació BBVA, en un esplèndid treball estadístic de Julio Alcaide, editat el 2003. Les dades són crucials, ja que entre 1930 i 1960 i en pessetes constants de 1995, Balears es situà molt per damunt de la mitjana espanyola en PIB per habitant: era un 61 per cent més rica –o menys pobre, com vulguin– el 1930, un 43 per cent més el 1935, un 63 per cent més el 1940, un 49 per cent més el 1945, un 39 per cent més el 1950, un 38 per cent més el 1955 i, en fi, un 47 per cent més el 1960. Les Illes s'ubicaven, sempre, entre les quatre primeres regions amb major disponibilitat de renda, de manera que aquestes variables confirmen el que, a Balears, es ve dient des de fa prop de vint anys per part del Grup d'Estudis d'Història Econòmica de la UIB. Més enllà de 1960, l'evolució segueix essent molt positiva, com és de suposar, amb una dada final: el 2000, Balears és un 37 per cent més rica que la mitjana espanyola, de forma que es podria apuntar que, entre 1930 (61 per cent més) i 2000 (l'esmentat 37 per cent), i sempre en termes relatius, les nostres Illes han perdut intensitat econòmica per una major convergència regional.

Ara bé, és ben evident que moltíssima població balear vivia en condicions crítiques fa seixanta o setanta anys. Com també vivia força malament molta gent de Catalunya –que hagué d'emigrar– o del País Basc. Però, en conjunt, els nivells de renda comparatius entre un basc, un català, un valencià i un mallorquí o menorquí no eren tan abismals ni desproporcionats, tal i com es desprén del treball d'Alcaide. El que no es pot fer és comparar com viu ara un mallorquí –per posar un exemple insular– i com vivia abans de la guerra civil. El balanç serà, com és lògic, netament favorable al període més actual. Però el que sí val la pena contrastar és com vivia un mallorquí fa cinquanta o cent anys amb un català, un valencià o un basc fa mig o un segle. Aquest és l'equilibri correcte per parlar amb rigor de pobresa, de misèria o d'avenç relatius. És segur que aquells mateixos català, valencià o basc viuen millor ara que abans. Però ningú no nega les vicissituds i les característiques dels passats processos econòmics de les seves regions, tot remarcant els factors negatius, indiscutibles, però també els que impulsaren l'enlairament de les seves economies. A Balears, per contra, el discurs de la misèria emergeix per sobre les importants variables econòmiques conegudes que matisen, i molt, tal visió, i que sancionen la irrefutable vitalitat de les Illes, formulada en dos escenaris: la seva avinentesa per ajustar-se a les conjuntures problemàtiques, i l'aprofitament per beneficiar-se de les positives. Perquè el punt de partida és cabdal: aquí, a Balears, també es produí, molt abans del turisme de masses, un potent creixement econòmic, tot i que no descansava sobre els grans conglomerats industrials, amb importants economies d'escala. La

pauta del desenvolupament radicava en la utilització intensa de la principal avantatge comparativa de les Illes: una força laboral flexible, capaç d'inserir-se en activitats diverses, amb important participació femenina, infantil i domiciliària en els processos productius, amb alts graus d'explotació, baixos salaris i preus força estables en períodes dilatats de temps, i esperonada per una classe empresarial que no es trobava gens aïllada dels avatars que sacsejaven els circuits centrals de l'economia capitalista. Aquesta i no altra és la nostra història econòmica, que urgeix reivindicar per entendre correctament el que passa després de 1960.

L'Anuari Econòmic de La Caixa de 2004 consolida aquesta perspectiva històrica. Balears segueix liderant les economies més pròsperes de l'Estat, tot i que ha perdut posicions en relació als anys 1970-2000 per dos motius clars, encara que no siguin únics: per una banda, per la recuperació de l'endarreriment relatiu de la resta d'economies regionals, fet que ha promogut retalls significatius en la convergència de l'evolució de la renda interregional a Espanya; d'altra banda, per la maduresa de l'economia balear, que es sustenta sobre el sector turístic en un percentatge molt alt (el 60 per cent del PIB), que acaba provocant l'existència gradual de rendiments decreixents que incideixen en sengles vectors claus: en la caiguda de la productivitat del treball, i en la pèrdua de la rendibilitat del capital. La pregunta que cal fer-se és si aquest lideratge balear, que encara perdura, comporta també una millor i més justa redistribució de la renda generada, o si manté importants segments de població amb serioses dificultats socials i econòmiques, tal i com s'esdevenia a l'economia preturística. Aquest és el tema: el creixement econòmic en determinats espais geogràfics de dinamisme contrastat és recurrent, de manera que provoca progrés i alhora situacions de malestar social i de pobresa; són les seves dues cares. I Balears no fou –ni és– cap excepció.

2. La perspectiva social: absència de burgesia?

La vessant del pensament diguem-ne “social” del tema palesa majors incerteses, màxim si adscrivim les reflexions a l'àmbit més “intel·lectual”. Els avenços econòmics i les contradiccions socials no han tingut les respostes reflexives escaients o que hom podia esperar, per part del seguit d'escriptors que reflexionaren, pregonament, sobre els avatars contemporanis que visqueren. Així, no deixa de copsar que la represa econòmica no s'hagi manifestat mitjançant algun intel·lectual més ubicat a l'espectre de la dreta política. És, aquesta, una característica que diferencia el cas balear del d'altres espais regionals de l'Estat, que en major o menor mesura mantenen uns signes d'identitat que configuren un factor cabdal: la recordança d'un pensament propi, elaborat per escriptors, filòsofs, professors,

activistes polítics, en suma, intel·lectuals en el sentit gramscian del terme. L'empresariat d'aquestes zones, juntament amb d'altres integrants de la societat civil –de la ciutadania, en la línia explicativa dibuixada per John Rawles–, no han relegat de manera categòrica el passat immediat i llunyà, en el camp de les idees: Catalunya, Aragó, País Valencià, Andalusia, País Basc, Galícia, per esmentar tot just alguns exemples significatius, reivindiquen factors d'identitat propis en el terreny del pensament, aportacions que, per a una part important de les seves respectives societats, s'entenen com a fils conductors de la gènesi política, cultural, social, fins i tot econòmica. Tot i els avatars polítics que sacsejen les regions espanyoles, moltes d'elles –les esmentades en són mostres– han refermat una premissa tan simple com òbvia: tot té un procés històric i som ara un producte que neix del que erem.

Així, es pot constatar com la classe política, els grups empresarials, els col·lectius socials del País Basc o de Catalunya –de tot signe polític– sustenten la seva realitat actual com a part d'una evolució històrica, cultural i econòmica, que fa emergir les experiències viscudes, les enalteix, les respecta i divulga als pensadors –d'orientacions polítiques dispars– que crearen les doctrines escaients. El passat no s'arracona; es reclama i es fa presencial: és el nus gordià que identifica, que representa, que arrela. La utilització de la Història –així, amb majúscules– pot ser barroera pels grups de poder en molts moments, tal i com sempre ha defensat Josep Fontana, tesi amb la què estic totalment d'acord (la mostra més recent és l'infecte manipulació i tergiversació de l'etapa de la Segona República, de la guerra civil i del franquisme). Però el que resulta més trist és, tot simplement, enfosquir el passat i tancar-lo a la llum: fer del procés un acte de present, trencant tota mena de vinculació amb altres etapes que són vistes, només, en clau nostàlgica, com d'una societat que hem perdut –com indicaria l'historiador Peter Laslett– i que urgeix oblidar, i de la que es subratllen, estrictament, els seus elements més superficials i folclòrics.

Per al cas balear, s'ha argumentat amb força assiduïtat la inexistència d'una burgesia. No hi estic d'acord amb aquesta percepció. Les classes socials es formen en el decurs d'un procés historicoeconòmic que, a les nostres illes, té signes de vitalitat més que demostrats. Són els burgesos –és a dir, els professionals, els botiguers, els industrials, els comerciants, els transportistes, els banquers, els metges higienistes, els enginyers– els que, des de la segona meitat del segle XIX, contribueixen a redissenyar les xarxes de transport a Mallorca, els que viatgen per Europa i importen la tecnologia més avançada en camps molt específics, els que llegeixen els avenços científics més rellevants de la seva època i els divulguen, els que rumien ja precoçment quant a les possibilitats del turisme, els que inverteixen en noves empreses al caliu de les demandes externes, els que teoritzen l'esbucament de les murades per esponjar el

creixement urbà, els que constitueixen les primeres entitats financeres de volada –tot confegint un dels més densos i dinàmics sistemes financers de l'Estat a principis del segle XX, com ha assenyalat Pedro Tedde des del Serveis d'Estudis del Banc d'Espanya–, els que aposten per nous espais lúdics, els que viuen a zones concretes i diferenciades, els que connecten les economies illenques amb el món. S'ignoren a la nostra terra aquests burgesos –que, entre d'altres experts, les professores Isabel Peñarrubia i Antònia Morey han analitzat–, amb signes propis d'identitat, amb una cultura particular –emuladora de la vella aristocràcia, com a tot el món– i una adscripció política i electoral precises. I amb els seus pensadors: Joan Estelrich, entre d'ells (Damià Pons ha ofert planes convincents en aquest respecte). Mentre a d'altres indrets la vindicació estaria servida –amb menys trajectòries experiencials i d'èxit– i aquells intel·lectuals es coneixerien i divulgarien amb escreix, aquí, a Balears, tot sembla sortir del no res des dels anys seixanta del segle XX, tot emfasitzant un pionerisme empresarial innegable, però desproveït de les coordenades històriques que el feren possible. Dit plantejament s'ha estés a pràcticament tota la classe política insular i a bona part de la intel·lectualitat, fins i tot aquella que presumeix de “progressista”, molt crítica amb els elements més epidèrmics del caciquisme rural –un element que es presenta com a immutable i, per tant, amb nul·la dialèctica històrica–, però sense considerar les decisives transformacions econòmiques que s'operaren als camps mallorquins entre 1850 i 1960. El que és ja difícil de mantenir, atenent les investigacions existents, és aquest autoodi econòmic i cultural o, tal vegada, la comoditat de disposar d'una interpretació atàvica i tòpica, de caire social i econòmic –amarada per les parcialíssimes disgressions dels viatgers modernistes–, que pot arribar a ser útil per a la dreta i per a certs sectors de l'esquerra. Pensi's, endemés, que a tot el que s'acaba de dir li manca una altra peça transcendental, des de la perspectiva social: la formació, també a Balears, d'una classe treballadora amb els seus codis particulars –premsa, cultura, pensament, comportament electoral, etc.–, consemblants als observats a d'altres indrets del món, tal i com es desprèn de les aportacions de, entre d'altres autors, Ramon Molina i Antoni Nadal. Aquestes “*classes en si*” –fent servir la terminologia de Karl Marx–, és a dir, aquestes classes formades, esdevingueren igualment a les nostres illes “*classes per a si*”; o, dit d'una altra manera, assoliren la consciència de classe: foren *conscients* de la seva existència de manera col·lectiva, i projectaren aquest fet crucial en totes les seves manifestacions –artístiques, culturals, polítiques, socials–, amb una seqüència concreta que, des de prismes teòrics i de gran utilitat per al cas balear, han rubricat historiadors com Edward Palmer Thompson, Eric Hobsbawm o Geoffrey St. Croix.

El ràpid creixement turístic i urbanístic a Balears des dels anys 1960 ha contribuït a esvaïr tot això per un motiu crucial: les noves classes dirigents no s'han volgut reflectir en els importants signes positius –d'experiències empresarials, de conquestes comercials, d'avanços agrícoles i industrials– dels miralls anteriors, considerats només –i únicament– en la seva vessant més negativa, igualment palesa, com a símbol de pobresa i d'endarreriment. L'orgull de ser mallorquí –el cas menorquí s'hi avé més amb el succeït a Catalunya– s'ha centrat en factors d'escassa potencialitat explicativa –el xovinisme, entre d'altres– i no en tot allò que han fet sempre “*industrioses*” –en expressió de l'economista Jan de Vries– les nostres illes. I hi hagut pocs intel·lectuals que hagin situat les noves iniciatives sorgides amb el turisme de masses en la seva dimensió històrica, en les seves coordenades vivencials com un *continuum* i no pas com una ruptura dramàtica, car ha calat fons la creença de que aquest *big spurt*, aquest gran salt, ensorra tot l'anterior. Els encadenaments –els *linkages*, de nou el sentit d'Albert O. Hirschman– són inexistents. La llarga trajectòria burgesa, confegida amb decennis de treball i d'esforç, ha cedit pas a una etapa de la història econòmica en la què s'han format fortunes en tan poc temps que resulta prou difícil que la “*classe en si*” s'aproximi a la “*classe per a si*” del passat. Que es moduli, en definitiva, la consciència necessària de que es prové d'un passat ric en èxits i retrocessos, però que consolida un present no exempt de d'això mateix: retrocessos i èxits.

3. Tot enllaçant el present

Però agafem ara els darrers quinze anys de creixement econòmic que tenen, endemés, la virtualitat d'afectar governs de signe polític diferent. Des de les palestres conservadores (i m'atreveria a dir que des de certs àmbits progressistes), s'ha arribat a vendre molt bé la tesi segons la qual el govern del primer Pacte de Progrés (1999-2003) rebé un creixement econòmic del 7% el 1999 i el deixà al 0,5% el 2003 (donant a entendre, així, que l'Executiu de Francesc Antich “cremà” tot solet quatre anys d'un creixement que era imparable). Això obliga a fer un petit recordatori de la més propera història econòmica, amb característiques que no es poden pas negligir, tot i que la frivolitat les eludeixi. Si més no, vuit precisions són subratllables:

1. Les dades d'intens creixement de 1998 i 1999 provenen de la sortida d'una fase de crisi real, viscuda entre els anys 1991 i 1993, amb taxes negatives de creixement, segons les variables de diferents institucions econòmiques.
2. Aquella desacceleració econòmica de 1991-1993 comportà tres factors determinants. Primer: crisi de competitivitat, per l'obsolescència del producte turístic. Segon: un

excés de capacitat de places hoteleres. I tercer: la recessió a la construcció, al sector immobiliari i a les activitats industrials. És a dir, hom observà una expansió en la capacitat d'allotjament com a conseqüència del creixement de places turístiques durant els anys vuitanta (assistirem a un notori avanç de les ofertes d'apartaments), que portà a una reducció dels preus turístics. La crisi real, emperò, afectà sobretot a la construcció, amb caigudes a l'ocupació que van del -1,46% el 1991 al -3,84% el 1993.

3. La recuperació econòmica que hom albirà a partir de 1995-1996 s'explica per condicionants endògens i exògens. Els segons es revelen crucials. L'entrada de la pesseta al SME generà al seu torn una crisi de competitivitat i el manteniment de tipus de canvi rígids amb la continuïtat del diferencial d'inflació –per exemple, quatre punts en relació a Alemanya–. Les devaluacions de la pesseta en 1992 i 1993 contribuïren a reviscolar aquesta competitivitat.
4. El creixement del nombre de visitants a la nostra comunitat és, aleshores, imponent, tot arribant als deu milions i amb sengles elements esperonadors: el favorable tipus de canvi per a la lliura esterlina, en relació a la pesseta; i l'evolució positiva de l'economia alemanya.
5. La construcció, en aquest nou context, aportà una quota rellevant al creixement. L'explosió del sector neix a partir de l'impuls d'obra pública (Pla Mirall) i de les iniciatives generades en l'àmbit privat, sobretot en noves urbanitzacions i un desenvolupament immobiliari d'enorme magnitud. Hom conegué un elevat creixement del PIB balear, la qual cosa ha inferit un fort augment de la immigració, de la població i de l'ocupació. Diferents veus, provinents dels àmbits polític, associatiu, acadèmic i fins i tot empresarial, observaren amb preocupació aquestes excessives taxes de creixement, consemblants als dragons asiàtics, difícils de compatibilitzar amb una economia madura que ofereix, com a principal actiu, el seu capital natural. Les contradiccions ecològiques del creixement es fan més visibles: consum territorial, despesa energètica, manca d'aigua, generació imparable de residus i contaminació per ozó troposfèric. Front aquesta situació descontrolada, l'aleshores president Jaume Matas llançà la proposta de les DOT.

6. L'entrada d'Espanya a l'euro millora la relació real d'intercanvi amb els països emissors del turisme, i afavoreix els preus turístics. Ara, la inflació és més baixa que en el decurs dels anys noranta, però ja no és possible devaluar la moneda, la qual cosa impedeix que hi hagi grans diferencials amb els nostres principals clients. Per altra cantó, la forta inestabilitat política a la conca mediterrània, en particular a aquells indrets que podien esdevenir seriosos competidors del producte balear, facilita que Balears es consolidi com a destí-refugi.
7. La planta hotelera es renova. No hi ha un excés d'oferta com als primers anys noranta; de fet, les places turístiques s'han contret un 3% durant la dècada, mentre que els turistes i la despesa turística han crescut més del 60% al llarg del mateix període. No obstant això, hom palesa el *boom* de les segones residències i de mercats paral·lels al turístic tradicional. Això explica el contrast existent entre el nombre de passatgers arribats a l'aeroport de Palma, i els registrats als hotels.
8. Però aquesta renovació, com deia, coexisteix amb un increment paral·lel de places turístiques. Tot plegat redunda en un element clau: la caiguda de la rendibilitat per llit hotel·ler, aspecte que promou encara més l'expansió del gran capital turístic balear a d'altres indrets. En paral·lel, el sector de la construcció s'erigeix en el que més creix de tota l'estructura econòmica, per sobre dels serveis. Aquest és un estat alimentat, endemés, per la desproporcionada quantitat d'obra pública licitada i executada pel govern de Jaume Matas (la qual cosa estrangulà, literalment, les finances públiques), que recorda la seva anterior etapa com a president.

La visió miop i curtplacista no es pot enlairar per sobre de la perspectiva estructural. Estam com estam perquè una determinada política econòmica ens ha portat a n'aquesta difícil estació, des de la que urgeix dissenyar una nova forma de créixer.

4. L'actualitat més directa: apunts sobre la legislatura 2003-2007

Exultants, els dirigents conservadors presentaren, a començaments de 2007, els resultats de la seva gestió en la legislatura. La "professionalitat" s'avantposava com a tret referencial: una legislatura de realitzacions, liderada per les grans obres viàries, constituïen el centre explicatiu dels mandataris. Un gruixut volum avalava les argumentacions emeses, d'un gens dissimulat triomfalisme. En el camp econòmic, les referències constants a la legislatura

precedent marcaven el contrast, el negre sobre el blanc, la bondat contra la perversió. Enfront això, no resta més remei que tirar dels materials disponibles, i fer recordatoris elementals per apaivagar aquest intens propagandisme. Les dades són caparrudes. I aquestes dades contextualitzades –que és com es fan les anàlisis serioses–, indiquen el següent.

Primer: Balears cresqué entre 2003 i 2007. Les taxes foren moderades i, al meu parer, convenients per a una economia madura com la insular: no ultrapassen, en cap exercici el 3%. És més, l'any de major expansió el PIB s'ha enlairat per sota de dit guarisme.

Segon: la construcció ha protagonitzat el creixement. Créixer al 3% resultaria recomfortant si el model de creixement descansés sobre sectors i activitats generadores de poques externalitats ambientals. Però la realitat no és així. El sector de la construcció sempre ha superat el de serveis en la legislatura que comentem quant a la seva taxa de creixement, tal i com reconeixen totes les institucions solvents que es dediquen a fer estudis de conjuntura econòmica (CRE, Hispalink, Cambres de Comerç). I aquestes activitats constructores han estat presidides per un fortíssim protagonisme públic, que ha culminat infraestructures que eren totalment indispensables, però que s'haurien d'haver dimensionat en l'entorn territorial insular i, sobretot, temporalitzat de forma planificada per evitar dues conseqüències directes: l'endeutament brutal de la comunitat autònoma –que s'ha més que duplicat entre 2003 i 2006, en termes per càpita: ho prenc del Banc d'Espanya– i l'efecte cridada, demogràfic, de l'expansió constructora –Balears és de les comunitats amb major creixement poblacional, en els darrers quatre anys: l'anotació es troba a l'INE–.

Tercer: ha augmentat notablement el número de turistes, en relació als exercicis de 2002 i 2003. La superació de les crisis dels mercats emissors ha estat, essencialment, la causa d'aquest important repunt, reconeguda pels grups empresarials que polsen la realitat econòmica amb constants estudis de mercat –el cas més il·lustratiu és el d'Exceltur– i pels propis tour-operadors. La total connivència dels sectors econòmics més poderosos amb el govern conservador han fet la resta, tot creant un clima de serenor que fou inexistent en el decurs de la gestió precedent. En aquest respecte, el Govern sabé tranquil·litzar institucionalment l'atmosfera econòmica i aquest fou, pentura, el seu actiu més rellevant i indiscutible.

Quart: han caigut la rendibilitat empresarial i la productivitat, que es situa a la coa d'Espanya. Ambdues afirmacions no són pas meves: provenen dels informes d'Exceltur i del Banc d'Espanya i INE, respectivament. És a dir, els increments moderats en el PIB –són molt limitats, atenent el gran impacte sobre el territori i la destrossa de capital natural– i en la vinguda de turistes no s'han traslladat a millores d'eficiència: l'economia balear creix però no

existeixen signes més evidents de desenvolupament, que és cosa distinta i que, en principi, hauria d'anar més vinculat a economies madures com la balear. De fet, els rendiments són decreixents: per obtenir els mateixos *outputs* –per exemple, la despesa turística mesurada en termes reals, o sigui, sense la inflació– necessitam cada vegada més *inputs* –energia, turistes, pernoctacions, consum territorial–. Una dada esdevé crucial: la intensitat energètica de l'economia balear –és a dir, les tones equivalents de petroli (TEP) peremptòries per obtenir la mateixa unitat constant de renda– es situa ja molt per sobre de les dues tones per sis mil euros generats, front les 1,7-1,8 tones de fa pocs anys.

En definitiva, el missatge conservador fou prou clar: s'ha passat d'una diagnosi de la “depressió” (1999-2003) a una altra qualificada com a “embranzida” o “recuperació” (2003-2007). Com deia, les contextualitzacions, que esdevenen determinants en tota exploració de l'economia, s'eludiren de manera ben conscient, amb l'emissió d'una una tesi central: un govern autonòmic, tot sol, pot causar un esfondrament econòmic i, també isolat, pot aconseguir el miracle de la represa. L'argument és falaç. I és així perquè estudiem economies fortament internacionalitzades com la de les Illes Balears –la que més mira als mercats exteriors de totes les regions espanyoles, i s'impregna de les seves evolucions, positives i negatives–. A tot això, convindria no oblidar que, entre 1999 i 2003, la taxa mitjana de creixement anual de Balears fou del 3,8% (les dades provenen del CRE: 7,3% el 1999, 6,1% el 2000, 3,9% el 2001, 1,6% el 2002 i 0,5% el 2003; la xifra també mitjana cau al 2,5% si adoptem les magnituds de l'INE), amb el greu punt d'inflexió de 2002, sense que es devorés de forma severa com tant territori, sense que es fessin malbé tants actius ecològics. I, endemés, amb dos corol·laris cabdals, com a foto fixa el maig de 2003: l'increment en un 20% dels cotitzants a la Seguretat Social, en relació a 1998 (la xifra prové de la Tresoreria de la Seguretat Social) i una reducció de la taxa d'atur del 52% en comparació a 1998 (de l'11,12% al 5,35%: INE i SOIB).

En síntesi, tres grans conclusions es palesen. Primera: cal llegir amb cura les xifres i concloure que el balanç macroeconòmic de la legislatura 2003-2007 ni fou tan negatiu com poden pretendre les interpretacions més derrotistes contràries a l'anterior Executiu, ni és tan positiu com assenyalaren els dirigents conservadors en la seva presentació triomfal, amb contrastos molt grollers –i amb informacions esbiaixades– quant a la legislatura del Govern anterior. Segona, el desenvolupament –una mesura de qualitat i no de quantitat– de la nostra comunitat és un factor que ha restat absent de la política econòmica, que ha posat un sobresforç en àrees inversores molt concretes, relacionades amb l'expansió urbanística. I tercera, tot plegat ha incidit en una qüestió que fou negligida pels alts dirigents de la dreta

política: la corrupció que s'ha derivat d'una pauta de creixement esperonada al màxim en el decurs del quadrienni, i que ha inferit que més de vint càrrecs importants de la formació conservadora –inclosos batles i directors generals– es trobin imputats en causes que abasten la malversació de fons públics i els delictes territorials. Aquest és un important passiu insubsanable, juntament amb el capital natural innecessàriament tudat i irrecuperable –no existeix la reversibilitat en aquests casos–, que caldria restar als actius que es mostraren –i que encara es recorden– amb un cofoïsme exhacerbat.

5

Balears, motor econòmic

1. Som petits, però potents

Les referències a una possible crisi econòmica a Balears són constants des de l'any 2000. Les hemeroteques il·lustren sobre aquesta qüestió: el fantasma de la recessió i l'inici de pregones calamitats en el panorama econòmic illenc, són arguments centrals que s'han exposat, un cop i un altre, per part de certs col·lectius. Molt sovint, aquestes asseveracions no estan exemptes d'una clara intencionalitat política. Ara bé, la realitat de l'economia regional i dels seus paràmetres de benestar social general indiquen una situació que no es pot qualificar amb tonalitats tan tèrboles, sense que això signifiqui que no es donin, a les nostres illes, dificultats de tota mena que cal superar. Però cal ser més prudent a l'hora de llançar determinats missatges a l'opinió pública, màxim quan s'estan traslladant discursos que juguen de manera barroera amb l'estadística. Apuntar els problemes de forma seriosa –cosa que sempre s'ha de motivar– no hauria de fer trontollar un dels elements claus en tot procés socioeconòmic: la confiança, edificada sobre bases no inventades ni improvisades. És a dir, no es pot afirmar que els temes funcionen si existeixen problemes tangibles; però és igualment insensat comunicar que tot està malament quan no és cert. En suma, no matem mosques a canonades. Front això, intentaré exposar unes consideracions, avalades per investigacions recents, que albiren la situació de Balears en relació a d'altres comunitats, i apunten que les Illes poden ser considerades com un dels motors econòmics d'Espanya.

En efecte, les Balears es troben encapçalant, al costat d'àrees espanyoles molt dinàmiques (Catalunya i el País Valencià), un grup de regions que constitueixen constants punts de referència del desenvolupament econòmic de l'Europa perifèrica, com ara Llenguadoc, el Rosselló, Provença-Costa Blava, l'anomenat “passadís Lìgur” i Toscana-Úmbria. Zones que, en definitiva, representen un decisiu focus de dinamisme econòmic i social, car han sabut concretar un alt nivell de desenvolupament sobre el suport d'una xarxa urbana compacta, que conjuga la indústria més tradicional amb els nous processos econòmics i socials, com ara el turisme i d'altres activitats terciàries especialitzades. Però, endemés, les illes fan part de les regions capdavanteres que impulsen l'economia espanyola, junt a Catalunya i País Valencià. El protagonisme balear és medular en el camp del turisme de masses i, per tant, de gran transcendència per a la balança de pagaments espanyola.

Un treball patrocinat per diferents caixes d'estalvi i coordinat per Miquel Alenyà, presentat a les acaballes de 2002, indicava –amb dades referides al període 1998-2001– que les comunitats d'Aragó, València, Balears i Catalunya sumaven el 33% del PIB d'Espanya, alhora que sintetitzaven el 32% de la població activa. Al mateix temps, les dites regions aglutinen el 48% de les exportacions i el 42% de les importacions que s'efectuen entre totes les comunitats autònomes. En el capítol turístic, les magnituds són cabdals: Catalunya i Balears reberen, el 2001, poc més del 40% del total de turistes que arribaren a Espanya, de manera que les despeses turístiques respectives i les distintes partides invisibles generades per aquestes activitats terciàries constitueixen actius substancials per a l'estructura econòmica espanyola.

Per altra cantó, a començaments de 2003 es publicà un estudi, dirigit pel professor Josep Oliver, catedràtic d'Economia de la Universitat Autònoma de Barcelona, en el què hom emfasitzava l'obertura exterior de les regions espanyoles. Les xifres tornen a ser concloents per a Balears, atès que revelen que l'arxipèlag, amb Catalunya i País Valencià, lidera amb escreix la dinàmica comercial espanyola –en el cas illenc, més a l'àmbit importador que no pas exportador, en termes de mercaderies excloent els serveis–, amb una característica: la gran concentració dels intercanvis comercials amb Catalunya (69% en saldo mercantil) i País Valencià (27% en idèntic paràmetre). És, doncs, la continuació d'una tendència històrica que, a l'etapa contemporània, és força constant des de la segona meitat del segle XVIII: la munió d'interessos econòmics que abasta un triangle espacial format per Balears i les costes catalanes i valencianes.

Paral·lelament, la densitat comercial balear és líder a Espanya: la Direcció General de Política Comercial del Ministeri d'Economia elaborà, amb dades de l'any 2000, l'entramat del comerç minorista regional, amb la demostració de que Balears ostenta el major nombre d'empreses per mil habitants (18,57), per davant de Catalunya (17,15) i el País Valencià (17,36). Malgrat això, cal recordar que molt sovint s'escoltaren missatges derrotistes que contrastaven amb aquests i altres indicadors que es podrien invocar (nombre d'empreses creades, nombre d'hipoteques, etc.). Dic això perquè convé no oblidar el que es deia i el seu acarament amb els resultats finals, publicats per institucions alienes a la comunitat balear. Tots aquests elements avalen el grau de dinamisme econòmic existent a les Illes en els darrers anys, dinamisme que no és sinònim, repeteixo, d'inexistència de problemes greus per a l'estructura econòmica balear.

En tot aquest context, no s'ha de perdre de vista un element determinant: els fluxes econòmics que es desplacen des de Balears envers l'Estat i la Unió Europea. La situació de les

Illes és clara en aquest respecte: Balears és finançadora neta de l'Estat i de l'Europa avançada, i, per tant, els balanços fiscals respectius són desequilibradors per a l'arxipèlag, com ja hem comentat. Les dades són cridaneres, sigui quin sigui l'autor que es vulgui citar: la forquilla del balanç fiscal amb l'Estat oscil·la entre els 300 milions i els 1.800 milions d'euros per any. El símil és draconian: com si una família illenca de cinc membres regalés un cotxe cada any a la resta d'Espanya, ja que l'aportació per persona és al voltant dels 2.000 euros. Probablement ens trobem, en termes relatius a la renda per càpita, davant d'un dels majors dèficits fiscals del món. Aquesta posició de desavenç de Balears és clarament detectada per la història econòmica, la qual cosa agreuja la seva magnitud. Aquest motor econòmic balear, amb indicadors actuals més positius del que es diu i amb fonaments econòmics del passat força més sòlids del que es vol reconèixer, aporta més del que reb i, el que resulta essencial, és una sucosa peça per a l'equilibri econòmic d'Espanya. Adobar el motor, engreixar-lo quan cal, fer-li les revisions escaients, representarien mesures assenyades.

Diversos estudis sobre la formació de capital públic a les illes conclouen que el dèficit s'arrossega, si més no, des de la dècada 1960-1970. La inversió de l'Administració Central per persona s'ha situat clarament per davall del promig espanyol en tots els anys des de 1969, amb la única excepció del curt període 1983-1986. La repercussió és clara: la inversió pública acumulada es manté en xifres molt reduïdes i l'estoc de capital públic és esquifit a Balears, en comparació a la resta de l'Estat. Si des de les altes instàncies ministerials no es vol que el motor faci pana, és urgent dotar-lo de peces millor dissenyades, d'olis més lubricants i, tal vegada, de millors actituds vers els "mecànics" regionals. En definitiva, Balears necessita majors compromissos inversors des de l'Estat, que es facin efectius i que es sustentin a partir del respecte institucional.

2. La visió de l'entorn: economia, territori... eurorregió?

L'economia està donant una importància enorme al territori i, segons expressió de Giacomo Beccatini, a la integració de l'economia i la història a la geografia. En aquest respecte, els referents són sòlids, com ara la idea-força del gran neoclàsic Alfred Marshall sobre nació econòmica, un concepte revulsiu si atenem que prové de les files d'un dels teòrics més valorats a les Facultats d'Econòmiques. Per a Marshall, la formació vigorosa d'un districte industrial (entés com un microcosmos equilibrador que reproduïx en petit totes les relacions de la totalitat) pot esdevenir la gènesi d'una nació econòmica. Per exemple, Marshall considerava la regió del Lancashire anglès, un dels epicentres de la Revolució Industrial, com una nació. Econòmica, és clar. Paul Krugman, un dels economistes

nordamericans més influent, ja fa anys que aporta noves perspectives a la teoria de la localització econòmica; per a Europa, subratlla la importància del que anomena el sorgiment de la perifèria europea, des del dinamisme de les regions i de la integració dels seus mercats. Per altra banda, Sidney Pollard, un dels historiadors econòmics més rellevants en el camp de la història industrial i, tal vegada, qui millor ha plantejat el tema de la regió econòmica, indica que la teoria moderna de la localització destaca la gènesi d'aglomeracions regionals a partir de problemes claus, com ara el transport, la dotació de recursos (inclosa l'energia), els mercats, la tecnologia i l'oferta de treball. Com es veu, tot un mosaic d'interdependències qualifica aquestes "atmòsferes" –Marshall, de bell nou– de col·laboració regional.

Tot plegat permet enquadrar millor la proposta que va fer en el seu moment Pasqual Maragall, en el sentit de "construir" una regió econòmica europea d'àmbit mediterrani. La idea ha propiciat un seguit de comentaris desqualificadors per part, sobretot, d'esferes conservadores, tot i que val a dir que aquestes opinions provenen més de la ignorància i de la tendenciositat que del rigor. Els missatges crítics d'aquest dur conservadurisme s'enlairen sobre una maliciosa –i hom pensa que electoralista– prevenció ideològica quant a la conformació de l'Estat: es dedueix que la idea de Maragall pot portar a una desintegració gradual d'Espanya, des del moment en què una part important d'aquest possible espai regional fou, històricament, l'antiga Corona d'Aragó. Quant a aquest punt, algun dirigent conservador ha afegit a la més supina de les ignoràncies el més fangós dels menfotismes culturals: la negació d'un passat reconegut per les més serioses corrents historiogràfiques, que només un incult militant –o una persona amb mala fe i elevades dosis d'auto-odi– pot menysprear.

Però tornem al bessó del tema. En efecte, els insults i les ironies barroeres han proliferat front al dibuix d'aquesta euroregió mediterrània. Ara bé, el que exposa Maragall no representa cap novetat en el marc de la Unió Europea, i fins i tot el mateix Partit Popular ha esperonat projectes consemblants en d'altres espais geogràfics: només s'ha de recordar que, el 1991, es creà una anomenada Comunitat de Treball entre Galícia i el nord de Portugal –que aglutina una població de prop de sis milions de persones–, d'acord amb les previsions del Conveni Marc Europeu de 1980 sobre cooperació transfronterera del Consell d'Europa. Aquestes reunions luso-gallegues són presidides cada dos anys per Manuel Fraga, un home al que es coneix prou bé, i no precisament pel seu tarannà federalista. I cal dir que també des de Balears es feren passes per concretar projectes d'abast euroregional: per exemple, IMEDOC (Illes del Mediterrani Occidental, que abasta Còrsega, Sardenya, Sicília i Balears) fou promogut per l'executiu regional del Partit Popular fa una dècada, a l'ensens que es participà

en els programes INTERREG i RECITE dins la xarxa COAST (*Coordinated Action for Seaside Resorts*). Totes aquestes iniciatives suposaven la integració supra-regional per treballar en matèries concretes, que incidien en temes com ara l'ocupació, el medi ambient, el turisme, l'intercanvi universitari i cultural, el comerç, el transport, els costos d'insularitat i el desenvolupament de zones rurals. Un ample ventall de cooperacions mutues que és, justament, el que s'alimenta des de la Unió Europea amb la finalitat d'anar cap a una integració cada cop més robusta dels mercats i de les visions culturals comunes.

En efecte, la creació de regions europees ve fomentada i finançada pel Consell d'Europa i la Unió Europea, de forma que, a hores d'ara, ja s'han produït resultats positius a diferents zones: són els casos de l'euroregió d'Ems Dollart –entre Holanda i Alemanya, amb dos milions d'habitants–, de la Meuse-Rhin –que abasta regions dels Països Baixos, Bèlgica i Alemanya, amb una població de prop de quatre milions de persones–, de la regió Insubrica –composta per cantons de Suïssa i províncies del nord d'Itàlia– o de la integrada per Sarre, Lorraine, Luxemburg, Renània-Palatinat i Valònia, entesa com una cooperació transfronterera. El contingent demogràfic d'aquest sumatori estratègic d'àrees econòmiques és considerable. En definitiva, el que cal que tenguin present els polítics és que l'estratègia regional ja no es juga a diset comunitats, sinó que hi entren els estats membres de la Unió i, per tant, més de cent cinquanta regions. Tancar els ulls a aquesta realitat és barrar el pas a noves possibilitats per al creixement econòmic i el desenvolupament humà. Les Illes Balears tenen molt a guanyar en tots aquests processos sinèrgics i no haurien de despenjar-se, per indocumentades prevencions, d'unes tendències que a d'altres contrades europees s'observen com a fonamentals per a l'articulació efectiva de la Unió Europea.

6

Cap a una economia productiva

1. Els límits del creixement turístic

D'entrada, unes cites: *“El model de creixement urbanístic en el litoral és insostenible. En aquest moment, hi ha espai qualificat en municipis de la costa mediterrània i de Balears en quantitat suficient com per a triplicar els nivells d'urbanització actuals de la zona”*. Seguim: *“quan parlem de canvi de model...és que hi ha que oferir quelcom més per a que els turistes vinguin a les nostres destinacions i a les nostres platges”*. Podria continuar. Però aquestes paraules són suficients. No les ha formulades cap “modelitzador” (perdonin la parauleta) de gabinet, ni cap acadèmic desenfeinat, ni cap inútil professor. Aquestes assercions les digué el vice-president executiu d'Exceltur, José Luis Zoreda, en el decurs d'un seminari a la Universitat Internacional Menéndez Pelayo, fa un parell –mallorquí– d'anys.

L'alt dirigent posà l'èmfasi en un aspecte crucial, que alguns hem destacat, un cop i un altre, des de fa temps: la forta contradicció existent entre mantenir el turisme de sol i platja (totalment essencial per a l'economia espanyola en general i per a la balear de manera molt particular) i limitar l'excés d'oferta de places a les zones turístiques més madures. Aquestes declaracions no són més que la punta d'un iceberg que s'amaga, inquietant, en el fons de l'economia turística i de les seves externalitats: venen més turistes –el balanç a les Illes es revela clar, en aquest respecte–, però això no impacta sobre la rendibilitat dels negocis que s'en deriven. Seguim –també ho he exposat a d'altres moments– amb la lectura “expansionista” de la qüestió: venen més turistes; per tant, anam bé.

Front això, sobten al seu torn els irònics i despreciatius posicionaments des de l'espectre més dur del conservadurisme ideològic, quan censuren que es parli d'un canvi de model com si això suposés, de manera mecànica, capgirar l'estructura de la nostra economia. Agradi o no, l'economia necessita de planificació; i això no significa anar –ho avanço als crítics– al disseny de plans quinquennals. Els reclams, fets des d'institucions solvents com el Centre de Recerca Econòmica, la UIB, La Caixa i la Fundació BBVA, de que urgeixen majors inversions tecnològiques a l'economia balear, apostes fermes per la capacitació del capital humà i adequació de l'empresariat a n'aquesta realitat, alhora que es rubrica la necessitat de diversificar més el sector terciari de la nostra economia, conformen un cos complex de problemes que el mercat no pot resoldre de forma isolada, sense el compromís inequívoc del

sector públic. I remet a que cal periodificar decisions estratègiques i inversions; és a dir, planificar. Aquesta gent que enalteix de forma acrítica el mercat, sense gaire matisacions –el campí qui pugui, en definitiva–, oblida les lliçons més elementals de la Història econòmica, ignora el que escriviren els clàssics –i fins i tot els neoclàssics–, arracona els canvis en l'orientació del més potent pensament econòmic actual i, sobretot, és miop davant fets de latent actualitat, on el mercat no només no ha funcionat, sinó que ha cridat l'atenció –si és que es pot parlar així– davant la paràlisi de les administracions. En un article molt comentat, el Premi Nobel d'Economia Joseph Stiglitz apuntava una reflexió consemblant arran de l'afer de l'huracà que va desfer Nova Orleans. I un altre Nobel, Paul Krugman, ha incidit en un missatge similar: els lideratges públics esdevenen cabdals en tot moment i, en particular, en èpoques de cruïlles o de reptes estructurals.

El cas balear no és una excentricitat. Les dades disponibles avalen les paraules de José Luis Zoreda: entre 1990 i 2003, 18 de cada 100 nous llocs de treball generats a Balears es crearen a les activitats de la construcció; quant a l'ocupació masculina, suposà una xifra de prop de 32 de cada 100 nous llocs de feina. Si es té present que el pes de sector se situa al voltant del 10% del PIB illenc, i que sintetitza processos que no aporten competitivitat directa a la nostra economia en relació als competidors exteriors, és evident que un creixement excessiu d'aquest sector estreny les possibilitats d'inversions en d'altres més capacitats per afavorir un creixement econòmic endògen i perllongable en el temps. Dit d'una altra manera: esperonar polítiques que es sustenten sobre el ciment i l'expansió territorial –tal i com es va fer el període 2003-2007, quan en dos anys s'iniciaren les obres que s'haurien d'haver endegat en dues legislatures– incideix de manera negativa sobre la capacitat de sostenibilitat, justament, del model de sol i platja, i no d'un altre. La planificació és absent; interessa, tot just, el cicle electoral, amb la pitjor opció possible per a la sostenibilitat de la nostra economia. Això no es fer catastrofisme –no pens que li interessi fer-ho a cap estudiós sensat de l'economia–, i és el que no volen entendre aquests sumosacerdots del mercat i del curtplacisme econòmic.

Les societats modernes, avançades, dinàmiques, competitives, edifiquen la seva pauta de desenvolupament –i no tot just de creixement– sobre eixos ben diferents, amb l'aquiescència d'institucions públiques, cúpules empresarials i agents econòmics i socials. Aquest és un canvi de mentalitat que, sortosament, sembla haver arribat a Balears. Advertir sobre aquest tema no és inventar-se els problemes, sinó alertar sobre les possibilitats efectives de mantenir i enfortir un lideratge que, a banda d'econòmic, ha de ser també social.

2. Competir en un escenari històric

Les afirmacions del dirigent d'Excetur es referien, sens dubte, a un àmbit geogràfic prou específic: la Mediterrània. Aquesta és una de les principals àrees turístiques del món. Concentra una tercera part dels visitants de tot el planeta, de manera que es palesa la importància gradual del turisme de masses en les economies riberenques. Les dades són conclusives: les generacions de renda i de treball s'han incrementat entre 1990 i 2007 en aquest espai mític, fruit de l'enlairament turístic, al temps que també han crescut els factors negatius inherents a les activitats terciàries (principalment, les agressions ambientals). És en aquest context en el què s'ubica la cruïlla econòmica de les Illes Balears. Dos elements són rellevants:

a) El turisme és, sens dubte, una gran oportunitat de creixement per a l'espai mediterrani, especialment per aquells països menys desenvolupats. El tema remet a la gradual especialització turística a zones concretes del Mare Nostrum, com és el cas il·lustratiu de Balears. Però cal dir que, en el llarg termini, l'especialització productiva en pocs sectors no té per què generar efectes perniciosos; de fet, les regions més desenvolupades de França, Espanya i Itàlia són aquelles que disposen d'una estructura econòmica més especialitzada. Aquest tema, l'especialització econòmica, hauria de ser objecte de futures tesis doctorals, per a esbrinar amb major precisió la seva bondat o el seu fatalisme. Perquè al costat dels grans efectes positius, no es pot oblidar que l'orientació gairebé exclusiva en l'activitat turística porta, també, a externalitats negatives relacionades, sobretot, amb la destrucció de capital natural i la manca rellevant de processos d'innovació vinculats, també, a una escassa formació de capital humà.

b) Les previsions del creixement turístic són unànims: al voltant del 2% fins l'any 2020 (segons l'OMT). Però a la Mediterrània el tema té vèrtexs complexes: hom assisteix a la presència de destinacions emergents plenament consolidades (com ara Tunísia, Turquia i Croàcia), junt a aquelles que manifesten signes evidents de maduració (és a dir, de pèrdua de competitivitat amb el model existent, com és el cas de Balears). El gran teló de fons és que hom preveu un important augment de la concurrència a la Mediterrània. La competència, en definitiva, és forta i tot sembla que anirà a més. I, com s'ha dit fins a la sacietat, el vector preus serà determinant per a les destinacions que emergeixen, però resultarà difícil d'adoptar per a les més fermes i consolidades. Així doncs, no resulta agosarat apuntar que en els propers anys s'obrirà un procés d'ajustament, concentrat a les àrees costaneres altament escorades vers l'activitat turística. Els avenços que es facin en política econòmica seran decisius per a acarar amb millors condicions els reptes que s'en desprenen.

A partir dels dos factors esbrinats, apareixen nous processos que hauran d'observar el fenomen turístic des de perspectives molt més generals que les assumides fins ara. Les visions “fordistes”, encara imperants, segueixen analitzant el desenvolupament turístic des de l'òptica expansiva: més turistes, més pernoctacions, variables totèmiques darrera les què s'amaguen sengles indicadors clau: els ingressos turístics i, sobretot, l'evolució de la despesa turística. L'economia gira entorn d'aquestes magnituds, i les expectatives que s'acaben per traslladar a la societat descansen sobre dites dades: la temporada va bé (*ergo*, l'economia va bé), en funció del número de visitants. La simplicitat explicativa, justificable fins ara, és insuficient si ens enfrontem a la complexitat –i als girs copernicans– dels actuals mercats turístics.

El paradigma s'ha de canviar en un escenari mutable, en el qual hi ha, en aquests moments, molt jugadors amb condicions positives per a apostar fort. Màxim si atenem les paleses caigudes a la productivitat i, també, a les pèrdues de rendibilitat del capital, en el cas de Balears. Les activitats turístiques són peces essencials en el creixement de l'economia insular. Però si es té en compta la intensa competència a la què s'enfronta l'arxipèlag, a la què cal afegir les transformacions cabdals albirades a l'esfera de la demanda turística –amb intenses conseqüències sobre les ofertes, que preocupen i molt els tour-operadors–, el debat de l'economia balear s'hauria de centrar sobre una concepció força més ample que ultrapassa la discussió sobre si venen més o menys turistes. Es tracta, en definitiva, d'adoptar una visió de l'economia balear com a Sistema Productiu Local que infereix, en definitiva, una pauta de desenvolupament endògen. Això vol dir considerar el desenvolupament com un procés territorial, en el què una economia de xarxes (el que podríem qualificar com a “membranes de transferència”, que interconnexionen les empreses entre elles, els sectors econòmics, la investigació i la Universitat) promou un canvi estructural. En aquestes coordenades, l'empresari té un paper singular, de forma que esdevé un motor crucial del creixement, per la seva capacitat creadora i caire innovador. Això pressuposa un canvi cultural, vist amb comprensible prevenció pels grups empresarials. Però la funció del sector públic és, igualment, determinant. Les sinèrgies entre administracions locals, empresaris, sindicats i institucions d'ensenyament superior i de formació professional són un dels gran desafiaments que tenim al davant per a poder competir de forma plausible, en un marc geogràfic –la Mediterrània– cada cop més orientat a una economia de serveis i on el turisme de masses esdevé un component substancial. En tot això, el paper de la Universitat pot ser rellevant.

3. Universitat i territori

En un món globalitzat, la universitat ha de competir i, en aquest sentit, ha de fer valer les seves condicions de diferència. El territori és el primer element discriminador i el context més directe que emmarca l'activitat universitària. En el cas de la Universitat de les Illes Balears, el seu entorn territorial immediat es tradueix en un dels punts forts indiscutibles, des de la perspectiva ambiental: les illes Balears són un indret reconegut pel seu clima benigne, els seus actius ecològics i per una magnífica renda de situació respecte a les comunicacions aèria i marítima amb l'Europa més avançada. La nostra universitat s'emmarca, doncs, en unes coordenades ideals per a viure, la qual cosa esdevé un reclam que, demogràficament, s'ha concretat en l'increment notable de la població flotant. L'altra cara de la moneda pot ser la mateixa ubicació del campus universitari, localització que es presta a tota mena d'argumentacions i que, encara, fomenta debats sobre la virtualitat de fer una infraestructura de nova planta fora del centre urbà o integrat dins ell. Avantatges i inconvenients es poden subratllar en ambdós casos. Però sense negar que la UIB no renuncia a una projecció més directament centrada a l'àmbit de la ciutat, la realitat és que el gruix dels seus actius es localitzen a set kilòmetres i mig de Palma. L'actual emplaçament universitari ha tingut, com a oportunitat fonamental, una clara avantatge en eficàcia des del moment en què l'organització es troba situada a un mateix entorn, immediatament proper. Però, alhora, el punt feble rau en que l'escassa presència de residències i d'espais productius allunya de la realitat la institució. I, sobre aquest punt, és important ressaltar un dels factors comuns de tota la documentació de diagnòstic que s'ha pogut confeccionar sobre la UIB: el seu aïllament de la societat i del teixit productiu illenc. Alhora, des de les esferes universitàries s'ha afirmat que aquest entorn no ha valorat –ni valora– suficientment la universitat. Ambdues situacions infereixen un capficament que cortocircuita les enormes possibilitats que existeixen entre un territori de dimensions reduïdes (amb tot el que comporta) i una institució d'ensenyament superior presencial (la única, pel moment, a la comunitat), que té la voluntat estratègica de traduir-se en un motor socioeconòmic efectiu.

En efecte, cadascun dels elements exposats es relacionen poc entre si. Estam davant d'una potencial xarxa de contactes que es troba desactivada. L'objectiu, doncs, hauria de ser la connexió entre territori, universitat i sistema productiu, la qual cosa passa per una noció fonamental: cadascuna de les parts ha de cedir un tros de la seva sobirania –com sol esdevenir a tot procés real de negociació– per tal de conviure com a socis i no pas com a clients o proveïdors. El tema no és pas senzill i puc testimoniar que, molt sovint, els esforços superen els resultats obtinguts. Les bases de tot aquest procés ha de ser la universitat emprenedora, entenent així una nova dimensió de la institució universitària, caracteritzada per set factors

claus: oberta i permeable a l'exterior; amb una aposta clara per la formació contínua i el reciclatge professional; que transfereix tecnologia i coneixement; compromesa amb la creació de llocs de treball; innovadora; arrelada amb el desenvolupament territorial; i, com deia, superadora del model client-proveïdor pel de soci. Sengles pilars sustenten aquesta nova concepció: la planificació estratègica i les membranes de transferència, és a dir, l'organització en xarxa.

La planificació estratègica significa establir la missió, la visió i els objectius de la universitat mitjançant el Pla Estratègic de la institució. Això és justament el que va fer la comunitat universitària des de l'any 2000, en una complicada trajectòria no exempta de durs debats que cristalitzà el desembre de 2002 amb l'aprovació pel Consell de Govern, pel Consell Social i pel Claustre del primer Pla Estratègic per al període 2002-2006. Un document, per cert, que no ha tingut continuïtat. Quatre línies efectives de treball enriqueixen tot el procediment: el pressupost per programes, l'avaluació de la qualitat, el desplegament de contractes-programa interns i la fixació d'una petita però escollida bateria d'indicadors institucionals que permeten visualitzar l'evolució de la institució. En aquest respecte, no es pot oblidar un factor fonamental de caire intern: urgeix explotar millor el capital intel·lectual de la universitat, per damunt del predomini del capital estrictament físic. Atenent els problemes pressupostaris, cal configurar infraestructures bàsiques que aprofitin al màxim el capital intel·lectual, per tal d'assolir economies d'escala i evitar, així, engrossir els costos de manteniment de la institució.

Per altra banda, les membranes de transferència defineixen la capacitat de la UIB per fer palesa la seva projecció a l'entorn, i, de manera recíproca, la percepció que aquest en té de la universitat; en dit aspecte, sis grans eixos s'albiren com a rellevants, amb resultats efectius: la xarxa institucional –mitjançant la constitució de distintes càtedres amb finançament extern–, la creació d'empreses i de noves eines de gestió –la Fundació General i la Fundació Universitat-Empresa–, la formació permanent –amb accions continuades a distància i amb l'oferiment de títols propis–, la xarxa temàtica i territorial –amb extensions de la universitat als municipis i amb el programa Campus Extens com a primordial actiu per a la docència a Menorca i Eivissa–, la recerca i transferència tecnològica –amb exponents clars com els Serveis científicotècnics i la creació de l'Institut de Ciències de la Salut– i la xarxa solidària –tot incentivant projectes amb organitzacions no governamentals–. És a dir, la UIB està executant accions que, tot i amb dificultats, permeabilitzen la seva activitat a l'entorn. No obstant això, l'estat actual planteja encara enormes insuficiències: la universitat segueix funcionant amb una clara noció d'oferta i, en pocs casos, de demanda. Assumir que, a banda

de l'oferta, sigui la demanda una de les impulsores de la universitat i de la seva aportació en l'ampla gestió del coneixement, és probablement un altre dels reptes inaplaçables de la institució. En aquest respecte, l'actitud universitària hauria de ser implementar amb el seu entorn figures que suposin alimentar sinèrgies efectives, en les quals hi guanyi la universitat i el seu interlocutor consorciat a qui cal demanar consell, participació i compromís. La UIB ha de ser escoltada; però, al seu torn, ha de saber escoltar. És, aquest, un punt inel·ludible, en el què la funció del Consell Social ha de resultar determinant i que hom pot sintetitzar en una idea-força: sense complexes, la universitat ha de retre comptes a la societat a la què serveix i de la què es nodreix. I, per tant, hauria d'actuar com a motor de la visió estratègica de la comunitat balear, la qual cosa indicaria el seu veritable arrelament al territori i la seva important posició com a institució referencial, no sols en els camps estrictes del coneixement, sinó en l'incentivació de la cohesió social en un sentit prou clar: una societat no desenvolupada socialment, no és competitiva en el futur.

En definitiva, l'aposta per la universitat enllaça plenament en una nova perspectiva del model de creixement balear, atès que suposa articular la principal institució d'ensenyament superior en una estratègia conjunta per a un millor desenvolupament. A tall de síntesi, aquesta noció remet a fer més tangibles les connexions entre la universitat i el seu entorn des de dues vessants precises: els contactes personals, humans, que abasten tant el món de l'empresa com el de les administracions i, en particular, de l'entitat tutelar que és el Govern –que ha de seguir impulsant la universitat, sense oblidar l'autonomia de la institució–; i amb l'esperonament de les noves tecnologies, la qual cosa es tradueix en una eina essencial en la què la UIB manté clares avantatges comparatives.

4. Podem diversificar l'economia?

Però reprenem el fil original: l'economia productiva. Quan es parla de repensar el model de l'economia balear es sol enyorar el contingut real del que això significa. L'enunciat és provocador –anar cap a una altra pauta de creixement– des del moment en què genera posicionaments de tota mena. Però el que és determinant és la concrecció d'un canvi que no es pot fer per decret, sense tenir en compte la dinàmica dels mercats. I, en aquest respecte, val a dir que les transicions són costoses en tots els sentits, i suposen apostes polítiques valentes que, al seu torn, requereixen col·laboracions efectives entre les administracions i els agents economicosocials, com ja he reiterat. Sengles factors destaquen, al meu entendre, en aquest afer: la diversificació de l'economia balear, sempre ressaltada; i qui és capaç de, col·legiadament, liderar el procés.

La diversificació de l'economia revela enormes dificultats, atesa la gran concentració existent a l'estructura econòmica i els enormes entrebancs que representen els costos de la insularitat. Molt sovint es sol ridiculitzar als que propugnam la necessitat de que les economies illenques disposin d'altres recursos aliens al sector turístic, tot emfasitzant, no obstant això, la importància cabdal d'aquest. Tal necessitat formulada no és, emperò, un desig de qui escriu ni de qui pensa: té sòlids fonaments en les dades existents quant a les bases productives insulars com pel que fa a la comercialització d'alguns dels seus productes. El cas del calçat –i la possible existència d'un districte industrial mallorquí i d'un altre menorquí, relacionats amb les activitats de la pell, força orientades a l'exportació– és un exemple il·lustratiu al respecte. Les condicions de la diversificació econòmica passen, entre d'altres factors, per l'estímul d'aquells sectors aliens al turisme que demostrin connexions efectives amb el mercat –no es tracta, doncs, de crear experiències artificials o de component estrictament públic–; l'aposta per les noves tecnologies de la informació i la comunicació aplicades al disseny dels processos productius i al sector serveis –el turístic inclòs–; la qualificació del terciari, en el sentit de facilitar i esperonar la iniciativa empresarial en àrees estratègiques, com ara el medi ambient, els serveis socials i tot el que afecta la qualitat de vida (sectors quaternari i quinari); i l'apreciació d'aquelles firmes que treballen en activitats –el cas més representatiu és l'agroalimentari– que podrien complementar la demanda turística. És a dir, que l'economia balear es diversifiqui no vol dir que es *desactivi* el turisme de masses –només la manca de sentit comú defensaria això–; tot al contrari, es tracta d'acurar les polítiques que hom trobi més escaients per a que l'Administració, lluny de destorbar la iniciativa privada, contribueixi a fer possibles noves sinèrgies que abastin el món de l'empresa, la representació político-institucional i el sector públic.

Però, davant d'aquests reptes, el que resulta clau és qui adopta el paper de liderar la transició cap a una nova forma de créixer que assegurí cotes importants de benestar però que, alhora, redueixi els impactes ambientals i avanci de manera ferma vers la sostenibilitat. En els sistemes productius terciaris de base exportadora, com és el cas de Balears, que és una economia especialitzada en el turisme de sol i platja, el seu avantatge competitiu no es vincula tant a la funció d'innovació que coordina un emprenedor –és el cas del model dels districtes industrials italians–, com a la de saber generar els mecanismes institucionals que li permetin controlar les externalitats negatives mediambientals en un entorn físic limitat, com és el de l'arxipèlag. Aquí es mantenen una sèrie de referents: la necessitat d'acurar l'oferta als canvis de la demanda i la urgència de definir l'agent econòmic que executa la coordinació que permet ajustar els canvis oferta/demanda. En aquest sentit, una de les qüestions més

importants en la demanda turística és, tal com ja preveuen els propis tour-operadors, la creixent sol·licitud de destinacions que gaudeixin d'un elevat component de benestar mediambiental. Està comprovat que, en el cas del turisme, la qualitat ecològica se vincula directament a la capacitat de càrrega del territori. I aquesta és superada amb escreix per Balears en temporada alta, mentre que en la baixa dit problema no es mostra de forma tan severa. El diagnòstic sembla clar. Si volem ajustar la nostra oferta als canvis de la demanda, cal elevar la qualitat mediambiental, i això ens obliga a incidir sobre el creixement dels fluxes turístics –és a dir, sobre l'estacionalitat del producte i reduir les massificacions–, la qual cosa, al seu torn, tindria un efecte colateral important: la menor demanda de treballadors immigrants.

Però ¿qui és l'agent econòmic que pot exercir una veritable funció de coordinació, per a que el conjunt de les empreses s'adeqüin als nous paràmetres de funcionament? La funció de coordinació, en aquest cas, ha de recaure en el sector públic i, més concretament, en les administracions d'àmbit regional i local. I és evident que aquestes institucions gaudeixen dels mecanismes escaients per exercir el lideratge en la coordinació dels agents privats, per a possibilitar que aquests redirigeixin, de manera consensuada, la seva estratègia empresarial cap a un model de desenvolupament turístic sostenible al llarg del temps. Però, a banda d'aquesta nítida comprensió de la fragilitat ambiental de l'economia balear, que ha d'esperonar, entre d'altres accions polítiques, la confecció d'instruments oportuns per a aconseguir recursos pal·liatius de les externalitats negatives, el nus gordià rau en la creació del capital humà adient per a fer front als nous reptes que palesa la globalització econòmica.

Vagi per endavant que l'especialització econòmica insular, prou significativa en el sector serveis, no significa cap factor negatiu. De fet, un estudi signat per les economistes franceses C. Rozenblat i P. Cicille demostren, amb una anàlisi comparativa de més de cent ciutats europees, que els graus d'especialització econòmica es vinculen amb increments en la disponibilitat de renda, amb una matisació rellevant –d'importància fonamental per a Balears– : la composició interna del sector en el què l'espai econòmic concret s'ha especialitzat. En efecte, per a Balears la divisió sectorial de l'economia –en funció del PIB i del mercat de treball– porta a conclusions evidents: l'agricultura és residual, la indústria encara ostenta una representació puntual però clara en el mercat i la terciarització ha guanyat terreny i ha esdevingut la part del lleó. Ara bé, quan hom parla d'especialització i de diversificació caldria tenir molt present què volem dir. Perquè l'especialització balear en el sector serveis serà més potent quan més diversificat es trobi aquest segment d'activitat. Una via de treball que cal explorar de manera més precisa és, justament, aquest perfil que té el sector terciari a casa

nostra: si es troba més fragmentat en opcions diferents –i si aquestes gaudeixen d'alts valors afegits–, o bé si el tenim escorat en poques alternatives, de curt recorregut, amb escassos nous actius: en definitiva, amb la generació de baixes productivitats. Aquesta és la clau, que ens remet a una altra asseveració: turisme són turistes, però també són altres coses, que van des d'activitats complementàries relacionades amb la restauració fins a empreses de telecomunicacions, equips d'investigació i d'altres economies externes que es deriven, vertebrades en un potent cercle virtuós. Aleshores, aquella “primera” especialització perd força per acarar una nova dimensió, molt més rica per a entendre les evolucions de la nostra economia regional.

El que s'acaba de dir s'hauria de connectar, de forma prou rellevant, amb sengles factors seminals. Per un costat, amb un Sistema Regional d'Innovació que, a hores d'ara, hem començat a desenvolupar a Balears amb l'edició d'un renovat Pla de la Ciència; però on, endemés, recordarem de bell nou l'esquifida aposta per l'I+D+i a casa nostra. Per l'altra, un lideratge públic que suposa la pretensió inequívoca d'actuar dins les coordenades definides pel mercat, amb l'objectiu de trobar territoris d'entesa entre el sector públic, l'empresa privada i els agents socials. Aquest és un camí empíric, no teòric, transitat amb èxit per altres economies regionals europees.

7

Ponderar el creixement

1. La insatisfacció social del model balear

El lideratge balear en benestar social es troba en entredit. L'encapçalament insular en termes de renda és evident, tot i que les Illes han perdut esglaons. Però mantenen una posició que és històrica: des dels anys 1910, l'arxipèlag s'ha situat, sempre, entre les cinc primeres comunitats autònomes en renda per càpita, fins el punt d'ocupar-ne, en alguns anys, el primer lloc. El que es troba en qüestionament és si aquest creixement intens, sobretot des de fa quaranta anys –amb els altibaixos inherents als cicles econòmics–, té com a corol·lari automàtic una millora substancial en els indicadors de benestar social. Perquè, en el cas que ens ocupa, és en aquest punt on els desencontres entre creixement econòmic i avenç social són més clamorosos. Estadístiques públiques i investigacions recents palesen un fet cridaner: el desenvolupament de l'economia balear no ha promogut tot el teixit social que calia esperar. Més encara: en variables concretes, les Illes es troben fins i tot per davall de la mitjana espanyola quant als paràmetres a l'ús sobre benestar.

Un indicador cabdal és l'Índex de Desenvolupament Humà (que pondera el creixement econòmic, l'esperança de vida i el nivell educatiu d'una població), exposat per les Nacions Unides per a albirar amb major aproximació l'impacte del creixement de les economies. Sobre això, les variables corresponents a Balears són decebedores: entre 1981 i 2000, les Illes han retrocedit amb claredat, atès que el primer any esmentat es trobaven per sobre de la mitjana nacional i, ara, s'ubiquen en el lloc desé, per sota de la xifra estatal, mentre el 1998 el seu emplaçament era el sisé. Aquestes magnituds provenen d'una pregonera recerca del seriós *Institut Valencià d'Investigacions Econòmiques* i de la Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació del Govern Balear. Però, endemés, altres dades són igualment il·lustratives, i procedeixen d'institucions de tota solvència (La Caixa, INE, Fundació BBVA): la formació de capital humà és reduïda a les illes –molt per sota de la mitjana espanyola–, l'esforç salarial brut per obtenir una primera vivenda és immens a casa nostra –en contrast amb el referent estatal–, la inversió en I+D+i és minsa i tot just adscribible a la UIB, i les dificultats per arribar a finals de mes per a les famílies illenques són més intenses que a la resta de l'Estat.

Les conseqüències de tot plegat són meridianes: el grau de competitivitat de la nostra economia pot perdre capacitat gradual en el decurs del temps, alhora que la productivitat de la

força de treball és, cada cop, més reduïda. Ens trobem, doncs, en un coll d'ampolla, si hom recorda que l'economia insular descansa, essencialment, sobre dos cavalls de força fonamentals: el sector de la construcció i les activitats de serveis, amb el turisme com a primordial protagonista. El tema és preocupant. La comparació amb les economies de la Unió Europea demostra que la participació del sector de la construcció en el PIB és menor a Europa, mentre augmenten les inversions hoteleres i turístiques. A Balears succeïa el fenomen contrari; és a dir: l'enlairament de l'edificació de tota mena –amb les externalitats que se'n deriven, força negatives per l'ocupació de més territori– i el retall de l'esmerç en el turisme. Les xifres que coment, provinents d'Eurostat, defineixen que, a la legislatura anterior, s'estimulà una pauta de creixement que s'alimentava, sobretot, de la seva fuga cap endavant: així, la inversió en construcció s'incrementà un 42% el 2004. I val a dir que aquesta assignació de recursos obeeix a sengles estratègies medul·lars: les activitats s'han expandit en edificacions residencials i, atenció, caigueren en la modernització de la planta hotelera.

L'embranchida de la construcció, paradoxalment, no suposa esquitar la totalitat del sector a les Illes. De fet, només el 30% de l'obra pública s'adjudicà a empreses balears, de forma que la seva participació s'ha de vincular de manera estreta a UTE's, més que a concessions de caire directe. Els beneficiaris foren, doncs, els grans consorcis constructors peninsulars. Res a dir des del punt de vist d'una economia de mercat; però, per altra banda, molt a rumiar, quan s'estan venent tots aquests projectes com a instruments decisius per a esperonar l'empresa local. La trajectòria de la construcció sol ser de traçat curt: les obres de remodelacions són escasses, i les que més s'escampen són les de nova planta. Vet ací el cercle viciós: mentre la sostenibilitat del turisme requereix, en el cas de Balears, d'inversions en actius de major valor afegit –amb el medi ambient com a gran reclam–, la permissivitat constructora –que pressiona sobre l'oferta de majors places turístiques– resulta problemàtica per a oferir una imatge de descongestió poblacional: de qualitat, en definitiva.

Les economies modernes aposten de manera ferma –o ho han fet amb intensitat en el seu moment– per aspectes crucials, com ara l'educació, la sanitat, els serveis socials, la recerca i les infraestructures. Construcció i turisme, determinants en el nostre model de creixement, s'han de vertebrar en un engranatge que resulti més respectuós amb l'entorn i que, precisament perquè ausculta el mercat, pretén perdurar en el temps.

2. La qualitat del procés

Les derivades del que acab d'exposar són eloqüents. Tots els Informes Econòmics sobre la situació de Balears aporten una conclusió consemblant: estam davant d'un model de

creixement que assoleix xifres força més ajustades, en els moments actuals, que en etapes precedents. Per a un economista sensat, aquesta constatació –la xifra en si– no commou, ni preocupa de manera alarmant; de fet, inquieta més la *qualitat* del creixement que no la *quantitat* del mateix. I és aquí on, amb excessiva freqüència, s'encallen els discursos: el superar, sempre, la barrera marcada en l'exercici anterior, sense importar massa de quina forma es fa, esdevé l'objectiu central del creixement econòmic. Però aquest es caracteritza per un fet clau: la seva inestabilitat. Recordi, amic lector: ja hem dit que els cicles existeixen! Els líders del creixement –i Balears ho és– acaben, emperò, per “*revertir a la mitjana*”, segons expressió de l'economista William Easterly. Els marges d'errada poden ser, en aquests casos, mínims, i Easterly ho comprova de manera convincent amb els ingressos per càpita de diferents països emergents i desenvolupats. La bateria estadística sol corroborar aquestes apreciacions: en circumstàncies normals i en terminis curts, les economies que es situen en cotes baixes de creixement acabaran per enlairar-se; i, també, les què es troben molt amunt, alentiran el seu procés.

Dic tot això perquè l'arma del PIB –que tant es fa valer, amb totes les seves derivacions– és manipulable. I el rerafons que urgeix copsar és que no es poden pretendre creixements exponencials perpetus i desorbitats a les economies madures. Això no ha passat mai i, en tot cas, s'ha esdevingut en etapes molt concretes i amb espais particulars, i sempre amb costos i llasts addicionals –pressupostaris, socials, culturals, ecològics– rellevants. L'aterratge sempre arriba i, en economies molt internacionalitzades –com les illenques– no es poden perdre mai de vista les conjuntures que afecten als principals mercats de connexió. Oblidar això és fer trampes. Aquelles estructures econòmiques que constaten una fortalesa ben ferma, unes condicions d'estabilitat institucional i unes coordenades de tranquil·litat, infereixen taxes de creixement que solen ser més moderades, en contrast amb les economies que s'ubiquen en estadis inferiors (com per exemple els casos de les economies d'Extremadura, Galícia, Castella-la Manxa, Andalusia i, fins i tot, les Canàries). Aquestes taxes ajustades poden ser més recomanables, si el motor principal del creixement és un sector tan expansiu com el de la construcció. Perquè el creixement és un procés que cal observar en plaços més laxos i llargs que les previsions i els comentaris derivats d'una conjuntura específica.

En la mateixa línia, la situació de l'economia balear es caracteritza per una estabilitat, maduració i robustesa que fa que, de forma gradual, els seus increments del PIB siguin força més suaus que els d'altres economies regionals d'Espanya i d'Europa. Pensar que Balears pot perllongar els enfollits nivells de creixement dels darrers anys noranta, explicats per mor de la

gran expansió constructora i per l'allau de visitants, és apostar per un model que ens convida a donar la primera passa a l'extrem del precipici i, sobretot, significa amagar la realitat d'estructures terciàries que, com la balear, quan han crescut de forma excèntrica ho han fet a costa de crear serioses amenaces per les seves bases ambientals de capital natural, el seu primordial actiu. És a dir, tot creant hipoteques de futur, la qual cosa pot comprometre el desenvolupament d'altres generacions. Tenir clar que les economies regionals també "verteixen a la mitjana" llevaria tensions a les explicacions econòmiques. I, per extensió, als posicionaments polítics.

3. Noves medicions de l'economia

I en aquest context, a totes les esferes, ja sigui l'econòmica, la social, la política o la cultural, l'aparició d'un concepte relativament nou, amb un component equilibrador innegable i una aposta clara per la preocupació mediambiental, està marcant de manera intensa bona part de les propostes socioeconòmiques de caire tècnic i polític que es fan a hores d'ara. Em refereixo al desenvolupament sostenible. Qualsevol projecte es sol qualificar com a "sostenible" en una palesa pretensió per aportar elements ecologistes als objectius que es persegueixin. En aquest context, fins i tot algunes macrourbanitzacions (afegesquin vostès mateixos altres possibilitats com ara autopistes i carreteres) s'intenten vendre com a fenòmens que enmarquen el desenvolupament sostenible. Per al cas de les Balears, només recentment s'han determinat algunes magnituds de sustentabilitat amb suficients dades, xifres i materials concrets a la mà. I crec que no ens podem amagar per més temps darrera de frases més o menys lluentes que resten molt bé com a reclam per a determinats sectors progressistes, ni de concepcions ecològiques *à la page*, perquè són vendibles i donen vots. L'aposta rau en treballar amb rigor per establir indicadors tangibles i suficientment fiables que situïn el debat en un esglaó superior, de manera que els resultats obtinguts puguin afectar veritablement la política econòmica que s'apliqui en el futur.

Pel que fa a la gestió de recursos renovables, segons l'economista Herman Daly hi ha dos principis obvis per al desenvolupament sostenible. En primer lloc, les taxes de recol·lecció han de ser iguals a les taxes de regeneració. Això vol dir que les capacitats de regeneració i assimilació s'han de considerar com a capital natural, de manera que el que no es mantinguin aquestes capacitats s'ha d'entendre com a consum de capital i, per tant, com a no sostenible. La noció del capital natural, com a font de matèries primeres i d'energia, és complementària del capital obra dels homes, ja que el capital natural és un receptacle dels residus que genera el provocat per les activitats humanes. Si acceptem això, tal i com ens

proposa Daly, es fa palès que el desenvolupament es troba limitat per aquell capital que existeix en menor quantitat. La història econòmica ens mostra com en el passat el capital obra de les persones era el factor limitatiu. Però ara ens trobem davant d'una era econòmica on el capital natural és, cada cop més, l'element constrenyidor i escàs. Per a Balears, aquest capital natural té un sinònim evident: el territori. El desenvolupament sostenible exigeix, doncs, que el capital natural sigui mantingut intacte. En segon terme, les taxes d'emissió de residus han de ser iguals a les capacitats naturals d'assimilació dels ecosistemes als quals s'emeten dits residus. Per a Balears, l'agressiva política d'infraestructures duta a terme pel Govern allunyarà molt les nostres illes de qualsevol paràmetre assenyat de sostenibilitat: l'aposta ferma i indiscutible per fomentar el transport privat inferirà més emissions de residus i, per tant, l'incompliment del protocol de Kyoto.

Ara bé, des d'una perspectiva macroeconòmica l'escala de l'economia s'ha de situar dintre dels límits de la capacitat de càrrega de la regió, en un sentit clar: que es pugui mantenir l'escala humana sense recórrer al consum de capital. Això implicaria un límit a l'escala total de la utilització de recursos, i alhora marges més estrets al tamany de la població i a l'ús dels recursos per càpita de la regió. El que és força més discutible és si dit creixement, en els moments actuals, ens està fent de debò cada cop més rics. En la mesura en què el creixement de les dimensions físiques de l'economia humana empeny més enllà de l'escala òptima relativa a la biosfera, pot costar molt més el que val en els marges de totes aquestes operacions. Els costos ecològics i socials poden ser irreversibles, amb la qual cosa és impossible preveure una riquesa redistribuïda. El creixement, al que diem econòmic mentre ens trobem per sota de l'escala òptima, s'esdevé creixement anti-econòmic un cop s'ha sobrepassat aquest òptim. Mentre l'economia com a ciència social s'obstina en ignorar aquestes qüestions i no pensi en termes de globalitat, el poder de la crematística seguirà imposant models econòmics insostenibles, amb auguris certament inquietants per al conjunt de les economies.

La problemàtica ambiental de Balears s'exemplifica en un seguit d'impactes importants que es reflecteixen en àmbits concrets de la vida quotidiana dels illencs: els col·lapses energètics, la massificació poblacional en els mesos de la temporada alta –malgrat la contracció en el número de visitants–, les crisis hídriques que mantenen una certa regularitat i el creixement urbanístic desordenat, en representen alguns d'ells. Tots aquests temes obliguen a plantejar vies de treball que possibilitin identificar i, si escau, mesurar els elements que porten o no vers una situació d'insostenibilitat. És en aquest sentit com s'entén una planificació integral de l'economia amb el medi ambient –tal i com proposàrem en una publicació acadèmica Antoni Riera i jo mateix–, que adopti una consideració sistèmica de la

realitat i que col·labori amb la planificació tradicional. Aquesta és també la direcció adoptada per un equip de treball dirigit per Macià Blàzquez i Ivan Murray, quant a la confecció d'indicadors socioambientals de tota mena, ja publicats, que afecten diferents camps de l'economia turística. I és igualment la idea que es desprén de l'Observatori SocioAmbiental de Menorca, on el treball de coordinació que va fer Sergi Marí s'ha traduït en un plantejament cabdal d'obtenir variables de caire biofísic que es col·loquin al costat de les netament monetàries. En tots els casos, la premissa fonamental rau en enriquir el coneixement sobre el procés de creixement econòmic insular, analitzat des de l'òptica i les metodologies convencionals pròpies de l'economia, però sense renunciar a l'important contrast que suposa contemplar l'evolució econòmica des de prismes complementaris. El mig i llarg termini, per tant, s'inscriuen com a fites temporals que no s'han d'ignorar, conjuntament amb la visió més conjuntural del curt termini. Es palesa, doncs, la necessitat d'obtenir més i millors materials a nivell social i ambiental. En aquest sentit, cal geo-referenciar la informació i elaborar metodologies estandaritzades que recullin, periòdicament, dades de tot el territori, amb la finalitat de traduir-les a indicadors.

Però el principal entrebanc a l'hora d'establir aquestes dades és la seva manca. Les causes són evidents: fins fa poc temps, l'únic paràmetre que totes les institucions, de caire públic i privat, consideraven com a clau per tal d'avaluar l'evolució econòmica era només el càlcul del PIB, procediment cabdal que no es pot pas negligir. Però el sistema comptable que desconsidera els intercanvis de materials i energia amb el seu entorn immediat, en suma, amb el seu ecosistema, està condemnat a obtenir diagnosis esbiaixades sobre la realitat ecològica i, per extensió, sobre la mateixa situació econòmica. En els escenaris en què això sigui possible cal posar preus a les funcions que realitza el medi ambient a la nostra societat, per inserir aquests valors a la presa de decisions públiques i gaudir d'aquesta forma d'un indicador d'importància capital. Però tot això és factible si existeix una evident preocupació per introduir a les taules estadístiques aquelles aportacions que s'expressen en volums o en unitats físiques i que reflecteixen aspectes del consum, de l'oferta i de la demanda que no sempre tenen una manifestació monetària. Aquest és un aspecte crucial i significa canviar quant a la metodologia de treball sobre la reconstrucció de variables econòmiques.

Per al cas de Balears, és important tenir present que la manera d'apropiació social dels recursos naturals és un element capital per a entendre l'ús dels mateixos i influeix decisivament en la ubicació d'individus, grups i societats. Els desequilibris territorials o les disparitats locals tenen molt a veure amb la utilització social del medi natural. En aquest respecte, els indicadors socioambientals que es puguin construir, per tal d'incorporar-los a la

munió de dades que afecta el creixement crematístic de l'economia de les illes, han de servir com a base enriquidora per a obtenir una radiografia més precisa del nostre desenvolupament humà. En aquest respecte, la intersecció de guarismes de caràcter monetari amb d'altres de naturalesa biofísica presenta una doble virtualitat. Primerament, la font de coneixements resultant és prou sòlida, ja que es poden emprar eines consemblants a les que es fan servir per concretar les taules *Input-Output*. Un cas modèlic de tractament al respecte és el de l'economia del País Valencià, estudiat en un treball editat fa uns anys per Bancaixa i dirigit pel professor Ricard Almenar. En segon lloc, el cúmul de dades pot permetre canviar tendències, des del moment en què es tracta de plantejaments de caire integrat i no parcel·lat. És a dir, els resultats de rebot que es poden derivar d'una determinada activitat econòmica s'expressen no únicament en termes monetaris, sinó igualment en la seva orientació més estrictament biofísica: quantitats de ciment produït i consumit, tones equivalents de petroli peremptòries per al funcionament de l'economia, litres d'aigua per persona i dia, producció de residus sòlids urbans, metres quadrats protegits, etc. Tot plegat ens aproxima –entre d'altres possibilitats– a la intensitat energètica de l'economia, una dada determinant que mesura, de forma indirecta, la sostenibilitat d'un espai geogràfic, i un instrument que els economistes han fet servir a molts indrets d'Europa i del Estats Units per qualificar el creixement. En aquesta mateixa direcció es troben diferents estudis sobre l'índex de desenvolupament humà –a partir de les formulacions expressades pel Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament–, que permeten albirar si el creixement d'una economia provoca, al seu torn, una capacitació qualitativa a partir de la major esperança de vida al néixer o l'assoliment de millors dotacions sanitàries i educatives. En tots aquests camps, la bibliografia que sintetitza casos pràctics d'economia aplicada és prou abundant, de manera que no ens trobem davant d'argumentacions estrictament teòriques.

Però el que cal tenir present és que una actuació sobre un element de l'estructura econòmica afecta, en major o menor grau, la resta dels components; és a dir, els factors són, doncs, interdependents. Tals plantejaments són cada cop més valorats pels científics socials, amb participació activa de Premis Nobel d'Economia, com ara Robert Solow i Amartya Sen, i amb metodologies que són aplicables en les coordenades d'una economia regional com la balear. Sobre aquest punt, val a dir que a les nostres illes s'ha treballat força en aquestes direccions, des d'equips multidisciplinars integrats per biòlegs, geògrafs, pedagogs, historiadors i economistes, amb una resolució clara: hom gaudeix, a hores d'ara, d'una robusta bateria d'indicadors que s'ha de situar en paral·lel a les xifres del PIB i d'altres magnituds totalment decisives, però coixes quant a la seva explicació global del procés

econòmic. La prolongació temporal d'aquestes sèries suposa un repte per a qualsevol govern, i del seu posicionament dependrà que la comprensió del que està succeint a la nostra economia fugi de les percepcions subjectives i refermi una visió més objectiva dels costos socioambientals del creixement econòmic.

8

És la productivitat, estúpid!

1. Productivitat: un indicador preocupant

En el context descrit, el creixement o la contracció de la productivitat és, sens dubte, un dels problemes medul·lars de qualsevol economia, tal i com subratlla fa temps el gran J.A. Schumpeter. En el cas de Balears, ens trobem en una cruïlla cabdal del nostre model de creixement. Les dades revelen conclusions força il·lustratives. Entre 1976 i 1991 hom confirma un avenç notable de la productivitat del treball, mentre que a partir de 1997/1998 s'albira una evolució negativa. Aquesta pèrdua de la productivitat del treball és molt acusada sobretot en el sector de la construcció. L'estructura de l'ocupació contribueix a explicar aquest punt d'inflexió, que es pot datar en el decurs de la crisi de 1991-1993. Així, les relacions observables entre el creixement del PIB, l'oferta total de places d'ús turístic i les dades d'ocupació i qualitat laboral, sancionen que a la meitat dels anys 1990 s'aprofundí en un procés creixent de precarització de la contractació, la qual cosa ha permès mantenir i fins i tot incrementar la rendibilitat en un marc d'ampliació quantitativa dels efectius laborals ocupats. Aquesta nova etapa suposa una intensa creació de llocs de treball, però amb una característica fonamental: es tracta d'ocupació de baixa qualificació. Si cada vegada hom necessiten més treballadors per produir la mateixa quantitat monetària de productes, no hi ha dubte de que ens trobem davant de rendiments decreixents (de pèrdua de productivitat, en suma) que, de retruc, poden afectar seriosament activitats específiques: el cas de l'hoteleria és, en aquest respecte, un exemple eloqüent.

Front això, s'apunten sengles aspectes. Primer: la renda per habitant –que ha caigut a Balears– es pot augmentar mitjançant la creació de llocs de treball; però, sobretot, amb la incorporació de valors afegits intangibles. Segon: la productivitat es pot enlairar si les activitats afegeixen algun d'aquests tres requisits essencials: el coneixement, la formació i les habilitats. Faig notar que no estam parlant, necessàriament, d'un capital humà sustentat sobre titulacions tot just universitàries: el perfil de cada economia determina les necessitats formatives peremptòries per a integrar força laboral. Aquí a Balears el tema enllaça amb l'ensenyament superior, però també –i de manera cabdal– amb la formació de batxillerat i professional. Les Illes, en aquests punts, es troben en posicionaments molt inferiors en relació a la mitjana estatal, i molt enrera de la Unió Europea, segons les estadístiques d'Eurostat. La rellevància d'aquest capital intangible es vital per al model de creixement econòmic illenc. La

recepta genèrica prové d'arreu: el World Economic Forum ha remarcat, un cop més, aquesta qüestió com a factor seminal en el creixement de la productivitat. L'atracció d'inversions i de "talents" per a una economia també s'explica pel seu sistema educatiu, la tolerància existent i el tractament del seu capital humà més desenvolupat. Són ingredients d'enorme transcendència que alteren per complet la visió tot just "física" del creixement econòmic, i que incideixen, de manera notable, sobre l'avenç de la productivitat. En el futur immediat, aquelles economies poc intensives en coneixements passaran a un nivell inferior. En el cas de Balears, l'entesa entre un clar lideratge públic i el sector privat –amb una estratègia formativa potent– és bàsica per a impedir-ho.

Però, mentrestant, es poden avançar uns apunts estilitzats que, en aquestes alçades de la vida política illenca, em semblen escaients per obrir reflexions més pregones sobre el nostre model de creixement. I seguint amb la metodologia de la direcció estratègica empresarial, s'ordenen en sengles apartats, d'amenaques i d'oportunitats per a les economies insulars, que tot seguit es detallen. El llistat pot ser incomplet. Però crec que recull, de forma molt sintètica, bona part del que la literatura econòmica insular ha anat especificant. Es poden emplenar els dos grans capítols, si s'hi veuen mancances; es poden moure de lloc els elements exposats, si així es considera. En qualsevol cas, es tracta d'un petit instrumental per incitar a pensar:

1. Setze grans amenaces. L'alt consum de territori, les baixes inversions en capital social públic, la poca cohesió social, la congestió espacial, l'esgotament gradual del paisatge entès com a recurs natural, la parca formació de capital humà, la pèrdua notable d'actius agraris, la desindustrialització, la caiguda de la productivitat i de la competitivitat, els saldos fiscals negatius i recurrents amb Espanya i amb la Unió Europea, la pèrdua de terreny a les noves tecnologies, la existència d'una important població flotant no reconeguda en els processos de negociació, l'alt consum energètic, l'escassa inversió en I+D, un benestar social que no es correlaciona amb el nivell de renda, la poca capacitat econòmica de gestió del Govern.

2...I deu grans oportunitats. Un entorn ambiental agradable, una experiència reconeguda internacionalment, un *know how* exportable, el dinamisme del mercat de treball, la capacitat de reacció enfront les recessions, el reconeixement de sectors industrials com la bijuteria i el calçat, l'abundància de capital privat, certes millores energètiques, l'actuació més sinèrgica amb la UIB, la existència de condicions per a fer efectives polítiques de districte industrial.

El gran rerafons d'aquestes vint-i-sis idees és ben clar: es centra en la fragilitat i els límits estrictes del nostre territori, un factor que esdevé determinant per a l'evolució futura del creixement balear. Avançar en una línia molt consumidora d'aquest primordial condicionant escàs és abocar-se en un escenari problemàtic, en el context mediterrani de forta competència

de destinacions emergents. A partir d'aquesta constatació, apostar, per exemple, per un turisme més selectiu, nàutic i d'esports més elitistes –com es sol defensar–, portarà, en un futur més proper que llunyà, a congestions en aquesta franja del mercat. Apareixeran nous cicles de saturació que aguditzaran les externalitats negatives ja existents. Incitar la connurbació de Palma alimentarà el turisme residencial i, tal vegada, l'increment de més oferta no reglada, a banda d'un major creixement demogràfic. A l'àmbit de l'economia terciària, el sol i platja és la nostra primordial divisa: aquí Balears ha demostrat capacitats i lideratges, que s'han concretat en la construcció d'infraestructures –que urgeix remodelar, atès que provenen d'etapes poc escrupoloses amb l'impacte sobre el medi ambient: el Pla Renove és una bona iniciativa en aquest sentit–, la captació de mercats, el protagonisme mundial de grups empresarials locals i la existència d'una tupida munió de petits i mitjans empresaris que diversifiquen el sector terciari de la nostra estructura econòmica. Obrir de manera molt decidida nous segments tot invocant la qualitat inferirà, d'entrada, la necessitat de noves construccions –camps de golf, ports esportius– que, a mig termini, poden anar en contra de la nostra principal oferta: com deia, el sol i platja. És justament en aquesta on s'han de bastir les polítiques de qualificació: millors infraestructures “sorolloses” –que no facin malbé de manera desproporcionada l'entorn– i més infraestructures “silencioses” –sanitàries, educatives, socials– que facilitin la qualificació de la força de treball i que singularitzin el nostre producte front els competidors més ferotges.

2. Un malalt necessitat de transfusions: anèmia en I+D+i

Com es deia, informes recents i anàlisis fets per experts de tota solvència constaten la caiguda de la productivitat del treball a Balears. En concret, la darrera dada disponible assenyala que el retrocés és de -1,66%, front a un avanç de la mitjana espanyola del +0,25%. Dit d'una altra manera: Balears es troba, ara, a gairebé dos punts de diferència per davall de la resta d'Espanya –a la cua, estrictament– quant a la productivitat dels seus treballadors. El nostre model de creixement palesa signes d'incertesa i d'esgotament d'una via que albira cercles perniciosos: més construccions engreixaran el nostre PIB, sense cap mena de dubtes –i això promourà que el Govern demostrï indicadors positius de creixement–; però, al seu torn, fomentarà factors que no afavoreixen, ni de bon tros, l'inici i desenvolupament d'una pauta que s'edifiqui més sobre la qualitat –és a dir, a partir de la “intensitat” del creixement, amb més capital humà–, que a cavall de la quantitat –o sigui, colcant sobre l'expansió física destrossant actius territorials, amb treballadors menys formats–. La conjuntura no pot ennigular aquest problema, que és estructural.

El tema no és nou en l'economia aplicada, i afecta de ple a la formació dels treballadors i al canvi tecnològic; en definitiva, a l'aposta més decidida i ferma per polítiques d'I+D+i. Una evolució continuada, que ha de sorgir d'un Sistema Regional d'Innovació, significa injectar al teixit econòmic tot un seguit d'elements decisius per a la sostenibilitat del nostre model de creixement. Aleshores, l'economia induiria majors capacitats, destresses i actituds per a un millor desenvolupament posterior, en proporcions a les seves experiències tangibles que les dites actituds ja estarien inoculant als agents econòmics. No ens enganyem: és difícil que apareixi innovació de qualsevol naturalesa des del no res. I resulta sensat pensar que una economia que disposa d'un nombre significatiu d'empreses amb més valors afegits –i de diferents nivells d'experiències organitzatives i mercantils– gaudirà, al seu torn, d'una xifra més alta de persones amb ensinistraments ja demostrats, i contrastats en el mercat, que una economia que articuli un menor nombre d'iniciatives i que tot just descansi sobre una extensió purament física del creixement econòmic: més urbanitzacions, més construccions, més “soroll”, en definitiva, contrasta amb el “silenci” dels programes de recerca, dels laboratoris i del equips d'investigació. Però és d'aquí d'on surten les capacitats que cal imbuir al món de l'empresa i, per tant, que generen el repunt de la productivitat. Aquesta és, al meu entendre, la base per tal de donar salts qualitatius i quantitatius envers l'obertura de noves activitats emprenidores. Però mentre Balears segueixi amb un 0,29% d'inversió en I+D sobre el seu PIB (Espanya en té l'1,1%), i no es vegin alteracions claus en aquesta situació, resultarà complicat sortir d'un espai que es caracteritza per un fet determinant: Balears no pot competir en preus amb altres economies emergents en el turisme de masses i, per tant, esdevé estratègic que els serveis que ofereixi siguin més diversificats i es puguin nodrir de més valors que compensin els alts costos salarials relatius.

En aquest punt, l'actitud de l'empresari és capital. I s'ha de dir que l'empresariat balear respon poc a l'envit de l'I+D+i. Les dades són contundents: d'aquell 0,29% d'inversió sobre el PIB, el 0,17% correspon a la UIB, i el 0,04%, a parts iguals, a l'Administració Pública i al món empresarial. La comparació amb l'Estat és brutal: 0,33% les universitats, 0,17% les Administracions i 0,6% les empreses. Cal concloure que l'empresari insular, atenent el model de creixement que tenim, no veu peremptori esmerçar recursos en investigar o, si es vol des d'una perspectiva més ampla, en el coneixement. Per fortuna, un contrapunt s'ha de subratllar: la Cambra de Comerç –una entitat decisiva, amb gran visió de futur en aquests moments–, que ha executat recentment orientacions vertebradores en el seus plans directors, i ha col·locat les noves tecnologies i el medi ambient com a gran referents inversors.

En conclusió, més turistes o un major creixement conjuntural derivat d'una embranzida de la construcció no resoldran un problema estructural, que urgeix corregir amb grans sinèrgies socials i amb el compromís ferm d'empresaris i administracions.

3. La figura de l'empresari

Com es pot veure, en tot aquest procés el factor empresarial és crucial. El tema s'ha relegat, massa sovint, en els models convencionals de creixement. En general –i no deixa de ser curiós– el factor humà s'ha arraconat en la comprensió de l'evolució d'una economia, atès que s'han subratllat altres vectors més ortodoxes, com ara la presència de matèries primeres o recursos energètics per explicar el creixement. Però val a dir que, en tot aquest entramat, la figura de l'empresari és central. Ara bé, allò que s'ha esdevingut a les explicacions del desenvolupament econòmic s'ha sustentat sota la influència tàcita o explícita dels models neoclàssics i es centra en la desaparició de la figura de l'empresari com a factor de producció específic. El motiu sembla evident: en equilibri i amb informació perfecta, l'empresari s'esvaeix. Però quan es produeixen canvis (o desequilibris) i ens trobem davant d'incerteses (és a dir, amb informació imperfecta), l'empresari retorna a una posició més protagonista, atès que substitueix, amb les seves decisions, les funcions de coordinació que fan els preus en els models d'equilibri. Ens trobem, ara mateix, en aquest escenari.

En aquest sentit, apuntaria sis factors que incideixen de manera notable en la formació i desenvolupament dels grups empresarials. Primer: el marc institucional, és a dir, el conjunt de normes i organitzacions que aplanen i faciliten la consecució dels objectius econòmics. Segon: les oportunitats de negoci, derivades de la pròpia estructura econòmica i de les vinculacions externes de les empreses. Tercer: el grau d'incertesa, que promou o desmotiva decisions inversores i adaptatives. Quart: la dotació de recursos productius, és a dir, recursos naturals –com ara el paisatge, en el cas d'una economia turística– i el capital físic i dinerari. Cinquè: l'accés a la innovació, que pot derivar vers la vessant més tecnològica i/o la que afecta de forma més directa una economia de serveis, on el concepte d'innovació pot ser més boirós. I sisè: el nivell educatiu i formatiu de l'empresari i de la resta d'agents econòmics, entenent això en una accepció prou ampla que abasta tant la formació reglada com la que és més experiencial.

Però un aspecte important no pot ser descuidat en aquesta petita nòmina descrita: els lligams socials efectius dels empresaris. En aquest respecte, la reversió social de l'empresariat balear ha estat més aviat escassa. Ha existit –i existeix– en aquesta terra la percepció de que empresaris de debó només apareixen arran del turisme de masses. I que, per tant, la societat

balear els hi ha d'agrair constantment la traslació abrupta d'una societat endarrerida i pobre a una altra rica i cosmopolita. Sembla que això, aquesta mena de "favor" social, cobreix per complet la funció empresarial de retornar a la societat d'origen una part –en la forma mercantil que es vulgui– de la riquesa generada, un fet que és clarament observable en altres indrets i que és poc o gens perceptible a Balears. La "joventut" de l'empresari hotelier –estam parlant d'una primera generació encara ben protagonista dels afers econòmics, tot i que emergeix una segona nissaga– pot explicar aquest comportament més tancat, que es manifesta des de diferents àmbits de la societat balear. Estam davant d'una nova burgesia (molt diferent de la que perviu a les Balears preturístiques) que ha crescut en molt poc temps amb la terciarització econòmica, que prové d'orígens més aviat humils i que, en els seus fonaments essencials, té una base cultural feble. Alguns cognoms poden ser destriats en aquesta conscient generalització que faig: la reinversió de capital industrial i agrari en negocis turístics infereix l'estratègia visionària, arriscada però efectiva, de l'empresari atent a l'evolució dels mercats. Aquest tret el trobem en molts empresaris illencs –que no són tot just hotelers; ja he dit abans que turisme no vol dir, només, turistes–, que tenen al cap, de manera conscient o inconscient, conceptes econòmics claus, com ara el del valor afegit.

En aquest punt –i també fent extenses generalitats–, cal identificar dos grans segments empresarials: els especuladors i, precisament, els que aporten valors afegits a les seves activitats econòmiques. Ambdues castes s'hi detecten al món econòmic balear. I n'estic segur que tothom tenim al cap noms i consorcis concrets que poden encaixar amb aquestes dues conceptualitzacions. Vegem. Els especuladors actuen amb una racionalitat aplastant: jugar amb els diferencials dels preus. A estructures econòmiques on una de les activitats prioritàries és la construcció, l'entrada d'aquests empresaris pot esdevenir més fàcil si, endemés, s'hi produeixen línies de connexió i connivència amb l'esfera política. L'economia del totxo facilita aquestes interrelacions, de manera que la possibilitat d'obtenir sucosos dividends en poc temps és molt atractiva. Dit d'una altra manera: la irrupció d'empresaris de nova planta, que emergeixen en un lapse curt de temps, i que es presenten davant la societat amb patrimonis considerables, poden mantenir una relació directa amb aquesta mena d'afers que, lluny d'alimentar la productivitat econòmica, esperonen una eficiència molt concreta: l'assoliment d'elevades plusvàlues vinculades a operacions immobiliàries no sempre transparents. Els recorreguts temporals solen ser curts. Els beneficis, immensos. Les externalitats negatives generades, enormes.

Però aquesta tipologia empresarial coexisteix amb una altra, ja enunciada: la que promou més valors afegits a les seves activitats. Hom tracta d'empresaris que mantenen una

visió no immediatista dels negocis, que albiren més enllà que el plaç marcat per la conjuntura, que pensen, en definitiva, en termes estructurals. Que innoven (alguns *clusters* balears en són bona prova). Aquí les idees força són la reinversió constant, la millora de la qualitat del producte, la percepció de la formació i de l'educació com a valors fonamentals per a l'empresa, la funció social de la firma. Estam davant d'activitats amb recorreguts més llargs. De beneficis constants, però no expeditius. Fins i tot de menors externalitats negatives.

L'economia balear necessita de la capacitat emprenidora dels seus empresaris, en el sentit schumpeterià del terme: la transformació de les condicions de producció i de distribució, aquella cèlebre “destrucció creadora” que parteix de la iniciativa de grups que fugen de les inèrcies, en uns moments en els què cal resituar el nostre model de creixement dins d'unes coordenades amples, de forta competitivitat turística, de caiguda de rendibilitat i de processos de deslocalització. I, al mateix temps, els empresaris haurien d'adoptar la visió de “socialitzar” –i ho dic, com és natural, no en el sentit polític ni econòmic– les seves activitats: ser més permeables i actius al món de la cultura, de la investigació, de la formació pràctica i teòrica. De tot allò que, en definitiva, significa capital social.

9

Sis tesis d'economia política sobre Balears: el *com*, el *quant*... i els “brots verds”

1. Del pensament a la Política Económica

Arribat a n'aquest punt, cal traslladar la teoria a una agenda de política econòmica. Recordem els elements centrals. El creixement econòmic que s'ha registrat a Balears en els darrers cinquanta anys, produït gràcies al desenvolupament de l'activitat turística, ha transformat completament les bases econòmiques i socials de les Illes. Fa tan sols mig segle, l'arxipèlag era una regió amb una estructura productiva agrària i industrial, on el pes d'aquests dos sectors representava més o menys a parts iguals el 70% del conjunt de l'activitat econòmica, i la resta es generava en un 25% en els serveis i només en un 5% en la construcció. Ara, Balears constitueix una comunitat autònoma amb un dels majors desenvolupaments econòmics d'Espanya, se situa per damunt de la mitjana europea en termes de renda per càpita, ha vist néixer empreses de caire familiar que han esdevingut consorcis internacionals molt potents i acull un important nombre d'immigrants, no tan sols de països menys desenvolupats, sinó també ciutadans europeus que troben a les Illes un entorn i una qualitat de vida molt atractius, tant per viure-hi com per desenvolupar-hi els seus quefers empresarials i professionals. Aquest procés de creixement intens i de generació de riquesa ha originat també disfuncions i canvis estructurals en el sistema econòmic insular, bàsicament associats a les característiques peculiars de l'activitat turística, centrada als mesos d'estiu. Així, es poden subratllar com a factors més significatius –pels processos encadenats que s'en deriven– la degradació del medi natural, una pressió urbanística que comporta la parcel·lació excessiva de sòl i el deteriorament paisatgístic i la saturació de les infraestructures de transport terrestre, aeri i marítim. Trobar fòrmules que combinin de manera equilibrada les mesures per a corregir i reduir aquests impactes negatius, amb un desenvolupament econòmic sostenible que asseguri riquesa i ocupació, és la fita en la qual és imprescindible que s'adrecin els esforços d'institucions públiques i privades i dels agents econòmics i socials. Des d'aquestes premisses bàsiques, s'exposen sis tesis generals d'economia política sobre l'evolució econòmica de Balears. De bell nou, amic lector, la meva pretensió és promoure el pensament i, si s'escau, el debat:

1. L'economia balear no hauria de tornar a créixer amb els paràmetres coneguts en alguns anys a la segona meitat de la dècada dels anys 1990. Si ho fes a hores d'ara, voldria dir que la seva pauta es consolida sobre una enorme embranzida del sector de la construcció –amb baixos indicadors de productivitat–, amb noves ocupacions territorials i, per tant, amb la destrucció de capital natural. Ni els professionals de l'economia ni els polítics poden romandre enlluernats, encara, per les taxes del 6%-8% conegudes en anys precedents, motivades per la intensa arribada de turistes –fins a assolir la xifra de deu milions de visitants a l'any– i per l'esperonament de la construcció. Els referents no poden ser aquells, car expliciten sobretot una dura lectura incrementalista i, per tant, poc qualitativa. De manera mecànica, no es poden interpretar com a perniciosos uns guarismes de creixement que siguin inferiors al 3%, sempre que aquesta dada sigui positiva i que, essencialment, aportí signes inequívocs de canvis al model desenvolupat. Dit d'una altra manera, i en funció de les dades presentades al llarg del present treball, és més important *com* es creix que *quant* es creix.

2. Cal identificar i classificar els elements bàsics dins el conjunt d'interaccions que afecten el procés social i econòmic a les Illes Balears. S'ha de centrar l'atenció en les relacions i interdependències entre l'estructura socio-econòmica i els factors que tenen lloc en el medi físic. Es palesa, doncs, la necessitat d'obtenir més i millors informacions a nivell social, econòmic i ambiental; això implica un canvi important en la manera de copsar i d'entendre el creixement econòmic per part de les administracions i dels agents socials i econòmics, amb un punt seminal: la mesura de l'economia en processos madurs com el de les Illes Balears –amb una elevada especialització en el turisme de masses– és múltiple i no tot just sotmesa a variables reduïbles en termes monetaris.

3. En aquesta mateixa línia, la diversificació del sector terciari de l'economia balear és clau. Quan parlem de diversificar l'estructura econòmica no ens circunscrivim, tot just, a donar més pes als sectors agrari i industrial. El recordatori es relaciona, sobretot, amb la necessitat de que el sector serveis es flexibilitzi més, i tenguí majors capacitats per acarar els reptes que es presenten. Recordem-ho una vegada més: turisme no és, tot just, més o menys turistes. Turisme és també empreses de serveis informàtics, de tecnologia ambiental, de reciclatge, de serveis socials, entre d'altres possibilitats. Créixer a partir d'aquestes altres realitats és més assenyat a l'entorn competitiu illenc –la conca mediterrània– i, alhora, és menys agressiu ecològicament.

4. La existència d'un mercat laboral molt dinàmic, però poc procliu a un capital humà de capacitació més elevada –atès el model de creixement–, suposarà problemes severos en un horitzó mitjà. El tema té una relació directa amb sengles factors: la competitivitat i la

productivitat. S'han d'incrementar a Balears, i de manera urgent, els recursos envers l'educació i la formació en general i l'I+D+i, tenint ben present que, en una economia turística, s'imposa definir molt millor què s'amaga darrera aquestes inicials. Les administracions tenen capacitat per fer-ho; però això significa donar unes prioritats essencials vers aquests camps, aquestes infraestructures silencioses de llarga volada, front a les més sorolloses de circuit força més breu.

5. La saturació del model de sol i platja, fet que no comporta el seu questionament. El turisme de masses té un llarg recorregut. Balears ostenta, endemés, avantatges comparatius innegables. Cal reforçar aquestes activitats, però dotant-les de més qualitat per justificar el diferencial de preus front als nostres competidors. I el concepte de "qualitat", que cal emplenar de contingut, remet a la major i millor dotació de capital social i de capital públic.

6. La existència d'un sector públic esquifit a les Illes, amb dotacions de serveis que es troben, en general, per davall de les mitjanes estatals. Cal reclamar les partides necessàries per a que les institucions il·lenques puguin proporcionar els serveis escaients a la ciutadania. Això s'hi avé més amb polítiques d'equitat que no pas amb les balances fiscals. El debat sobre el finançament balear és prolífic, dens en algunes ocasions i, a d'altres, presidit per posicionaments demagògics o de simple utilitat política conjuntural. És prou coneguda la manca d'inversions públiques a les Illes, puix que l'aportació del capital privat ha estat, amb escreix, força més rellevant com a contribuïent al creixement de l'economia. Això es palesa, sobretot, en el decurs dels segon i tercer *booms* turístics i, amb el sistema democràtic ja instaurat, amb forces polítiques de signes diferents. Les dades macroeconòmiques insulars poden contribuir a explicar aquest cert "oblit" per part de l'administració central i, alhora, les dotacions insuficients de serveis transferits crucials, com ara l'educació i la sanitat, amb l'excusa –inacceptable– de que la generació de renda a Balears és prou poderosa. No obstant això, s'ha subratllat a l'ensem com l'enlairament econòmic des dels anys 1980 es troba subjecte a fortes vacil·lacions i serioses dificultats de caire estructural –caiguda a la rendibilitat i la productivitat, manca de capital humà–, cosa que matisa, i molt, l'optimisme generalitzat quant al model de creixement.

Els canvis que s'operen a les economies terciàries en el procés de globalització econòmica són molt ràpids. Sobre aquesta constatació, s'obre un ample feix, dual, d'oportunitats i d'amenaces per a l'economia balear. Quant a les primeres, la competitivitat dinàmica dels sistemes productius consisteix no només en la capacitat d'adaptar-se als canvis de la demanda, sinó fer-ho en el menor temps possible. En efecte, resulta crucial l'expeditesa amb què els actors locals processin i executin la informació, que es pot potenciar a través de la

cooperació entre les diferents unitats productives. L'agilitat amb la qual es sistematitza dita informació se relaciona, entre d'altres factors, amb tres que són, al meu entendre, centrals. En primer lloc, els recursos productius de les empreses, en funció de la seva massa crítica o tamany (tangibles+intangibles). En segon terme, el capital humà i la implantació de sistemes d'innovació de base regional i local, car la seva disponibilitat pot afavorir la trobada de noves possibilitats de combinacions productives eficients, per donar resposta als canvis de la demanda. Finalment, la funció de lideratge, que hauria d'assumir el sector públic amb sinèrgies efectives amb un capital privat que, històricament, ha estat procliu a les inversions fins a dates molt recents. Uns reptes difícils, però que s'acabaran plantejant, més prest o més tard, totes les economies madures.

2. Però, hi ha “brots verds” del nou model de creixement?

El discurs polític més conservador evoca, ja sigui des de la tribuna parlamentària, ja mitjançant declaracions mediàtiques, que es parla de “canvi de model”, però que no es concreta en absolut què vol dir això. A l'ensem, la declaració més recent del president Rodríguez Zapatero quant a un possible nou model productiu, ha generalitzat entre la dreta política, econòmica i sociològica tota casta de comentaris irònics envers els dits posicionaments. La pregunta clau que cal anotar és si, en efecte, tot el missatge sobre canvi de model es troba avalat o no sobre fonaments específics, tangibles i plausibles. La resposta a aquest interrogant és positiva. Les declaracions de principis segueixen essent de caire generalista: hom parla d'un desenvolupament més equilibrat, respectuós amb el medi ambient, que alimenti la cohesió social i que es decanti clarament per la formació i l'educació. En efecte, aquestes invocacions no deixen de ser abstractes o, si més no, lícites expressions d'intencions que, sense cap mena de dubte, han d'emmarcar les apostes més concretes que es poden dirimir. Però, d'alguna manera, allò que interessa llançar com a gran missatge extern és que existeixen indicis sòlids que van cap a una forma de créixer diferent de la que s'ha consolidat en els darrers quinze anys. Dit d'una altra manera: si a hores d'ara resulta arriscat albirar la proliferació de “brots verds” en el panorama general de la crisi econòmica vigent, no hi ha dubtes de que aquestes lleugeres branques són ben perceptibles en l'esfera d'un canvi de model de creixement a Balears. I que, del que es tracta precisament, és que aquests brots verds es transformin, de mica en mica, en troncs més esponerosos i robusts. Vegem mostres il·lustratives:

- a) *Planificar l'economia des de l'òptica de la governança.* Per primera vegada a Balears –i sense referents a nivell de l'Estat, val a dir-ho¹–, s'ha aconseguit un conjunt rellevant d'acords amb empresaris i sindicats, amb traslació pressupostària –uns 560 milions d'euros a l'exercici 2009–, que ultrapassen la visió “conjunturalista” que sempre s'havia tingut. S'ha traçat una mena de gran fulla de ruta per als propers anys, que representa un punt d'inflexió notori si es contrasta amb altres legislatures i altres comunitats autònomes. És aquest l'exponent polític més evident d'una nova forma de concebre el creixement econòmic i la seva evolució en el mig i llarg termini. És aquest factor el que s'ha reclamat, en diferents ocasions, a les planes precedents.
- b) *La importància del ParcBit*, recuperat en el seu projecte primigeni i desenvolupat com a aposta estratègica del Govern sorgit el juliol de 2007. El mes de maig de 2007 s'encabien en el Parc 51 empreses; ara, quan escric aquestes ratlles, el juliol de 2009, són 109. Les característiques centrals són prou eloqüents: es tracta de firmes que aporten valor afegit, amb un 40% d'actius laborals que són titulats superiors, que exporten tecnologia balear i que, de manera tímida però gradual, mantenen relacions amb la UIB. Un nexa unifica aquestes empreses: la seva voluntat inequívoca de col·laboració inter-empresarial, amb el concurs clau de l'administració pública. La desclassificació de sòl al Parc, que esponjarà més territori per oferir a les empreses, l'orientació d'una base energètica menys lessiva per al medi ambient –amb una cooperació exemplar amb el sector privat– i la conformació paulatina d'un espai físic particular, genuí, en el què el coneixement esdevé un signe clau d'identitat, constitueixen factors essencials de fortaleza.
- c) *Perspectiva d'un veritable “polígon del coneixement”*, amb vèrtexs clars: la UIB, el ParcBit, el Parc de Tecnologies Ambientals i l'Hospital de Son Espases. Aquesta idea assoleix una dimensió vital: cal fer veure que, en un territori relativament petit, s'acabarà concentrant tota una cadena de valor en segments relativament nous per a l'economia balear: la biotecnologia, la indústria audiovisual, les activitats telemàtiques, la I+D universitària, els instituts de recerca, les aplicacions mediambientals. Una base comuna és el desplegament de les TIC –tecnologies de la informació i la comunicació–, amb un corol·lari cabdal: segons el model *Input-Output* de la comunitat autònoma, aquestes activitats representen ja el 5,6% del PIB balear, és

¹ L'únic cas conegut que es pugui comparar és l'Acord Estratègic signat per la Generalitat de Catalunya i els agents econòmics i socials, iniciat en el mandat del president Pasqual Maragall i seguit en la legislatura de José Montilla.

a dir, gairebé quatre vegades més que l'aportació del sector primari a la generació de renda. Dit amb altres termes: prop de 1.500 milions d'euros d'aportació anual neta a la generació de renda insular. Tot plegat es relaciona directament amb l'augment de les activitats quaternàries i quinàries a la nostra comunitat autònoma, amb una particularitat essencial: des de l'àmbit estricte de la política, es proporciona un suport militant i decidit a n'aquestes activitats reals, tangibles, concretes, efectives.

d) *L'impuls clar a una política de clusters*: la idea central és esperonar la col·laboració i la sinèrgia de persones innovant. Els *clusters* a Balears es muntaren com a tals arran del setembre de 2007. A hores d'ara, els *clusters* existents són:

- Turístic. Es tracta d'un *meta-cluster* que agrupa al seu torn els següents clusters: TurisTec, Aeronàutic, Nàutic i IbizamMusicBox.
- Audiovisual: 172 empreses i uns 1.000 professionals ocupats.
- Biotecnològic: reflectit en el Pla de la Ciència. La relació amb la UIB és intensa: 4 *spin-offs* universitaris –unió d'interessos entre universitats i negocis– i 6 projectes d'empreses incubades. Una de les línies de treball més significatives és la investigació sobre el càncer.

El plantejament que es segueix amb els *clusters* pretén arrancar de la tesi essencial del gurú nordamericà Michael Porter –l'encunyador del terme–, en una direcció prou clara: activar la “triple hèlix” del nou creixement econòmic, protagonitzada per l'Administració, la Empresa i la Universitat. Els *clusters* balears palesen una particularitat important, si es comparen amb els existents a d'altres indrets, com per exemple el País Basc. Allà, la cúpula del *cluster* està presidida pel conseller d'Innovació o el propi *Lehendakari*; mentre que a Balears s'ha volgut, expressament, que el protagonisme el tenguin les empreses, i que siguin elles les que lideren el procés i marquen les pautes estratègiques, amb la cooperació de l'administració pública. Estam treballant de valent, conjuntament amb la UIB, per motivar el més possible la connexió entre el massa sovint tancat món universitari i, també, el desconfiat univers empresarial, per tal de que aquesta hèlix, que ja s'ha posat en moviment, arrossegui un nou motor econòmic amb un combustible clar: el coneixement.

e) *Un nou Pla de la Ciència* (2009-2012), un instrument que es creà en l'anterior govern del Pacte de Progrés i que fou continuat per l'administració conservadora. En aquesta nova edició del Pla s'aprofundeix en la idea, ja detallada, de cooperació amb el món empresarial, de la captació de talent científic per a la comunitat autònoma i la concentració d'esforços en quatre punts rellevants: el Turisme, el Medi Ambient, les

Noves Tecnologies de la Informació i la Comunicació i el Benestar Social. El teló de fons que cal reforçar és la participació de la despesa d'I+D+i en el PIB insular, amb l'objectiu d'arribar al 0,4% en cloure el Pla. Val a dir que també estam treballant per incorporar millor tot el que s'està fent a Balears en innovació i que no es troba, al meu parer, codificat degudament a les estadístiques de l'INE. A les Illes es fa més innovació del que es diu; altra cosa és l'I+D. Però, així i tot, un repte central és redefinir aquest concepte científic dins les coordenades d'una economia madura de serveis, com és la nostra.

10

Cloenda

Unes paraules finals. La situació economicofinancera de la comunitat autònoma és molt delicada. Un canvi de model de creixement, que implicarà sacrificis i noves assignacions pressupostàries, que haurà de detraure recursos ja existents per a canalitzar-los a d'altres objectius, no serà possible sense la complicitat total entre tots els agents econòmics i socials i les administracions públiques, de manera essencial, estratègica, sense fissures. I amb un únic sentit d'Estat. No entendre això i seguir donant cafè a tothom –per a contentar expectatives sota la invocació de que cal “fer política”, sense tenir ben presents els condicionants econòmics en els què ens movem–, no aportarà solucions, ni línies de feina, ni farà possible que es posin les bases per a veure el futur econòmic des d'una visió completament diferent i esperançadora.

Si hagués de destacar uns tret sintetitzadors d'aquest text, diria essencialment dos:

1. *Els “brots verds” d'un nou model de creixement existeixen a Balears*, i aquests “brots verds” han estat irrigats per l'acció del Govern des del juliol de 2007, que ha capgirat per complet el sentit del ParcBit, ha facilitat al màxim l'adscripció d'empreses de noves tecnologies i ha apostat per crear enteses efectives entre activitats existents i l'aplicació de les TIC (també en les activitats primàries, com la pesca i determinats sectors agrícoles). Les polítiques de subvenció no es troben darrera de tot aquest procés. I això és fonamental remarcar-ho. No hi ha crosses públiques a les accions privades: el mercat determina la capacitat i competitivitat empresarial; però el mercat tot sol no allibera potencialitats factibles al món de l'empresa, quan endemés assistim a un període d'intensa i profunda crisi econòmica. La idea de governança econòmica, crucial, ha presidit tot el procés.
2. *Necessitam pensar col·lectivament. I actuar col·lectivament*. Urgeix reflexionar sense departaments estancs, sense prevencions ideològiques, arraconant la demagògia barroera i amb un sentit llampant del moment històric en el què ens trobem inserits. Una etapa que albira canvis importants en el món de l'economia internacional i que, evidentment, ens sacsejarà com a economia madura que som. Els reptes són rellevants, i imposen exercicis assenyats de generositat i, també, de sacrifici; de connivència social per a bastir aquesta “economia de consens”, que facultarà que, tot plegat, es pugui sortir millor reforçat d'una crisi severa com la present. Vet ací, doncs, la tesi central, que ens remet al principi d'aquest llibre: a la lluminosa

meditació de Marc Aureli que, en síntesi, ens fa pensar en abelles laborioses consagrades a fornir un eixam en el què hi pugui viure, dignament, tothom.